

TEKSTID JA TAUSTAD III

Lingvistiline tekstianalüüs

TEKSTID JA TAUSTAD III

Lingvistiline tekstianalüüs

TEKSTID JA TAUSTAD III

Lingvistiline tekstianalüüs

Toimetaja Reet Kasik

Artiklikogumiku väljaandmist on rahaliselt toetanud Eesti
Teadusfond (grant nr 4888 “Lingvistiline tekstianalüüs”)

Autoriõigus Tartu Ülikool, 2004

ISSN 1406–0183

ISBN 9985–56–995–4

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ut.ee

SISUKORD

Reet Kasik <i>Eessõna</i>	7
Katrin Aava <i>Narratiiv müüdiloomes teenistuses: arhetüübid meediatekstides</i>	10
Reet Kasik <i>Interpersonaalse tähenduse konstrueerimine. Ühe intervjuu analüüs</i>	33
Krista Kerge <i>Veebikommentaariumi mitmetahuline maailm</i>	51
Kersti Lepajõe <i>Isikudeiksis õpilastekstides</i>	74
Kerli Olt <i>Sooliselt markeeritud sõnavara trükiajakirjanduses</i>	90
Helin Puksand <i>Loetavusindeksi LIX sobivusest eestikeelsele tekstile</i>	108
Kathy Sarapuu <i>Väärtushinnangute väljendamine juhtkirjades</i>	120

EESSÕNA

Siinne artiklikogumik on kolmas väljaanne, mis koondab uurimisteema “Lingvistiline tekstianalüüs” (ETF grant 4888) raames tehtud uurimistöid. Nagu kahes varasemas kogumikus, nii on ka siin nii Tartu ülikooli kui ka Tallinna pedagoogikaülikooli teadlaste ja kraadiõppurite töid.

Ühiseks teoreetiliseks aluseks on funktsionaalne grammatika ja arusaam tekstist kui keeleliste valikute kogumist. Suhtluse ja keelekasutuse valdkonnad ei hõlma kunagi keelt tervikuna. Erinevad suhtlussituatsioonid põhjustavad erinevaid keelelisi valikuid, luues erinevaid keelevariante, tekstitüüpe ja tekstiliike e žanreid. Kõiki neid iseloomustavad kindlad või hajusamad teemad, rohkem või vähem tüüpiline tekst ning tüüpilised rollisuhted teksti moodustaja ja vastuvõtja vahel.

Paljudele tekstiuurimise käigus esile kerkivatele küsimustele saab kõige paremini vastata nii, et ühendatakse kvantitatiivne ja kvalitatiivne analüüs. Ükskõik missugust tekstitüüpi või tekstiliiki uurides on üksikute tekstide omaduste kõrval huvipakkuv ka see, millised tunnused iseloomustavad keelevarianti või žanrit tervikuna ja millised need on teiste tekstiliikidega võrreldes.

Kvantitatiivse analüüsi puhul käsitletakse tekstikorpust esinemiskontekstist lahutatud keeleliste tunnuste kogumina. Sellistes uurimustes on võimalik arvutada tekstihulgast näiteks eri sõnaliikide või vormide suhteid, lausete või fraaside pikkusi jm ning teha selle põhjal järeldusi registrite, tekstitüüpide ja tekstiliikide erinevustest. Seda tüüpi uurimustega on saanud huvipakkuvaid tulemusi Tallinna tekstiuurijad, arvukate artiklite kõrval väärib märkimist Krista Kerge 2003. aastal kaitstud doktoriväitekirii. Siinses kogumikus esindavad seda lähenemisviisi **Krista Kerge** artikkel, kus kvalitatiivse analüüsiga ühendatult tuuakse välja veebikommentaariumile iseloomu-

likke tekstitunnuseid, ja **Helin Puksandi** artikkel kooliõpikute tekstikeerukusest ja selle mõõtmisest.

Kvalitatiivse analüüsi eesmärgiks on tõsta esile ka see, et tekstid kujutavad endast tähenduslikke tervikuid ja igal keelelisel tunnusjoonel on just oma esinemiskohas ja kontekstis kindel roll tähenduse moodustamisel. Kvalitatiivse analüüsi teoreetiliseks aluseks on enamikus siinse kogumiku uurimustes kriitiline teksti- ja diskursuseanalüüs, mille põhiseisukoht on, et keelekasutus on konstruktiivne, see mitte ainult ei peegelda tegelikkust, vaid ka loob ning mõjutab seda. Keelekasutus avaldab sotsiaalset mõju ümbritsevale maailmale — nende asjadele ja nähtustele, millest kirjutatakse ja räägitakse. Mõju on loomulikult vastastikune: keelekasutus sõltub kontekstist ja samas mõjutab konteksti. Kriitiline diskursuseanalüüs on tänaseks kujunenud juhtivaks meetodiks keelekasutuse ning kultuuriliste ja sotsiaalsete muutuste vaheliste seoste analüüsimisel.

Sageli eristatakse ühiskonnateadusliku kallakuga ja lingvistilise kallakuga diskursuseanalüüsi. Ühiskonnateadlased uurivad keele kaudu muid nähtusi, sotsiaalseid vahekordi ja identiteete, nähes eri tüüpi tekstide keelekasutuse analüüsis olulist osa sotsiaalsete ja kultuuriliste muutusprotsesside uurimisel.

Keeleteadlaste uurimisobjektiks on keelekasutus ise ja selle tunnused, nende kirjeldamine ja tõlgendamine tähendusloome aspektist. Uurimisprojekti „Lingvistiline tekstianalüüs“ on lähema vaatluse all olnud kõige põhjalikumalt meediateksti, aga selle kõrval ja võrdluseks on analüüsitud ka muid tekstiliike: ametkondlikud ja õigusteksti, reklaamteksti, koolitekti.

Siinses kogumikus ilmub kaks koolitekte analüüsivat artiklit. Juba mainitud Helin Puksandi artikkel keskendub õpikutekstidele, **Kersti Lepajõe** analüüsib õpilastekste. Ta vaatleb, kuidas riigikirjandite kirjutajad *mina-* ja *meie-*deiksise abil ennast oma tekstide osaliseks kirjutavad.

Meediateksti analüüsi traditsiooniline lähtepunkt on olnud edastatava informatsiooni eritlemine. Tänaseks on selle kõrvale tõusnud sotsiaal-kultuuriliseks nimetatav lähenemisviis, kus informatsiooni analüüsi asemel on kesksel kohal tähenduste analüüs. Selle aluseks on keelt ja muid märgisüsteeme uurides sündinud arusaam, et tegelikkuse nähtustel ja sündmustel ei ole kaasasündinud

tähendusi, vaid alles keele ja teiste märgisüsteemide kasutamise viis annab neile nii- või teistsuguseid tähendusi. Seda nimetatakse tekstide tähenduslikustamiseks. Sellist lähenemist esindab siinses kogumiks **Katrin Aava** artikkel, kus arutletakse müütide ja arhetüüpide rolli ajakirjanduses ning nende konstrueerimise ühiskondlike taustu.

Lingvistiline tekstianalüüs pöörab põhitähelepanu *kuidas*-küsimustele — kuidas ja milliste vahenditega tekstid tähenduslikustavad esitatut. Eesmärgiks on selgitada, kuidas meediatekstid konstrueerivad tähendusi ja milliseid tähendusi uuritavatesse tekstidesse sel viisil kodeeritakse. Siinses kogumikus on kolm sellisest vaatepunktist meediatekstidele keskenduvat artiklit. **Kerli Olt** vaatlleb sooliselt markeeritud isikunimetuste kasutamist ja ebasümmeetrilisust ajakirjanduses, **Kathy Sarapuu** jätkab juhtkirjade modaalsuse uurimist, keskendudes seekord väärtushinnangute väljendamise leksikaalsetele vahenditele, **Reet Kasik** vaatlleb interpersonaalset tähendustasandit, analüüsides ühe intervjuu põhjal intervjuueeritavale küsimuste kaudu konstrueeritavat identiteeti.

Reet Kasik

NARRATIIV MÜÜDILOOME TEENISTUSES: ARHETÜÜBID MEEDIA TEKSTIDES

Katrin Aava

Tallinna Pedagoogikaülikool

1. Sissejuhatus

Inimkommunikatsioonis on väga oluline roll lugude jutustamisel. Nagu ammustel aegadel nii ka praegu seletab inimene lugudega maailma, põhjendab seda, mis maailmas toimub, ning jutustab ka sellest, mis maailmas tulevikus juhtub. Lugusid jutustatakse nii kahepoolses suhtluses, väikerühmas kui ka kõnekoosolekutel, neid võib kuulda presidendi kõnes ja lugeda teaduslikust artiklist.

Tekstid on määratud midagi seletama või kandma mingeid ühiselulisi väärtusi, põhimõtteid, norme, identiteedile vajalikke müüte jms. Erinevates suhtlusolukordades tuleb leida situatsioonis adekvaatne ja sootsiumi kõiki liikmeid rahuldav kommunikatiivne kood. Seetõttu ei saa tekstid olla iseseisvad, vabad konteksti survest. Tekstid on kontekstiliselt küllastunud, neile kohaldub ka vastav ootus. Tekstilise kultuuri ajalugu on kontekstiline, s.t tekstides otsitakse konteksti avaldumisi või nende aktiivset (sõltlaslikku või dikteerivat) suhet konteksti (Veidemann 2002: 761).

Seega ei saa tekstide mõju analüüsimisel lähtuda ainult tekstist enesest, vaid silmas tuleb pidada ka seda, kuidas mingi tekst teatud ajahetkel on suutnud edasi anda oma ajastu inimeste arusaamu ja veendumusi, aga ka ootusi, sõnumit paremast tulevikust, eesmärgipüstisusi jne. Meediatekstide analüüsimisel tuleb arvestada ka seda, et lugeja oma ootustega kujundab samuti nende sisu, struktuuri jm. Teksti edukus kommunikatsioonis ei sõltu ainult sellest, kas sõnumi edastaja on koostanud teksti oma eesmärgist lähtuvalt, vaid ka

sellest, kas ta on suutnud veenda auditooriumi, et see tekst lahendab ka nende probleeme, vastab ka neid huvitavatele küsimustele.

Et siduda oma isiklikku kogemust ühiskondlike väärtushinnangutega, kasutatakse tuttavaid kõnestrateegiaid. Üks selliseid strateegiaid, mida inimesed on kasutanud läbi aegade maailma tunnetamisel ja kirjeldamisel, on narratiiv. Narratiiv toetub inimlike motiivide loogikale, aidates niiviisi mõtestada kas realistlikke või väljamõeldud fragmentaarseid sündmusi. Seetõttu on narratiiv kasutusel ka meediatekstides. Selleks et omistada sündmustele tõeväärtust, leida neile sügavam tähendus ja mõte, suhestada nad maailma seaduspärasustega, on hakatud teatud sündmusi ja kangelasi kirjeldama müütilises võtmes. Neid kangelasi luuakse ja ka tajutakse skemaatilistelt, arhetüüpselt, nad käituvad etteaimatava loogika kohaselt.

Käesolevas töös otsitakse vastust küsimusele, miks on narratiivil oluline roll tekstiloomes, samuti sellele, kuidas kaasajal meediatekstides konstrueeritakse müüte. Müütiliste kangelaste analüüsimiseks on võetud abiks arhetüübid ja kirjeldatud, milliseid arhetüüpe on erinevad autorid meedias näinud.

2. Narratiivi asend tekstiloomes ja laiemalt inimkommunikatsioonis

Kommunikatiivseid situatsioone, mis esinevad regulaarselt ühiskonnas ja seostuvad kindlate keeleliste joontega, kirjeldatakse keeleteaduses tekstitüüpide abil. Multidimensionaalset analüüsi on tekstide kirjeldamisel kasutanud Douglas Biber (1998). Aluseks on võetud keeleliselt homogeensed tekstide rühmad ning püütud leida nendega seostuvaid keeleväliseid tunnuskimpe. Eesti keeles on Biberi süsteemi tutvustanud ja kommenteerinud Tiit Hennoste (2000: 20). Biber eristab järgmsied tekstitüübid:

- intiimne suhtlus (suulised argivestlused),
- infosuhtlus,
- teaduslik seletamine (akadeemiline proosa),
- õpetatud seletamine (akadeemiline proosa, osa leheudiseid ning avalikke dokumente),
- kujutuslik **narratiiv** (põhiosas klassikaline ajaviitekirjandus),

- üldine jutustav seletamine (ajakirjandus, populaarteadus, biograafiad),
- situatiivne reportaaž,
- veenmine

Biberi uurimuse kohaselt ei jagune tekstid mitte valdkondade, vaid teksti retooriliste tüüpide alusel, milleks on jutustus, kirjeldus, seletus, argumentatsioon ja veenmine (Hennoste 2000: 49). Antud töö kontekstis ongi vaatluse all tekstitüübid, mis seostuvad teksti retooriliste põhieesmärkidega.

Üks võimalus on vaadelda narratiivi kui tekstitüüpi, mis sisaldab tegevuse arengut — milles esitatakse mingi lugu, liigutakse ühelt sündmuselt teisele. Seda laadi määratlused lepivad enamasti kahe sündmuse olemasoluga, püüavad aga narratiivi kui sündmuste edastamist vastandada teistele tekstitüüpidele. Seymour Chatman (1990) peab narratiivist arusaamise parimaks vahendiks selle kõrvutamist kirjelduse ja argumentatsiooniga. Kirjelduse staatika vastandub tegevuse arengule narratiivis. Argumenteeriv tekst põhineb loogilisel, mitte ajalisel järgnevusel. Samas võib piiride tõmbamine olla keerukas, sest kus on esitatud lugu, seal on ka narratiiv, ja sageli terendub sealsamas ka argument või kirjeldus (Annus 2002: 39).

Narratiivne tekst on vaatluse all ka kommunikatsiooniteoorias, kus narratiivi käsitletakse ühe kommunikatsioonijõuna. Põhilisi inimsuhtlemise tõukureid kutsutakse kommunikatsioonijõududeks. Nendega seletatakse, kuidas suhtlemine mõjutab inimkäitumist. Kommunikatsioonijõude on Cragan ja Shield (1998: 15) esile toonud kuus, millest igaüks on aluseks kommunikatsiooniteooriale.

Jõud	Mõju
Infovahetus	Optimaalne infovahetus annab inimkooslusele struktuuri
Argumenteerimine	Võimaldab ratsionaalset otsuselangetamist
Fantaseerimine	Loob kujutletavaid reaalsusi, mis annavad tähenduse, motiivi ja emotsiooni tegudeks.
Sotsiaalne infovahetus	Algatab, hoiab ja mõnikord hävitab suhteid inimeste vahel
Ideelevitamine	Kannustab sotsiaalsetele muutustele
Narratiiv (storytelling)	Annab inimtegevusele õigustuse

Kommunikatsiooniteooria on teooria, mis püüab seletada suhtlemise ja informatsioonivahendusega seotud probleeme. Näiteks miks ühed avalikud kõned on mõjusamad kui teised, miks mõned töörühmad jõuavad konsensusele, teised mitte, miks mõned organisatsioonid tekitavad töötajates tugeva lojaalsustunde jne. Seega kommunikatsiooniteooria on niisugune teooria, mis võimaldab süstematiseerida suhtlusolukorras käibivaid mõisteid ja reegeleid ning selle põhjal mõista, ennustada ja juhtida neidsamu olukordi (Cragan, Shields 1998: 24).

Kommunikatsiooniteooriad rühmituvad erinevatesse paradigma-desse, milleks on materiaalne, sotsiaalne ja sümboliline paradigma. Kolm paradigmat lähtuvad erinevatest eeldustest:

1. Inimesed tekitavad tähendusi ratsionaal-loogilise mõtlemise teel, kui nad suhtlevad.
2. Inimesed tekitavad suheldes sotsiaalseid struktuure ja annavad tähendusi neile rollidele, mida nad selles struktuuris esitavad.
3. Inimesed loovad reaalsuse sümbolite abil, kui nad suhtlevad, ja tekitavad tähendusi neist sümbolilistest kujunditest (*ibid.*: 16).

Sümbolilisest paradigmast lähtuvad ka semiootikud, kes arvavad, et reaalsus luuakse märkide abil suhtluse käigus. Sümbolilised faktid on keele abil loodud nähtused, näiteks ideoloogiad, müüdid, maailmavaated. Sümbolilised kommunikatsiooniteooriad leiavad, et inimtegevuse motiivi pakub keel, millega kirjeldatakse reaalsust. Sümbolilise paradigma esinemist võib leida kahes kommunkatsiooniteoorias: sümboolse konvergenti e müüdiloo teoorias ja narratiivi paradigma teoorias.

Müüdiloo teooria seletab ühisteadvuse ehk retoorilise visiooni teket. Müüdiloo teooria jõud tuleneb tema võimest seletada müütide teket, arengut ja hääbumist ning seda, kuidas müüdid vormivad inimestest inimrühmi ja sellega muudavad nende käitumist (*ibid.*: 94). Narratiivi paradigma teooria seletab, kuidas narratiivi jõud annab õigustuse inimtegevusele, eeldades, et inimestel on narratiivne loogika, mille abil nad suudavad hinnata kommunikatsiooni (*ibid.*: 150). Seega on narratiivil inimekommunikatsioonis oluline roll.

3. Narratiivi definitsioon ja roll inimkommunikatsioonis

Roland Barthesi sõnul algab narratiivi ajalugu koos inimkonna ajalooa. Mitte kuskil pole olnud narratiivideta ühiskonda (Barthes 1988: 79). Narratiivide uurimine pole tänapäeval pelgalt kirjandusspetsialistide või folkloristide valdkond, kes laenavad oma mõisted psühholoogiast ja lingvistikast, vaid on nüüdseks saanud kõikide humanitaar- ja loodusteaduste harude positiivseks inspiratsiooniallikaks (Annus 2002: 25).

Narratiiv (ld *narrare* 'jutustama') on mistahes jutustus toimunud sündmustest, esinegu see müüdi, muinasjutu, romaani, poemi või ajalooraaamatu näol. Narratiiv eeldab, et on olemas jutustaja, see, millest jutustatakse, ja vastuvõtja — see, kes jutustatut loeb või kuulab (Neithal 1999: 103).

Hayden White (1980) nimetab narratiivi metakoodiks, mille abil me teavitame üksteist jagatud reaalsuse olemasolust. Alles siis, kui ajalugu on esitatud narratiivi vormis, oleme loonud reaalsuse, mis kannab "tähenduse, lõpetatuse ja täielikkuse maski" (Metsvahi 2002: 123).

Hermann (1997) on käsitlenud narratiivi kui viisi, kuidas sobitada uut teadmist olemasolevaga. Mitchell (1980) on käsitlenud narratiivi kui vahendit, mille abil inimesed esitavad ja struktureerivad maailma. Bruner (1991) on käsitlenud narratiivi tegelikkuse versioonidena, mille sobivuse määrab ära pigem konventsioon ja "narratiivne vajadus" kui empiiriline tõestus ja loogiline tarvidus.

Narratiivi määratlemisel on võimalik valida kahe mõtteviisi vahel: kas defineerida narratiivi vaid sündmuste ajalise järgnevusena või seostada see esmajärjekorras tähendusloomega. Tähendusloome rolli rõhutamine avab omakorda laiad perspektiivid, võimaldades vaadelda narratiivi iseseisva tähendusliku tervikuna, aga ka kultuurifenomenina, maailmakogemuse vormimise viisina (Annus 2002: 33).

Lingvistilises antropoloogias rõhutatakse aspekti, et kõnetegevus on puhtsuulises keelesituatsioonis ülimalt struktureeritud, alistatuna seega tugevale sotsiaalsele kontrollile. Kõikvõimalikud toimetulekustrateegiad toetuvadki ju esmajoones sellele, kuidas probleeme on harjutud verbaliseerima, milline on nende tekstualisatsioon. Ühest küljest loob see käitumusliku inerts, teisalt taastoodab just neid

strateegiaid, mis läbi proovitud ja tõestanud sellega korduvalt oma toimivust. (Raudalainen 2001: 75) Igas kindlas situatsioonis kõnel-dul ja jutustatud on seega oma kultuuriliselt ootuspärane eelstruktuur (nn grammatika, skript ehk käsikiri), kuhu selgitav hinnanguline, emotsionaal-afektiivne kõneaines sobitatakse (*ibid.*: 67).

Lingvistiliste antropoloogide seisukohtade kohaselt kanaliseerib teksti esitaja kogemusi ja emotsioone kultuuriliselt etteantud skeemide kohaselt, suhtluses on oluline leida situatsioonis adekvaatne ja sootsiumi liikmeid rahuldav kommunikatiivne kood (*ibid.*: 66). Korrates mingit autoriteetset kõneakti, on lausutud kõigi eelduste kohaselt ka enim sõnavõimu. Seega kogemused ja emotsioonid kanaliseeritakse etteantud skeemide kaudu. Sellist autoriteetset diskursust valdavad ja suunavad tavaliselt kogukonnas kõrgema staatuses isikud. Niisuguste diskursuste kujundamisel on üsna sageli tegemist võistlusega. Milline perekond, suguvõsa või klann valitseb n-ö "õiget teed" — see küsimus on alalõpmata üleval enamikus sotsiaalsetes kooslustes (*ibid.*: 71).

Inimene kipub seetõttu ka omaenda elulugu kirjeldama juba tuntud lugude kaudu. Taisto Raudalainen Helsingi Ülikoolist on uurinud, kuidas inimesed oma eluost rääkides kasutavad selleks jutupärimuse žanre (unenäoseletused, ilmunislood, ennustuspärimused, pajatused jne). Eluloost jutustanud ingerisoomed naised orienteerusid pärimuslikele žanritele ning jutustamisvõtetele (Raudalainen 2001: 61). Kultuuripsühholoogias on üldtunnustatud tõsiasi, et vastavalt isikliku kriisi sügavusele või ohu suurenemisele valitakse kogemuse tekstualiseerimiseks just žanrilised, s.t kindla struktuuriga ja määratud kategooriatega kõnestrateegiad. Näiteks hakkab end ebamugavalt või ebakindlalt tundev inimene sagedamini kasutama vanasõnu. Mida keerukam on situatsioon, seda komplitseeritum on ka valitud žanr (Raudalainen 2001: 66).

Inimene seob isiklikku kogemust üldiselt kehtivate tõdede ja ühiskondlike väärtushinnangutega. Nii adapteeritakse uus informatsioon ehk muudetakse ta koduseks. See aga eeldab ka mingite tõlkevahendite olemasolu. Kultuur ongi ju teatavasti pidev tõlkeprotsess, kus ühes niisil kehtiv kõnekasutus pannakse ümber teises mõistetavasse keelde (*ibid.*: 70).

Seega püüab kõneleja esitada üksikisiku kogemust traditsiooni poolt etteantuna. Kõneaktis kasutatakse vastavas kultuuriruumis juba hästi sissetöötatud kommunikatiivset koodi. Sootsiumis püütakse kriisisituatsioone ületada traditsioonisidusate, n-ö ikooniliste (kõne)-strateegiate kaudu. Korrates mingit autoriteetset kõneakti, on lausutul kõigi eelduste kohaselt ka enim sõnavõimu (*ibid*: 71).

Niimoodi ehitame oma elukogemust sotsiaalse reaalsuse baasil, kultuuritööriistade arsenalil kasutades (kuhu kuuluvad keel ja teised sümbolisüsteemid), kusjuures see protsess ei vii kõikide valdkondade täieliku hõlmamiseni, vaid lähtub hõlmaja vajadustest. Tegemist on narratiiviloomega, inimkogemus ja mälu organiseeruvad narratiivi vormis. (Annus 2002: 62.)

Kognitivistid rõhutavad lugeja eelnevalt omandatud skeemide kasutamise osa narratiivi mõistmisel: lugeja maailmakogemus on talletatud skeemidena, mis vajadusel aktiveeruvad. Järelikult võib narratiivi käsitleda kui viisi, kuidas sobitada uut teadmist olemasolevaga (Annus 2002: 57).

Umberto Eco (1994) rõhutab kirjandusest rääkides selle maailma korrastavat aspekti: kirjandus muudab ettearvamatu, kaootilise, tänapäeval ka jumalast mahajäetud maailma siiski hõlmavaks, loob sinna korrapära, asetab sündmused järjestikku, varustab toimuva lahendust toova lõpuga. Seda kõike suudab korda saata suuresti just narratiivi vorm, tema esitusviis, juba paljalt tema esitamise fakt ise, sest esitamine eeldab mingit järjekorda, süsteemi, korrapära — ükskõik kui kaootiline see vastuvõtjale tundub. Eco näeb selles kirjanduse ülesannet, mis on üle võetud müütilise teadvuse vajadusest — just soovi pärast maailma hõlmata, sellest aru saada jutustavad inimesed lugusid, on seda teinud aegade algusest peale.

Epp Annuse uurimuses, mis keskendub aja kategooriale narratiivis, on narratiivi defineeritud kui “tähenduslikult ühendatud sündmuste esitamist tekstina, lugu kui narratiivis esitatud sündmusi ning teksti kui sündmuste esitatud (nt kirjapandud) kuju narratiivis” (2002: 19). Narratiiv peab sisaldama vähemalt kahte ajalis-põhjuslikult ühendatud sündmust, põhjust ja tagajärge, probleemi ja lahendust, mingit kultuurikogemust jne (Annus 2002: 29).

Narratiiv eeldab süžee olemasolu ning süžeel on alati (vähemalt latentselt) algus ja lõpp. Seevastu looduses toimuvate protsesside

puhul — kui neid oleks võimalik jälgida ilma inimteadvuse vahelesegamiseta — leiab pidevalt midagi aset, seal ei ole eristatavaid üksusi alguse ja lõpuga. Toimuvale sellise koherentse skeemi pealesurumine tuleneb Minki (1970) arvates inimese ihast ja võimest maailma mõtestada, teisisõnu — inimteadvuse omapärast. Mälu, kujutlusvõime ja mõisteaparaadi abil suudame tajumisse kaasata seda, mida me samaaegselt ei koge ja mida pole võimalik samal ajal kogeda. Niiviisi muudame meid ümbritseva maailma endale arusaadavaks (Metsvahi 2002: 123).

See, mida käesoleval hetkel kogeme, on mõjutatud meie varasematest kogemustest, mis on mälus hoiul korrastatud kujul. Kui tulevikku planeerides loome kujutlusvõime abil (narratiivilaadset skeemi kasutades) potentsiaalseid tegevuskavu, siis narratiiv jutustab sellest, kuidas potentsiaalne saab tegelikuks. Paul Ricoeur (1980) on selgitanud narratiivi aja dialektikat, võttes appi mõisted “kronoloogiline tasand” ja “mittekronoloogiline tasand” Esimest neist võib nimetada episoodiliseks tasandiks ja teist konfiguratiivseks. Konfiguratiivne tasand tõlgib episoodilise tasandi sündmused tähenduslikeks tervikuteks. Jutumaailmas toimuva mõistmiseks püüame narratiivi jälgimise ajal pidevalt saabuvat uut informatsiooni tervikuks integreerida ja oleme samal ajal teadlikud sellest, et ees on ootamas mingisugune lõpplahendus (Metsvahi 2002: 124).

Narratiivide abil suutsid inimesed omistada tõeväärtust millelegi, mille tõesust pole võimalik vahetult tajuda. Kui inimene tajuks tõesena vaid otseselt tema meeltele avanevat, siis poleks võimalik esitada tõena midagi, mis puudub meie olevikulisest liikumisruumist — mõtlemises puuduks abstraktsus. Aeg väljendub looliselt, lugu ajalisel, mõlemad üheskoos aga loovad tähendusi, mida tavatsetakse esitada ja tarbida tõdede nime all (Annus 2002: 23). Tõe kõrgemat kriteeriumi ehk õigest reeglipärasest maailmakorrast jutustamist tajutakse aga juba müüdina.

4. Müütide konstrueerimine tekstides

Juba Aristoteles oma “Retoorikas” võttis erinevate tõestusviiside kirjeldamiseks kasutusele logose, eetose ja paatose mõiste. Logos tähendas loogilist, paatos emotsionaalset tõestust, eetose puhul veenis kõneleja oma isikuga. Kaasaegsed kommunikatsiooniteoreetikud on logose kõrval taas kasutusele võtnud sõna *mythos*, rõhutamades loogilise põhjendamise kõrval ka narratiivset lugude jutustamist (Cragan, Shields 1998: 151).

Undusk (2001: 18) kirjeldab suundumust, mida nimetatakse tava-päraselt liikumiseks *mythoselt* logosele järgmiselt: “*Mythos* on väljamõeldis, pette- või muinasjutt, inimkonna lapseikka kuuluv maailma seletusvorm, logos aga tõene ning tegelikkusele vastav sõna, mõte või kosmiline printsiip.” See VI sajandil eKr alguse saanud ning hilisemat Kreeka mõtlemist tugevasti ilmestanud vastasseis märgistab ühelt poolt ajaloolist etappi üleminekul poeetilis-religioosselt kujutluselt mõistelis-ratsionaalsemale maailmakäsitlusele, kuid teiselt poolt peegeldab nimetatud konflikt märksa keerulisemat ja igavikulisemat suhet üleloomulikkusest toituva fantaasia ning keelelist määratletust ihkava aru vahel (*ibid.*).

Müüdi üldtunnustatud omaduseks on tema allutatuse tsüklilisele ajale: sündmused ei kulge lineaarselt, üksnes korduvad igavesti teatud kindlas ettemääratud korras, kusjuures alguse ja lõpu mõisted on neile põhimõtteliselt kohaldamatud (Lotman 1990: 321). Mütoloogilised tekstid on kõrge ritualiseerituseastmega ning käsitlevad maailmakorralduse aluseid, maailma tekkimise ja eksisteerimise seaduspärasusi. Nad pajatavad sündmustest, mis kunagi asetleidnult korduvad vääramatult ilmaelu igaveses ringkäigus (*ibid.*)

Erinevalt mütoloogilist tüüpi tekstidest, mis rääkisid seadustest — kunagi toimunust, mis kordub edaspidi järjekestvalt, s.o “õigest” reeglipärasest maailmakorrast —, jutustasid olmeteadet ekstsessidest, “väärast” erandjuhtumist, mis ei tohi korduda. Seda laadi teated olid arvestatud koheseks retseptsiooniks ning kollektiivmällu salvestamisele ei kuulunud. Ent juhul kui tekkis vajadus meelde jätta, fikseerida põlvkondade teadvuses mälestus mingist iseäranis olulisest ekstsessist — kangelasteost või kuritööst —, tundus loomulik pöörduda tollesama kollektiivmällu aparadi poole,

mille oli kujundanud mütoloogiliste tekstide kinnitismehhanism. Väljenduslaadi osas tõi see kaasa olmeteade teisenemise rituaali sünkreetse ülesehituse eeskujul, sisuliselt aga antud ajaloolise episoodi mütologiseerumise (*ibid.*: 324).

Seega müüdiloomes ei kirjeldata sündmusi kui üksikjuhtumeid. Mitte ainult ilukirjanduses, vaid ka ajaloosündmuste tõlgendamisel pööratakse samade väljendusvahendite poole. Nt juhib J. Lotman (1999: 204) tähelepanu sellele, et Peeter I ajastatud mõtestasid kaas-aegsed mütoloogilise kaanoni järgi, mille abil niihästi järeltulevad põlvkonnad kui suuresti ka ajaloolased selle ajastu reaalseid sündmusi kodeerisid.

20. sajandi ühed olulisemad tööd müütide uurimisel kuuluvad semiootikutele, kellest enim tähelepanu on pälvinud R. Barthesi tööd.

5. Strukturalismi ja semiootika panus narratiivi ja müüdiloomes uurimisse

Strukturalism, mis esialgu Vladimir Proppile ja Claude Levi-Straussile tuginedes püüdis mahutada loo järgnevuse kindlatesse universaalsetesse vormelitesse, jõudis Roland Barthesi, Tzvetan Todorovi, Gerard Genette'i jt kaudu loo ja selle esitamise aspektide vaatluseni ühtse narratiivse grammatikana. Strukturalistid rõhutasid, et narratiiv moodustub teatavate mustrite järgi: tal peab olema kindel struktuur (Annus 2002: 27).

Strukturalism tegeleb sellega, kuidas tekstides konstrueeritakse tähendusi. Tekstide all mõeldakse siin kindlaid keelelisi struktuure, mis koosnevad märkidest, narratiividest või müütidest. Strukturalistid on seisukohal, et keel avaldab mõju oma sisemiste struktuuride kaudu. Struktuur osutab elementide konstantsele ja järjestikusele seotusele, mis ei pea olema pealispinnal nähtav ja vajab dekodeerimist (McQuail 2000: 280).

Semiootika uurib märgisüsteemide olemust, mis ulatub üle grammatika ja süntaksi reeglite ja mis reguleerib kompleksseid, latentseid ja kultuurist sõltuvate tekstide tähendusi. Semiootilise analüüsi kasutamine võimaldab avada teksti kui terviku tähendust

rohkem, kui seda saab teha lihtsalt keele grammatikareegleid järgides, kusjuures arvestatakse seda, et tähendused sõltuvad laiemast kultuurilisest ja lingvistilisest taustsüsteemist (*ibid.*: 282).

Tekstide analüüsimiseks, kodeerimiseks, tõlgendamiseks on mitmeid erinevaid lähenemisviise. Semiootika väidab, et materiaalsel tõelisust, mis oma tähendusi inimestele peale surub, ei saa kunagi endastmõistetavana võtta. Tõelisus on alati konstrueeritud ning inimestele muudavad selle arusaadavaks kultuuriliselt eriomased tähendussüsteemid. Mitte kunagi pole tegemist “süütu” tähendusega, selle taga peituvad alati mingid konkreetsed eesmärgid või huvid, mida semiootika oskab nähtavale tuua. Meie kogemus maailmast pole iialgi puhas ega “süütu”, kuna selle mõistetavuse tagavad tähendussüsteemid. Pole olemas sellist asja nagu tõelise ja objektiivse maailma puhas ja kodeerimata, objektiivne kogemine. Too maailm on küll olemas, ent selle arusaadavus sõltub tähenduskoodidest või märgisüsteemidest, näiteks keelest (Strinati 2001: 162). Seega pole tekstis sisalduvad koodid üldkehtivad, vaid nende taga olevatele konkreetsetele huvidele ning eesmärkidele ajalooliselt ja sotsiaalselt omased.

Semiootikas tuntakse huvi tähistaja ja tähistatava vastu. Tähendussüsteemide märgid koosnevad kahest elemendist — füüsilisest kandjast ning kultuuris ja käibes kaasnevast tähendusest.

Sageli on märgi abil tähistatud asjadel oma koht suuremas tähendussüsteemis, mis on samuti teatud kultuuri liikmetele kättesaadav. Müüdid on teatavad eeleksisteerivad ja väärtusi sisaldavad mõtete ja tunnete kogumid, mis tulenevad kultuurist ja mida edastatakse kommunikatsiooni kaudu. Näiteks eksisteerivad suure tõenäosusega müüdid rahvusliku iseloomu või rahvusliku suuruse kohta ja teaduse või looduse (selle puhtuse ja headuse) kohta, mida kasutatakse kommunikatsiooni eesmärkidel (McQuail 2000: 282). Seega tekstide tähendused on konnotatiivsed, denotaatiivsed või müütilised (*ibid.*: 283).

Roland Barthes räägib müüdist kui kommunikatsiooni- ja semiooloogilisest süsteemist ning viitab otseselt müüdi tõlgenduslikule olemusele. Müüt on kommunikatsioonisüsteem, see tähendab sõnum, tähendusviis, vorm, kõnelemistüüp, mida annab edasi kõne (Barthes 2004: 228).

Barthes toetus šveitsi keeleteadlase Ferdinand de Saussure'i töödele, uurides müüdi roll tänapäeva ühiskonnas. Teda huvitas, kuidas on müüt konstrueeritud ja kuidas see tähendust kui süsteemset jõudu üleval hoiab. Tema eesmärk oli pääseda müüdi konstrueerimisprotsessi lätetele, paljastamaks tõelisi tähendusi, mida müüt moonutab (Strinati 2001: 171). See eeldab liikumist endastmõistetavate tähenduste juurest, mis teevad asjad pealtnäha loomulikuks ning paratamatuks, ajaloolistest oludest ja klassihuvidest tulenevate tähenduste juurde ehk, nagu Barthes ütleb "semiootikast ideoloogiasse" liikumist.

Märkide kasutamine ja kombineerimine võimaldab rääkida nende konnotatiivsest ja denotatiivsest tähendusest. Denotatsioon on märgi ilmne ja otsene tähendus, konnotatsioon on tähistamise teine aste, viidates assotsieeritud kaastähendusele, mille võib esile kutsuda tähistatud objekt. Sellise lähenemise toob tekstianalüüsi Barthes, laiendades seda põhiideed müüdi kontseptsiooni kaudu. Müüt ei tulene siin tavamõttes mütoloogiast, traditsioonilisest loost, vaid mõtlemisviisist, s.o viisist, kuidas mõelda inimestest, toodetest, kohtadest, ideedest, struktuurist, kuidas tekst on esitatud lugejale (Bignell 1997: 16).

"Mütoloogiates" kirjeldab Barthes, kuidas müüdi abil muudetakse mingid seisukohad loomulikeks. Ta on rõhutanud seisukohta, et keelemärk ei ole kunagi loomulik (motiveeritud), vaid meelevaldne. "Müüti ei tee müüdiks tema sõnumi objekt, vaid objektist kõnelemise viis." (Barthes 2004: 228.)

"Mütoloogiatel" on nii semiootiline kui ka poliitiline tasand. Tema eesmärk oli kritiseerida väikekodanlikke tõekspidamisi, paljastada neid mehhanisme, mis püüavad väikekodanlikke arusaamu kehtestada kui "endastmõistetavaid" ja "loomulikke" sest "maailm annab müüdi kätte teatud ajaloolise reaalsuse" (*ibid.*: 270). Müüt Barthes'i järgi tähendab seda, kuidas vahendatakse sotsiaalseid ja poliitilisi sõnumeid maailma kohta. See sõnum jätab kõrvale alternatiivsed sõnumi edastamisviisid, seega müüt ilmutab ennast pigem tõena, kui ühena võimalikust sõnumi edastamise viisidest (Bignell 1997: 22).

Barthes tõi näiteks Paris-Matchi kaanepildil ilmunud Prantsuse lipuga tervitava musta sõduri foto demonstreerimaks, kuidas kõik

kodanliku ühiskonna näiliselt spontaansed vormid ja rituaalid on süstemaatilise moonutamise subjektid, mis võivad iga hetk dehistoriseeruda, müüdi muuta. Ideoloogilisi müüte on kasulik meedia vahendusel teadlikult luua. Nt kui 1970ndatel aastatel otsiti võimalust, et tuua ühiskondlikku teadvusesse “normaalse” mustanahalise kuvand, siis kümnest aastast kodanikuõigusliikumisest töötas palju paremini “Bill Cosby Show”, kus jutustati sümpaatse ja väga vaimuka mustanahalise perekonna lugu (Raag 2004).

Kui 1970ndate aastate Ameerika oli šokis Vietnami saadud kaotustest ja armee maine oli väga madal, siis ilmus Hollywoodi filmidesse luuserkangelase tüüpi tegelane, kes oli kannatanud riigi rumalate otsuste läbi, kuid ometi silmapaistvalt hea ettevalmistuse saanud roheliste barettide juures. Isegi hiljem, kui 80ndate aastate filme on rünnatud nende madalalaubalisuse pärast, ei ole kriitikud ometi pannud kahtluse alla aksiomaatiliselt esitatud teesi Ameerika armee ülimuslikkusest (*ibid.*) Nii edastatakse meile massikommunikatsiooni vahendusel müüte, kuhu on teatud ideoloogiline sõnum eeldusena sisse kirjutatud.

6. Narratiivi ja müüdi roll meediatekstides

R. Barthes rõhutab seisukohta, et “me võime kohata igivanu müüte, aga igavesi müüte pole olemas, sest üksnes inimajalugu muundab reaalsuse kõneks; see ja ainult see otsustab müütilise keele elu ja surma üle” (2004: 228). Mütoloogia saab tugineda ainult ajalool, sest “müüt on kõne, mille ajalugu on välja valinud; müüt ei saa iial esile kerkida asjade endi loomusest” (*ibid.*) Müüti kui kõnet peab Barthes sõnumiks. Järelikult ei pruugi see sugugi olla ainult suuline, vaid võib sama hästi esineda kirjutise või mistahes esituse kujul nagu kirjalik diskursus, aga ka foto, film, reportaaž, spordivõistlus, teatrietendus, reklaam (*ibid.*: 229.) Seega on müütilises võtmes infoedastusel väga oluline roll ka tänapäeva inimeste kommunikatsioonis ning selle uurimine võimaldab meedias edastatavat efektiivsemalt kirjeldada.

Narratiivi mõiste on osutunud kasulikuks ka meedia sisu mõistmisel ja seletamisel. Põhilised narratiivi vormid katavad suurt

hulka erinevaid tekstiliike, sealhulgas reklaame ja uudislugusid, samuti draamat ja fiktsiooni. Suures osas meediast jutustatakse ühel või teisel viisil lugusid, see toimub üsna etteaimatavas ja kindlaks määratud vormis. Narratiivi põhifunktsiooniks on kaasa aidata kirjeldatud kogemuse mõtestamisele. See toimub põhiliselt kahel viisil: ühelt poolt sidudes tegevusi ja sündmusi loogilisse järjestusse või põhjuslikku seosesse, teiselt poolt pakkudes kindlate ja äratuntavate inimeste ja kohtade tunnuseid. Narratiiv pakub välja inimlike motiivide loogika, mis aitab mõtestada kas realistlikke või väljamõeldud fragmentaarseid sündmusi. Uudis kui narratiiv toetub ühiskonnas valitsevatele ja korduvatele müütidele, jutustades neid ümber teatava ideoloogilise varjundiga. (McQuail 2000: 310.)

Kuna uudise kontseptsioon pärineb iidsest lugude jutustamise traditsioonist, siis esitataksegi uudised narratiivi vormis. Selles on pea- ja kõrvaltegelased, seostatud tegevused, kangelased ja kaabakad, algus, keskpaik ja lõpp. Uudise narratiivse struktuuri analüüsiks kasutatakse sageli van Dijki (1985) välja töötatud diskursuse analüüsi.

Kindlasti on meedialugude puhul ülimalt olulised ka lugeja/vaataja/kuulaja ootused. Selleks lisab Epp Annus veel ühe narratiivi "definiitsiooni": narratiiv on mäng **vastuvõtja** ootustega (Annus 2002: 47). Klassikalist või ideaalset narratiivi iseloomustavad tunnused peituvad implitsiitselt igas narratiivis. Aegade jooksul on moodustunud narratiivne tuum, mis neid konventsioone koondab: sinna kuulub alguse ja lõpu olemasolu, teema arendus, lahendus, liikumine ühest seisundist teise, pinge järkjärguline üleskrüvimine jne. Mis tahes narratiivi võetakse vastu nende ootuste taustal, need omadused kuuluvad paratamatult tema koostisesse. Algujeta, lõputa, tähenduseta narratiiv pole võimalik, sest need omadused kuuluvad narratiivi kui tekstitüübi konventsioonide hulka.

Narratiivid kipuvad sageli moodustama korduvaid tsükleid, kusjuures kordus muutub omaette konventsiooniks, struktuuri osaks. Sellist narratiivi võetaksegi kui ühte osa korduste ahelast. Etteantud skeemi pidev läbimängimine on narratiivsusele omasem kui ainukordsus — suur osa sõnumi vastuvõtjaist eelistab teatavat narratiivitüüpi, mille sees erinevad autorid kinnitavad ja taasloovad ühte ja sama tüüpinnarratiivi (Annus 2002: 49). Teksti vastuvõtjal on

lihtne tarbida midagi, mis on kindlates piirides ennustatav (nt hea võit halva üle, õigluse võidulepääsemine jne).

Seega võib ka meediatekstidele survet avaldada kontekst, lugejapoolne ootus teatud liiki infoedastuse järgi. On ju ka kirjandusteaduses välja öeldud seisukoht, et müüt ärgitab kirjanikku mitte üksnes looma, vaid annab ka lugejale-kriitikule kätte need mudelid ja kontseptsioonid, mis aitavad kirjandusteost interpreteerida (Aunin 2003: 63). Sama kehtib ka ajakirjanduse puhul.

Ilmar Raag (2004) on meediast kõneldes rõhutanud seisukohta, et “vaatajad ei tule taha väga hästi tehtud dokumentaalsarjadele, sest need ei ürita piisavalt intensiivselt jutustada mingeid väärtusi tekitavat lugu” Otsekõne ei tööta meedias kuigi hästi, kuna see ei anna tuge müüdilisele mõtlemisele, ei toeta inimese soovi meedia abiga mõtestada maailma, ei kirjelda laiahaardelist retoorilist visiooni.

Northrop Frye sõnade kohaselt inimesed “mõtlevad välja lugusid ning tuletavad nendest lugudest oma eeldused ja uskumused.” Näiteks sellised asjad nagu demokraatlikud, progressiivsed, revolutsioonilised või marksistlikud poliitilised filosoofiad on eeskätt ajaloole pealesurutud koomilised süžeed. Ideoloogia saab kuju mütoloogialt, millest ta tuleneb (Frye 1993: 58).

Meedianarratiividest rääkides tuleb vaatluse alla võtta “**suured narratiivid**”, mille all võib mõista ühiskonnas kultuuriliselt väljakujunenud veendumusi ja uskumusi, mis luuakse eelkõige meedia vahendusel. Suured narratiivid pole seotud ühe kindla tekstiga — neil on küll tekstuaalseid väljendusvorme, aga tekstide ring on lai ja muutub pidevalt, mõjutades nii ka arusaamist suurest narratiivist. Suur narratiiv tekib paljude väikeste narratiivide ühistööna, teda pole võimalik ühte teksti fikseerida — võib-olla ainult pärast tema mõjuvõimu kadumist. Teda võib koos hoida küll üks tuumtekst (piibel, kommunistliku partei manifest), aga ta valgub selle piiridest välja. (Annus 2002: 37.) Seega ei saa ka tekstianalüüsis selliseid narratiive lausete või lõikude abil tõestada.

Näiteks Eesti meedia viimase kümnendi üks suuri narratiive on olnud Töötatud Maale minemise lugu, selles võtmes on kajastatud Eesti ühinemist Euroopa Liidu ja NATOga. Ennast imetleva müüdi kõrvale, milles nähti Eestit väga kiiresti areneva ja innovaatilise riigina, tõusis teise Eesti lugu. 2002. aastal osutasid sotsiaaltead-

lased Eesti ühiskonna lõhestatusele. Lõhenenud ühiskonna sidumiseks pakkusid äriühingonnad uut ühendavat lugu: ühiskondlikku kokkulepet. Eesti ajakirjanduse õnnekivi, Sampo ehk Eesti Nokia otsingute teema alla võib paigutada geenitehnoloogia või Eesti märgi kajastamisega seotud lood, naisteajakirjades on aktuaalsed tuhkatriinu lood (Aava 2003b: 173).

Selliseid teemaarendusi kutsutakse sümboolse konvergentsi teooria kohaselt fantaasiateemadeks (*fantasy theme*). Minnesota ülikooli teadlased uurisid kommunikatsiooni, k.a vestlusi, avalikke kõnesid, meediasõnumeid, veebilehekülgi ja Interneti kirjutisi, selgitades, kuidas kujuneb kollektiivne teadvus ja toimub otsuste langetamine (Bormann 2001. 699). Teadlaste eesmärk oli selgitada, kuidas kommunikatsiooni kaudu konstrueeritakse sotsiaalset reaalsust, mille kaudu kujundatakse ühiskondliku käitumise normid. Sedasi uuriti nt külma sõja aegset retoorikat. (Bormann 2001. 701.)

Retooriline visioon on müüdis peituv oluline sõnum, millega luuakse ettekujutus maailmast, selle toimimise põhimõtetest. Retoorilise visiooni loomisel on eelisolukorras mõjuvõimsate poliitiliste huvirühmade esindajad, kuna meediakanalid võimendavad olulisel määral nende sõnumit. Nt pärast 11. septembrit rääkis president G. Bush oma kõnedes kurjuse telje riikidest, maailmarahust ja demokraatlike väärtuste kaitsmise vajadusest. Nii loodi ettekujutus heade ja kurjade jõudude vahekorras nüüdismaailmas, luues uue võimsa retoorilise visiooni, mille valguses meedia poliitilisi sündmusi kajastab.

Sellistes lugudes mängivad olulist rolli nendes osalevad tegelased, keda kiputakse kujutama lihtsustatult ja skemaatiliselt, nii et nende analüüsimiseks saab kasutatada arhetüüpe.

7. Arhetüübid — müütilised meediakangelased

Keerulise maailma lihtsustamiseks võetakse ühiskonnas kasutusele vanad ja hästi tuntud tegelased, uue ja tundmatu määratlemiseks kasutatakse alati vana ja tuntud mudelit, toetutakse olemasolevale kogemusele. Oma polaarsuses ja vastuolulisuses kehastavad müüdid seega inimkonna kollektiivseid arhetüüpeid mudeleid.

Carl Gustav Jung uskus, et on olemas isiklik ja kollektiivne alateadvus, mis on kogu inimliku reservuaar ja millest saavad alguse müüdid ning religioon. Kõik inimesed saavad osa kollektiivsest alateadvusest ja nad on sellega mingil viisil seotud. Jungi järgi pärineb arhetüübi mõiste nendest ülisagedastest tähelepanekutest, et maailmakirjanduse müüdid ja muinasjutud sisaldavad mitmeid kõikjal korduvaid kinnismotiive. Neid võib kohata inimeste fantaasiates, unenägudes, illusioonides ja hallutsinatsioonides. Neid tüüpilisi kujundeid ja assotsiatsioone nimetab Jung arhetüüpilisteks ideedeks. "Arhetüübid on alateadlikud eelvormid, mis tunduvad olevat psüühika päritud struktuuri osad ja mis võivad igal ajal ja igas kohas spontaanselt ilmneda." (Jung 1995: 218.)

Jung tõstis välja neli tema meelest peamist arhetüüpi: *anima*, *tark mees*, *vari* ja *laps*. *Anima* on müstiline naisalge mehe psüühikas. See on loov ja lammutav, jõudes mütoloogiasse kas merineitsi või deemonina. *Tark mees* võib ilmuda kangelase, kuninga, päästja või nõiana. *Vari* on inimloomuse tume, primitiivne ja loomalik külg. *Laps* aga terviklikkuse sümbol, mis eksisteerib nii siinses kui ka teispoolses maailmas. Jung arvas, et täisvereliseks eluks peab isik olema ühenduses oma teadlike ja alateadlike osadega. Nende kahe osa ühendust sümboolseks tervikuks nimetataksegi "minaks" (Smith, Reaper 2003: 79.)

Arhetüüpe, kellel on hõlpsasti äratuntavad omadused ja kes käituvad tuntud loogika kohaselt, võib leida nii inimeste mälust kui ka mahukast vanade müütide ja ilukirjanduse varasalvedest. Euroopa kirjanduse tuntuimateks arhetüüpideks on Hamlet, Faust, don Quijote, don Juan.

Kirjandusteadlaste jaoks aitavad müüdid luua erinevate teoste põhjal koondkujusid, kirjandusteoste analüüsimisel on levinud nt kelmi ja ohvritalle arhetüübid. Arhetüüpide, s.o algkujude ja koondkujude leidmine on võrdleva kirjandusanalüüsi üks paeluvamaid mängulisi tegevusi. Intuiitiivne teadmine ületab siin sageli ratsionaalse arusaamise (Aunin 2003: 64). Sama kehtib ka teiste avalike tekstide analüüsimisel, kuna pole võimalik kehtestada rangeid kriteeriume, mille põhjal paigutada üks või teine tegelane mõne arhetüübi alla.

Meediatekstides võimendatakse neid inimsümboleid, kellele pannakse lootusi või kellega seostatakse oma rahulolematust ja viha. Kuna inimesed otsivad sümboleid ja vajavad kangelasi ning ka antikangelasi, siis hakkavad need müütilised tegelased elama iseseisvat elu. Tüüpiline

skeem luuakse müüdile omasel moel: loos on kangelane, kellel on vaenlane: nt Bush vs Osama bin Laden, Parts vs Savisaar (Aava 2003a: 36). Kangelasel võib olla toetaja, abiline, sõber, mingid toetajad on ka vaenlasel etc.

Andres Maimik (2004) analüüsib artiklis "Mütoloogiline Eesti" avaliku elu tegelasi ning võtab lähema vaatluse alla neli arhetüüpi: pühaku, päästja, kelmi ja ullikese. Pühakut kirjeldab Maimik kui figuuri, kes on maalise presentsuse ületanud ning saanud puhtaks kujundiks. "Pühakud eksisteerivad ilma materiaalse tootlikkuseta, väljaspool ökosüsteeme ja toitumisahelaid. Nende funktsioon on lihtsalt olla, olla oma puhtas enesetäiuses, institutsionaalses terviklikkuses." (*Ibid.*) Nende puhul läkitus ongi sõnum. (*The medium is the message.*) Pühakuna tajutakse eelkõige presidenti, kuigi selleks ei pea olema just riigipea, et osaleda puhta olemisena. Pühaku läkitus võib olla kellukese kauge kaja Arvo Pärdi spirituaalsees heliteoses või Vabadussõja soldati valuline pilt rahvuslikus suurfilmis. Pühakuks olemine võib ühendada auväärseid kirjanikke, teadmamehi, päikesepoisse ja vananevaid diivasid (*ibid.*).

Päästja on poliitiline võtmefiguur. Kuigi iga partei tahab, et nende juhti võetakse kui päästjat, tõstab Maimik esile siiski kaks võtmefiguuri: Savisaare ja Partsi. Savisaare kujund koondab nii jesuiitlikke ja machiavellilikke jooni (võim kui absoluutne eesmärk, eesmärk pühendab abinõu) kui ka edgarhooverlikku elementi (mees, kes elab kõik teised poliitikud üle, keda kardetakse ja vihatakse, kelle käes on kõik niidid ja kes oskab neid oma huvides tõmmata, kellel on haiglaslik huvi isikuandmete kogumise vastu, keda köidab kord ja korrakaitse, kes hindab ülekõige lojaalsust ja kes on igavene ellujääja) (*ibid.*).

Savisaare kui päästja oreool toimib eelkõige vanemale elektroaadile, uue põlvkonna jaoks on ellu kutsutud uus päästja Juhan Parts, kes omakorda pidi vabastama Eesti Savisaare hambust. Imagoloogid löid kuvandi idealistlikust *yuppie* st: kõrgete moraalse kriteeriumitega noormees, kes on peadpööritava kiirusega edenenud täielikku ausust ja ja karmust eeldavatel ametikohtadel (riigikontroll). Suhtekorraldajate pingutustest hoolimata ei jõua elu kuvandile järele: Parts ei oska vormi enesega täita, justkui oleks ta peaministri ametisse kogemata sattunud (*ibid.*). 2004. aasta kevadel

domineerib poliitilisel maastikul juba uus päästja: ülekaalukalt valimised võitnud T. H. Ilves.

Kelmi arhetüübi kohta täidab Maimiku arvates eelkõige Siim Kallas. Moraalsest ambivalentsusest hoolimata või õigemini just selle tõttu on kelm “seksikas” Tema pilti ihaldavad ajakirjad esikaanele, sest hoogsad kelmilood on rahvast alati erutanud. “Romanatilised hobusevargad ja nutikad riigivargad on tõusnud lausa allasurutud vabadusaate kehatuseks.” (*Ibid.*)

Ullikese arhetüübi kohta möönab Maimik, et “nagu täisväärtuslik külakogukond vajab külahullu, vajab Eesti meelelahutus perversset peksupoissi” (*ibid.*). Pärast Pornokunni ja Seksi-Kristit ilmus meediaavalikkuse tähelepanu alla Arnold Oksmaa. Arnoldi-taoliste populaarsus viitab, et nad kehatavad midagi fundamentaalset. Oksmaa nukker kuju asendab tänapäeval ebardite väljanäitust, gladiiatorite võitlust ja avalikku hukkamist, kus avalikkuse uudishimu on segatud hirmuga, erutus agressiivsusega. Arnoldit võrdleb Maimik Michel Jacksoniga. Nii Jackson kui Oksmaa on Teine meie keskel, friik, kelle taustal saab tavakodanik tunda rõõmu oma sotsiaalsusest, oma keskpärasusest, oma normaalsusest. Suhtumine Oksmaasse toob ilmsiks ka sootsiumi ebameeldivad küljed, sallimatuse ja ksenofoobia, niilbuselembuse ja stigmatiseerimiskalduvuse, kambakahimu enesest nõrgemate suhtes (*ibid.*).

Lisaks neljale arhetüübile pakub Maimik veel teisigi võimalikke mütoloogilisi arhetüüpe: perepoeg (I. Neivelt), isatapja (Ken ja Tolk, Juku-Kalle, Kivisildnik), tunglakandja (Eri Klas), salanõunik (Priimägi) või sisyphoslik rühkija (Veerpalu), aga need tüübid jäävad lahti seletamata (*Ibid.*).

Barbi Pilvre, olles uurinud naiste kujutamist Eesti Ekspressi “Persooni” rubriigis, kirjeldab artiklis “Kes räägib teleekraanil? Naised meedia kõverpeeglis”, kuidas toimub soo konstrueerimine meediatekstides. Soolisus meediatekstis (ka pildis) konstrueeritakse keha ja seksuaalsust puudutava keelekasutuse ning pildiliste imagote abil (Pilvre 2003: 1987). Meedial on oluline roll stereotüüpide tekkimises ja piiratud rollimudelite promoveerimises. Naiste kujutamine kultuuris on meeste fantaasiate varaaht — naised on kas idealiseeritud kui jumalannad või kujutatud hirmsate mehi-hävitavate monstrumitena. Võimsad naised esinevad meedias sageli demoniseerituna, nagu on näidanud

Hillary Clintoni meediakujutise analüüs. Eesti võimsate naiste puhul on demoniseerimist ette tulnud näiteks Liina Tõnissoni või kohtunik Helve Särkava portreedes (*ibid.*, 1990).

Nende fantaasiate tõttu, mis on arenenud naiselikkuse ümber kultuuris, on naiste meediakujutis sageli esitatud arhetüüpide kaudu: hoor, madonna, supernaine, *femme fatale*, matriarh jne. Arhetüüpide esinemine "Persoonis" oligi sagedasem naiste portreedes: üksikisiku kujutis taandati kujutises arhetüübile (näiteks Marju Lauristin ja Liina Tõnisson kui matriarhid, kes tõmbavad võimuniite ja kellega kõik arvestavad) (*ibid.*).

Kui naised esindavad võimu, esitatakse neid sageli kui võimu tööriistu või juhuslikke järgijaid. "Persoonis" esitati Kristiina Ojulandi eelkõige kui reformierakonna dekoratiivset hääletoru, Vilja Savisaart kui Edgar Savisaarega seotud lindiskandaali tööriista (*ibid.*).

Arhetüüpide kaudu proovitakse edu saavutada ka turunduses. Margaret Mark ja Carol S. Pearson (2002) eeldavad, et tänapäeval on brändid nii funktsionaalsete omaduste kui ka väärtushinnangute ja tähenduste kandjad. Selleks, et neid edukalt ära kasutada, tuleb õppida valdama arhetüüpide visuaalset ja verbaalset keelt. Suurtest, ajahambale vastupidavatest brändidest saavad ikoonid, mitte ainult korporatsioonide, vaid tervete kultuuride omad. Nt Coca-Cola ei ole mitte ainult enim tuntud logo maailmas, vaid sellest on saanud kogu lääneliku elustiili sümbol. Filmi- ja meelahunusmaailma edu ei sõltu pelgalt filmi kvaliteedist, edukusest või tegijatele osaks langenud tähelepanust, vaid pigem sellest, kas õnnestus luua ainulaadne, haarav identiteet ja kas suudetakse seda edaspidi säilitada ning pidevalt edasi arendada ja taatõlgendada.

Oma teooria tõestuseks esitavad Mark ja Pearson meedia poolt loodud tugevaid arhetüüpe. Edukate brändide arhetüüpseid tagamaid uurides eristavad Mark ja Pearson (2002: 3) 12 peamist arhetüüpi: looja, hoolitseja, valitseja, naljahammas, semu, armastaja, kangelane, lindprii, maag, süütu, avastaja ja mõtteteark. Autorid pööravad tähelepanu ka meedia kajastatud arhetüüpidele. O. J. Simpsoni lugu järgis Othello mudelit, Diana Tuhkatriinu oma. Noore Kuuba poisi Elian Conzalesi lugu kajastati stiilis "noor Mooses pilliroos ja Elian auto sisekummil" John F. Kennedy *jun.* surma kajastati meedial kanalites teiste Kennedy perekonna ilusate ja karismaatiliste mees-

liikmete surma kontekstis. Need lood toetusid inimestesse sügavalt juurdunud uskumustele perekonna needusest ning kõige täiuslikuma meesliikme ohveradmise lunastavast jõust.

Et mõtestada maailmas toimuvat ning orienteeruda keerulises maailmas, loovad ja taasloovad inimesed reaalsust lugude abil, mille nad valivad narratiivide tohutust pagasist. Eriti tähendusrikkaid narratiive luuakse ja võetakse vastu kui müüte, mis suudavad seletada maailmakorralduse aluseid. Selliste müütide abil luuakse ühistunnet, kujundatakse identiteeti, konstrueeritakse ühismälu. Suhtluses muutuvad oluliseks just need tekstid, mis annavad inimgruppidele omas ajas elamise mõtte, tulevikunägemuse ning pakuvad probleemidele lahendusi. Müüdi loome üheks selgeks väljundiks on meediakangelaste produtseerimine arhetüüpsete tegelastena, kus meediapersooned kujutatakse müütiliste kaanonite kohaselt.

KIRJANDUS

- Aava, K. 2003a.** Kõnekunst. Tallinn: Avita.
- Aava, K. 2003b.** Veenmiskunst. Tallinn: Avita.
- Annus, E. 2002.** Kuidas kirjutada aega. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Aunin, T. 2003.** Võrdlev kirjandusteadus I: kirjandusteaduse interdistsiplinaarsus. Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- Barthes, R. 1988 [1977].** Images, Music, Text. New York: The Noonday Press.
- Barthes, R. 2004 [1957].** Mütoloogiad. Tallinn: Varrak.
- Biber, D. 1988.** Variation across Speech and Writing. Cambridge: Cambridge UP
- Bignell, J. 1997** Media semiotics. An introduction. Manchester and New York: Manchester University Press.
- Bormann, E. 2001.** Rhetorical vision. — Encyclopedia of rhetoric. Ed. Thomas O. Sloane. Oxford: University Press. 694–697.
- Bruner, J. 1991.** The Narrative Construction of Reality. — Critical Inquiry 18, 1–21.
- Chatman, S. 1990.** Coming to Terms: The Rhetoric of Narrative in Fiction and Film. Ithaca and London: Cornell University Press.

- Cragan, J. F.; Shields, D. C. 1998.** Understanding communication theory: the communicative forces for human actions. Boston: Allyn and Bacon.
- Dijk, T. van. 1985.** Discourse and Communication. Berlin: de Gruyter.
- Eco, U. 1994.** Six Walks in the Fictional Woods. Cambridge, Massachusetts — London: Harvard University Press.
- Frye, N. 1993.** Kriitika ühiskonnas. Imre Salusinski intervjuu Northop Frye'ga. — Vikerkaar, 11.
- Hennoste, T. 2000.** Allkeeled. — T. Hennoste (toim), Eesti keele allkeeled. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16.) Tartu. 2–55.
- Herman, D. 1997.** Scripts, Sequences, and Stories: Elements of a Post-classical Narratology. — PMLA 112, 5, 1046–1059.
- Jung, C. G. 1995.** Tänapäeva müüt. Asjadest, mida nähakse taevas. Tallinn: Vagabund.
- Levi-Strauss, C. 2001.** Metsik mõtlemine. Tallinn: Vagabund.
- Lotman, J. 1990.** Kultuurisemiootika. Tallinn: Olion.
- Lotman, J. 1999.** Semiosfäärist. Tallinn: Vagabund.
- Maimik, A. 2004.** Mütoloogiline Eesti. — Sirp, 16.01.
- Mark, M.; Pearson, C. S. 2002.** Kangelane ja linprii. Kuidas luua arhetüüpidele tuginevaid väljapaistvaid brände. Fontese Kirjastus.
- McQuail, D. 2000 [1983].** Massikommunikatsiooni teooria Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Metsvahi, M. 2002.** Inimene ja narratiiv. Püha Jüri legendi näitel. — Lemmeleht. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum. 121–146.
- Mink, L. O. 1970.** History and Fiction as Modes of Comprehension. — A Journal of Theory and Interpretation History and Fiction, 541–558.
- Mitchell, W. J. T. 1980.** On Narrative. — Critical Inquiry 7, 1–4.
- Neithal, R. 1999.** Mis on mis kirjanduses. Tallinn: Koolibri.
- Pilvre, B. 2003.** Naised meedia kõverpeeglis. — Akadeemia 9, 1981–2000.
- Raag, I. 2004.** Ära ülehinda tarka inimest. — Tegelikkuse Keskus, 9.01.
- Raudalainen, T. 2001.** Traditsioonisidus elulooline jutustamine: mäluaine-se etnopoetiline tekstualiseerimine. — Kultuur ja mälu. Konverentsi materjale. Tartu. 57–76.
- Ricoeur, P. 1980.** Narrative Time. — Critical Inquiry 7, 169–190.
- Smith, L.; Raeper, W. 2003.** Pilk ideede maailma. Religiooni ja filosoofia minevik ning tänapäev. Tallinn: Koolibri.
- Strinati, D. 2001.** Sissejuhatus populaarkultuuri teoriasse. Tallinn: Kunst.

- Undusk, R. 2001.** Topos. Kohakujutelm müüdist mõisteni. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Veidemann, R. 2002.** Kirjandusloo semiootika poole. — Keel ja Kirjandus 11, 753–763.
- White, H. 1980.** The Value of Narrativity in the Representation of Reality. — Critical Inquiry 7, 5–27.

INTERPERSONAALSE TÄHENDUSE KONSTRUEERIMINE

Ühe intervjuu analüüs

Reet Kasik
Tartu Ülikool

1. Tekstianalüüs ja keele interpersonaalne metafunktsioon

Tekst on kasutusel olev keel — sel on funktsioon, ülesanne, eesmärk. Funktsionaalne tekstianalüüs tähendab tänapäeval üha sagedamini teksti tähenduse uurimist. Sellest aspektist kujutab tekst endast tähendustervikut ja iga keeleüksus või tunnus on oma esinemiskohal just selleks, et konstrueerida seal mingit tähendust. Mõned teksti-uurijad nimetavad sellist tähendusanalüüsi dünaamiliseks analüüsiks, eristamaks seda staatilisest analüüsist, mis ei võta arvesse analüüsitava tunnuse esinemiskonteksti ega konkreetset funktsiooni seal, vaid vaatleb tekstikorpust eeskätt teatud keeleliste tunnuste kogumina (Heikkinen, Lehinen, Lounela 2004). Staatilises analüüsis on võimalik kvantitatiivsete näitajate põhjal teha järeldusi registrite, tekstitüüpide ja tekstiliikide erinevuste kohta. Eestis on sellise analüüsiga saanud arvestatavaid tulemusi Krista Kerge (vt nt Kerge 2003).

Otsene järeldus eelnevast on, et analüüsitava materjali maht võib tekstiuurimises olla väga erinev, ulatudes suurte korpuste kvantitatiivsest või ka kvalitatiivsest töötlemisest ühe teksti põhjaliku mikroanalüüsini. Siinses artiklis eritletakse üht konkreetset teksti

eesmärgiga näidata, kuidas tekstiliste valikutega konstrueeritakse tähendusi, kitsamalt suhtlusosalis(t)e identiteeti.

Dünaamilise analüüsi teoreetiliseks aluseks on siinses uurimuses kriitiline teksti- ja diskursuseanalüüs (ühe uuema kokkuvõtteks vt nt Fairclough 2003), mille põhiseisukoht on, et keelekasutus on konstruktivne, see mitte ainult ei peegelda tegelikkust, vaid ka loob ning mõjutab seda. Keelekasutus avaldab sotsiaalset mõju ümbritsevale maailmale — nendele asjadele ja nähtustele, millest kirjutatakse ja räägitakse.

Dünaamilist tekstianalüüsi alustatakse tekstide keele kirjeldusest ning minnakse edasi tähenduste tõlgendamisele ja keelekasutuse seletamisele. Need on siis kolm eri analüüsitasandit: kirjeldamine (mis seal on), tõlgendamine (mida see tähendab) ja seletamine (miks on tehtud just niisugused valikud). Tähenduste tõlgendamine on paratamatult subjektiivne ning esitatud tõlgendus on üks võimalikest. Mida üksikasjalikumal ning konkreetsel analüüsil need tõlgendused põhinevad, seda usutavamad ja tõenäolisemad nad on. Siinses analüüsis olen keskendunud ühele tekstile, Postimehe laupäevalis Arter 16.10.2004 ilmunud vanemtoimetaja Priit Pulleritsu intervjuule Tallinna Kesklinna vanema Keit Pentusega. Intervjuu pealkirjaks oli “Keit Pentus, kunas lapsed tulevad?” Analüüsimaterjaliks on üksnes ajakirjaniku küsimused ja eesmärgiks on näidata, kuidas ja missuguse identiteedi konstrueerib ajakirjanik oma küsimustega intervjuueeritavale personile.

Halliday süsteemfunktsionaalse keeleteooria (vt nt 1994) tugevust nähakse selles, et selle raames vaadatakse teksti kui valikute kogumit. Valik toimub olemasolevate keelevormide, leksikaalsete ja grammatiliste võimaluste hulgast. Need vormilised valikud määravad, milline tähendus valitakse, kuidas mingit sündmust või olukorda representeeritakse, mil viisil tekst vastuvõtjale esitatakse ja milliseid identiteete esile tuuakse. Tekstis tehtud valikute analüüs võib lähtuda kolmest eri vaatepunktist, vastavalt teksti metafunktsioonidele. Analüütik võib keskenduda tekstivälise maailma representeerimisele tekstides (ideatsionaalne e tähistusfunktsioon), sotsiaalsete suhete ja identiteetide esitamisele (interpersonaalne e suhtlusfunktsioon) või sellele, kuidas tekst on lausetest kokku pandud (tekstuaalne funktsioon). Halliday järgi, kelle süsteemfunktsio-

naalsest keeleteooriast keele polüfunktsionaalse analüüsi põhimõtted pärinevad, toimivad need funktsioonid tekstis või mistahes teksti osas ja lauses aina samaaegselt. Siinses analüüsis keskendutakse, nagu öeldud, interpersonaalsele tähendusfunktsioonile.

Interpersonaalne funktsioon hõlmab seda, kuidas tekstid toimivad suhtluses. Meedia ja üldse igasuguste tekstide põhiolemus on sotsiaalsus — igal keelekasutajal on mingi eesmärk inimestevahelises kommunikatsioonis ja suhtes laiemaltki. Ühelt poolt (tekstitasandil) vaadeldakse osalistena neid, kellest/millest kirjutatakse, kellele kirjutaja viitab, kelle tegevusi või olemust ta kirjeldab. Tekst aga ei esita ainult sisu, vaid täidab ka suhtlusfunktsioone — tekstiga tehakse alati midagi, tal on suhtluses mingid eesmärgid (nt teavitada, veenda, hoiatada, õpetada). Selle, nn diskursusetasandi osalised on kirjutaja ja lugeja. Nagu tekstitasandi osalistel, nii on ka diskursusetasandi osalistel suhtluses teatud rollid, mida võib teksti keeleväljenditele toetudes analüüsida. Keelekasutuses luuakse identiteete ja rolle — kõneldes või kirjutades moodustab keelekasutaja endale mingi rolli ja määratleb ka kuulaja või lugeja rolli teksti vastuvõtjana. Võib öelda, et tekst n-ö konstrueerib endale ideaalse (abstraktse) lugeja, pakub välja sellise lugejapositsiooni, millest lähtudes tekst tundub sidus, arusaadav ja loomulik.

Interpersonaalseid tähendusi väljendatakse täpselt samade keeleliste valikutega, millega kujundatakse sisutasandit. Needsamad sõnad ja vormid, mis tähistavad/konstrueerivad tekstis edasi antavat maailma, konstrueerivad samal ajal ka tekstiosaliste ja diskursuseosaliste identiteete ja rolle, väljendavad kirjutaja ja tekstiosaliste ning kirjutaja ja lugeja vahelist suhet. Samal ajal, kui tekst (nt lause) vormistatakse sõnumiks, korrastatakse see ka interaktiivseks sündmuseks rääkija/kirjutaja ja auditooriumi/lugeja vahel. Rääkimise või kirjutamise aktis konstrueerib keelekasutaja endale teatud diskursuserolli, selle positsiooni, millelt ta suhtleb, ja sellesamaga, kui ta endale rolli ehitab, määrab ta rolli ka teksti vastuvõtjale.

Kui kirjaliku monoloogteksti interpersonaalset tähendustasandit võib vaadata peamiselt kirjutaja ja tema poolt enda jaoks konstrueeritud nn ideaallugeja peegeldumisena tekstis, siis dialoogilises suhtluses (suulised vestlused, intervjuud), kus osalisi on rohkem kui üks, on interpersonaalsete suhete, rollide ja identiteetide kujunda-

mine palju konkreetsem ja otsesem. Intervjuužanris on diskursuse-osalis(t)eks peale autori ja lugeja ka intervjuueeritav(ad), kellele konstrueeritavaid identiteete ja rolle võib samuti analüüsida tekstis tehtud valikute kaudu. Diskursuseuurijad on üsna palju analüüsinud nt seda, kuidas telesaadetes jm suulistes vestlustes meedia ehitab toimetajatele, publikule ja "teistele" osalistele ühiskondlikke ja isiklike identiteete. Kriitilises diskursuseanalüüsis vaadeldakse kõiki neid omadusi sellest vaatepunktist, kuidas need suhted ja identiteedid tulevad esile tekstides.

Termin 'intervjuu' ei viita muidugi mingile homogeensele kindlale tekstiliigile (žanrile) — see võib olla niihästi arsti poolt patsiendile tehtud anamnees, pealtnägija või kahtlusaluse ülekuulamine, töölevõtuintervjuu kui ka erialaspetsialisti, keelejuhi või poliitilise mõjutaja intervjuu. Neile kõigile on ühine vabast vestlusest piiratum vooruvahetus: intervjuus on osalised orienteerunud nii, et üks pool küsib, teine vastab. Iga intervjuutüüp on interpersonaalsete suhete aspektist erinev. Näiteks töölevõtuintervjuus ei anta vastajale alati tagasisidet selle kohta, kas ta on vastanud asjassepuutuval viisil või ei. Tavalises argivestluses oleks loomulik, et küsija osutaks oma kõnevoorus vastajale, kas saadud vastus on rahuldav, piisav või vale. Ajakirjanduse intervjuudes (nii televisioonis kui trükimeedias) ei kasuta vestlejad seevastu tagasisidet ei selleks, et vastust heaks kiita, ega selleks, et märkida ära kohti, kus oleks tema kord sõna saada. Põhjuseks on see, et intervjuuerija ei esita küsimusi mitte iseenda, vaid auditooriumi (vaataja või lugeja) jaoks. Kui ta annaks argivestluse stiilis tagasisidet, tunneks auditoorium end kõrvalseisva pealtkuulaja rollis. Kui intervjuuerija juhatab oma küsimuse sisse ühe või mitme jutustava lausega, ei ole tal ohtu oma kõnevooru kaotada, nagu oleks argivestluses sellel, kes hakkab oma küsimusi põhjendama. Intervjuueeritav on valmistunud ootama küsimust ja sellele vastama, ta ei hakka enne rääkima, kui on oma küsimuse kätte saanud. Vooru kaheosalisust (väited + küsimus(ed)) on just nimelt peetud tüüpiliseks intervjuuküsimuse struktuuri-tüübiks (vt nt Nuolijärvi, Tiitula 2000, kus avalikku intervjuužanri on analüüsitud nii vestlusanalüüsi kui ka kriitilise diskursuseanalüüsi meetoditega).

2. Autori rolli analüüs

Analüüsitav intervjuu koosneb 39 kõnevoorst (küsimus + vastus), ajakirjaniku tekst moodustab intervjuust ligi 40% (618 sõna), vastaja Keit Pentuse tekst umbes 60% (995 sõna). Siinses artiklis analüüsitakse üksnes ajakirjaniku poolt esitatud teksti (vt lisa). 39st küsija poolt esitatud kõnevoorst on 8 autori kommentaari või seisukohavõttu, milles küsimust ei sisaldu, 14 kommenteeritud või sissejuhatatud küsimust ning 17 kommenteerimata pöördumist vastaja poole. Neist 17st on kolm direktiivset kõneakti (käsku-palvet), 7 *kas*-küsimust ja 7 eriküsimust (kaks korda *millal*, peale selle *millega tegelete*, *kui sageli*, *kui magus*, *mis tunne on*, *kuidas teile meeldib*). Kui arvestada juurde kommenteeritud küsimusvoorudes sisalduvad küsimused, siis nende hulgas on veel 3 direktiivset kõneakti, 6 *kas*- või alternatiivküsimust, 4 eriküsimust (*kes*, *kui suur*, *mida arvate*, *mis tunne on*) ja üks kommentaarküsimus (*kuidas vastupidi?*).

Küsimuste sisulist funktsiooni analüüsides võib teha järelduse, et autori eesmärgiks ei ole saada ülevaadet küsitletava tegevusest minevikus, olevikus ega tulevikus. Intervjuus on vaid kolm otseselt tegevust puudutavat küsimust, kõik need on seotud vastaja töövälise aktiivsusega: üks on suunatud tulevikku (*Millal pere loomise ette võtate?*), üks küsimus puudutab vastaja suhteid oma mehe endise perekonnaga (*Suhtlete ka?*) ja üks on üldine, vaba vastusevõimalusega küsimus (*Millega muidu elus tegelete?*). See viimane on muide kogu intervjuu ainus vaba vastusega küsimus.

Enamiku küsimuste valdkond on mentaalne (arvamused, tunded, soovid) või seisundid ja suhtumised. Mentaalsed protsessid on keskendunud küsitletavale (*kas teile ei tundu*, *kas tahate öelda*, *kuidas teile meeldib*, *mis tunne on*, *kas teie arvates*, *kas tõesti usute*, *kui sageli olete kartnud*, (*kas*) *arvate*). Kaks mentaalset küsimust hõlmavad konkreetset situatsiooni (*Kas kaamerad ja mikrofonid erutavad teid?*, *Millal teil viimati emotsioonid üle keesid?*), ühe küsimuse objektiks pole vastaja (*Mida isa-ema teie tegemistest arvavad?*).

Ka seisundiküsimused on suunatud eeskätt vastaja emotsionaalsetele seisunditele:

*Kui magus on võim, et te tahate selle sees tegutseda?
 Aga see silt on ju ebaõiglane, kas pole?
 Ja teil on ükskõik, kuidas teid kutsutakse?
 On teil ikka emotsioone?
 Olete tõesti selline?
 Mis tunne on õhtul koju minna teadmisega, et...
 Seega olete aus, siiras, otsekohene, usaldusväärne?*

Seisundiküsimused võivad puudutada ka konkreetset situatsiooni:

*Kindlasti ei olnud asi üksnes teie mõlema punastes juustes —
 või oli?
 Kas Rain Rosimannusega oli teil armastus esimesest silma-
 pilgust?
 Rainil on varasemast kaks last. Kes teie tema lastele olete?*

Äratab tähelepanu, et peaaegu üldse ei ole avatud küsimusi, nt puuduvad *miks*-, *kuidas*-, *mida*-küsimused, mis eeldaksid või võimaldaksid vastajapoolset teemalaiendust. Küsimuste esitaja hoiab jutuajamise temaatika väga kindlates raamides. Küsimused on konstrueeritud nii, et vastamisvõimalused on väga kitsaste piiridega ette antud. Näiteks kõik vastaja seisukohta küsivad arvamusküsimused on etteantud vastusevariandiga, vormis *kas arvate, et...* (mitte näiteks *mida arvate...*). Ainus näiliselt vaba vastusevõimalusega arvamusküsimus ei puuduta vastaja, vaid tema vanemate arvamusi, aga ka sel juhul on võimalik vastusevariant eelmistega sarnaselt ette ära sõnastatud:

*Mida ema-isa teie tegemistest arvavad? Utsitavad takka, et
 tubli, tütreke, põruta aga edasi ja näita neile meestele?*

Paljudel juhtudel on küsimused vormistatud nii, et eeldatav vastus on implitsiitselt või eksplitsiitselt küsimuse vormiga ette antud; eitava vormiga (*kas pole, kindlasti ei olnud...või oli, kas teile ei tundu*), modaaladverbidega (*kas tõesti usute, seega olete...*) või vastusevariante välja pakkudes:

*Kas tahate öelda, et see, ei tekita teis meeldivustunnet
Aga see silt on ju ebaõiglane, kas pole?*

Küsimust ettevalmistava või argumenteeriva kommentaarina on sageli esitatud mingi seisukoht või hinnang, mille kohta vastajalt reageeringut oodatakse. Harva on see seisukoht autoriseeritud, s.t esitatud küsija enda nimel:

*Kas tahate öelda, et see, mille sees te olete — **vanad mehed nagu aaviksood ja paltsid, siplemas teie ümber ja katsumas teile külje alla ujuda** —, ei tekita teis meeldivustunnet?
Te olete siiani säilitanud rahu, kuigi **olen esitanud ka valu-said küsimusi**. On teil ikka emotsioone?*

Sageli ei ole küsimust ettevalmistav kommentaar esitatud küsija enda nimel, vaid intertekstuaalse viitena üldisele, täpsemalt määratlemata allikale:

*Mõnda aega tagasi **nimetati valimisreklaamides....**
Kui suur peaks olema prohmakas — ja teie võimu all olev **kinnisvara pidavat olema**
Kuidas vastupidi? **Inimesed peavad poliitikat...**
Teiesuguseid **kutsutakse poliitringkondades...** Mis tunne see on?
Palun seletage... **Lihtkodanikus tekitab** see küllap võõristust, et...
Veel üks asi, mis poliitnaiste imagoga **sageli kaasas käib**
Mulle räägiti lugu... On see õige?
Eelmsiel nädalal... **iseloomustasid kriitilised netikommen-taatorid** teid sõnadega ... Olete tõesti selline?
Kuidas teile meeldib..., kui "**Ärapanijas**" teile järjekordselt **ära pannakse?***

Ka autori tõdemused, kus vormilist küsimust ei sisaldu, nõuavad implitsiitselt seisukohavõttu esitatud situatsiooni kohta:

*See ... jätab minu arvates enamiku inimesi külmaks.
 Usun, et .. Vaadake uuringuid ...
 Aga teie olete ...
 Te olete...
 Järelikult ei oska rahvas teid hinnata. Rahvas on ju...
 Ma pakun teile võimaluse ... aga te ei taha ...
 Poliitkarjäärihimulised naised tekitavad kõhedust, sest ...*

Ühel juhul on küsija konstrueerinud hüpoteetilise situatsiooni, millele ootab vastaja kommentaari:

Mina küll ei tahaks teie laps olla. Ma kardaksin, et teil poleks minu jaoks aega, sest möödunud pühapäevalgi pidite tervelt 7 tundi poliitlääbirääkimisi pidama. Ma läheksin niiviisi narkomaaniks ja pätiks.

Hüpoteetilise situatsiooni seostamiseks tegelikkusega on argumendina esitatud kogu intervjuu ainus vastaja tööalast tegevust puudutav konkreetne fakt.

Analüüsitavas intervjuus ajakirjanik mitte ainult ei esita küsimusi, vaid ka kommenteerib ning pakub hinnanguid. Identiteet, mida ajakirjanik endale niiviisi konstrueerib selles vestluses, on mitmekihiline ja keeruline. Ta on endale võtnud õige mitu erinevat rolli. Üks on ajakirjanikule ootuspärane vahendaja roll: toimetaja esitab neutraalseid küsimusi ja vahendab lugejatele intervjuueeritava vastuseid. Selliseid küsimusi on analüüsitavas tekstis vähe.

*Kas kaamerad ja mikrofonid erutavad teid?
 Millega muidu elus tegelete?*

Teine on hindaja roll — ajakirjanik kommenteerib nii Keit Pentuse vastuseid kui ka tema tegevust ja isikut laiemalt, andes sellele oma hinnanguid. Hindaja rolliga kaasneb kohati irooniline või kritiseeriv varjund, millega ajakirjanik annab signaali, et ta ei võta vastust tõsiselt või ei usu seda, nagu järgnevatest näidetest kahes esimeses.

Te olete nii ennastsalgav

Järelikult ei oska rahvas teid hinnata. Rahvas on ju alati loll.

Aga see silt on ju ebaõiglane, kas pole?

Te olete siiani säilitanud rahu, kuigi...

Kolmas ja ehk kõige silmapaistvam on teadja roll — ajakirjanik ütleb lugejale (ja ka Keit Pentusele), kuidas asjad tegelikult on.

See, mille ümber keerleb viimastel nädalatel Tallinna võimuvõitlus — eelarve pärast kisklemine ja erakondadega ühteheitmine -, jätab minu arvates enamiku inimesi külmaks Poliitkarjäärihimulised naised tekitavad kõhedust, sest nad näivad nii kalkuleerivad, külmad ja mittenaiselikud.

Vahendaja roll on eksplitsiitne ja selge, see ilmneb teksti vormis, kus ajakirjaniku küsimused ja intervjuueeritava vastused vahelduvad, samuti selles, et osa ajakirjaniku teksti on küsilause vormis. Hindaja roll ja teadja roll ilmnevad nii eksplitsiitselt kui implitsiitselt. Vaatlen neid lähemalt järgmises alapeatükis, sest väidete ja tekstivalikutega, mille suhtes küsija esineb hindaja või teadja rollis, kujundab ta samal ajal küsitletava identiteeti.

3. Intervjuueeritava identiteedi konstrueerimine

Osaliste kategoriseerimisel ja iseloomustamisel on esmatähtsusega sõnavara valik, Kriitilised lingvistid on osutanud, kuidas leksikaalsed valikud põimuvad olemasolevate, ideoloogiliselt piiritletud kategoriseerimissüsteemidega ja omakorda kinnistavad neid süsteeme. Sellisest vaatepunktist on ajakirjanduskeelt uurinud nt R. Fowler (1991). Teine tähendusi konstrueeriv tunnusjoon on vaatepunkti valik, representeeritavate situatsioonide struktuur. N. Fairclough (1995) on juhtinud tähelepanu tendentsile, kuidas meedias on muutunud autori suhe öeldavasse. Distant on vähenenud, ajakirjanik on isiklikumalt seotud öeldavaga, sisust distantseerunud vahendaja roll on vähenenud, ühtlasi on vähenenud distant info ja meelelahutuse vahel, infot esitatakse üha enam meelelahutuslikus vormis, konstrueeritakse tekstidesse konflikte ja hoiakuid.

Analüüsitavas tekstis on tähenduslikult ja ideoloogiliselt olulised kategooriad, mille taustal ja najal intervjueeritava identiteeti konstrueeritakse, NAINE ja POLIITIK ning nende kombinatsioon NAISPOLIITIK. Intervjuu lähtekoht saab ühemõtteliselt selgeks juba pealkirjast “Keit Pentus, kunas lapsed tulevad?” Intervjuerija (mees) kasutab oma võimu, sundides naispoolse osalise tema ametipositsioonilt soolisele positsioonile — isiklikule territooriumile. Situatsiooni struktuuriga on implitseeritud, et see on loomulik (ei ole näiteks vabandamist, vaatepunkti seletamist ega põhjendamist), et naine peab alati olema valmis vahetama teemavälja, peab harjuma sellega, et talle osutatud tähelepanu muudab ta momentselt osalevast subjektist objektiks, millele tähelepanu on pööratud (vt selle kohta põhjalikumalt nt Goffman 1981, Hakulinen 1991). Pealkirjas esitatud küsimuses sisalduvat kategoriseerimist toetab intervjuu sissejuhatus:

Mõni aeg tagasi kuulutati ta uueks Signe Kiviks. Saame näha. Aga võib-olla mitte. Sest lapsed — need pidavat tulema varsti.

Selles väites sisaldub implitsiitselt tõdemus, et poliitiline karjäär ja lapsed välistavad teineteist — vähemalt naispoliitiku puhul. Intervjuu isiklikku lähtekohta kinnistab sissejuhatus lõpus esitatud ja järgneva intervjuu vaatepunkti osutav retooriline vastandus, mille temaatika viitab sotsiaalsete kategooriate loomulikustunud piiride järgi samuti eeskätt naisega seostatavale vaatepunktile:

Huvitav, mis soojendab ta südant? Või on ta sama külmalt kalkuleeriv nagu tema vahetu ümbruski?

Naisvaatepunkti rõhutavad ka intervjuu alguse tekstis sisalduvad viited välimusele (*punased juuksed*) ja noorusele (*28-aastane*). Intervjueritava poliitilise positsiooni iseloomustamiseks kasutatakse väljendeid *tulevane Signe Kivi* ja *Tallinna kesklinna valitseja*. Intervjuu käigus avatakse mõlemad positsioonid pigem negatiivsest vaatepunktist. Võrdluses Signe Kiviga sisaldub peale teemavälise ja vastaja positsiooni pisendava viite punastele juustele viide ministri

ametist tagasiastumisele, mida tõlgendatakse, erinevalt enamikust sündmuseaegsetest analüüsides, poliitilise ebaõnnestumisena:

Mõnda aega tagasi nimetati valimisreklaamides Keit Pentust tulevaseks Signe Kiviks. Kindlasti ei olnud asi üksnes teie mõlema punastes juustes — või oli?

Te teate ju, kuidas Signe Kivi lõpetas: ühel hetkel ei käinud ta enam oma valdkonnas toimuvast üle ja astus tagasi. Te olete 28. Kas teile ei tundu, et kompetentsuse piir tuleb ette?

Kui suur peaks olema see prohmakas — ja teie võimu all olev kinnisvara pidavat maksma rohkem kui terve Tartu —, et te teeksite samasuguse tagasiastumisotsuse nagu Signe Kivi?

Sellel teemal peatutakse koguni kolme küsimuse võrra ja kui intervjueeritava vastused ilmselt ei vasta küsija ootustele, lisandub veel direktiivne pöördumine:

Palun vastake küsimusele.

Tallinna Kesklinna vanema positsiooni kommenteeritakse vaid ühe kuulujutuga, mis viitega *ilusatele tüdrukutele* sunnib vastaja jälle soolisele positsioonile:

Mulle räägiti lugu, kuidas te Kesklinna valitsuses töölõvõtu intervjuul olevat ühe kandidaadi kohta tolle ruumist lahkumise järel öelnud: nii ilusaid tüdrukuid me siia küll tööle ei võta. On see õige?

Poliitikas tegutsevate naistega seoses on intervjuuküsimustes esitatud järgmised iseloomustused: *poliitkarjäärihimulised, kalkuleerivad, külmad* (3x), *mittenaiselikud, kõledad, pooliku pereeluga*. Nende kohta kasutatud nimetused on samuti selgelt negatiivse värvinguga *poliitnaised, poliitiline broiler, juhtmed, inimesed-masinad*.

Intervjueeritava seostatakse need väljendid nimetusega *teiesugused* (*teiesuguseid kutsutakse*). Keit Pentust iseloomustavatest omadustest on tekstis representeeritud (viitega anonüümsele allikale) *hoolimatu, kõrk, upsakas, alatu, ebaeetiline, küüniline, julm*.

Positiivsed omadused, mida küsitletavaga seoses esile tuuakse, esitatakse tõlgendustena tema enda vastustest, mitte ajakirjaniku ega kõrvalseisjate hinnanguna, seades nende objektiivsuse ja tõelevastavuse niiviisi kahtluse alla:

Te olete nii ennastsalgav

Seega olete aus, siiras, otsekohene, usaldusväärne?

Poliitikaga seoses nenditakse, et tegemist on *ropu, vastiku, haisva asjaga*. Poliitikute tegevust representeeritakse samuti eeskätt negatiivsete väljenditega: *eelarve pärast kisklemine, erakondadega ühtehitmine, võõrandumine*. Eraldi alarühmadena iseloomustatakse naispoliitikuid ja noori poliitikuid. Naispoliitikute seisund suhestatakse negatiivselt pereeluga: *sügav traagika, jätavad isikliku elu laokile, ohverdavad selle karjäärile, kahetsevad ja piinlevad sisemiselt*,

Kas te tõesti usute, et karjäärile pühendunud pooliku pereeluga naised, kui nad saavad ausalt endasse vaadata, ei kahetseks ega piinleks sisemiselt oma valikute pärast?

Kui sageli olete kartnud, et äkki te elu veereb liiga poliitrenni ja muu jääb kõrvale?

Paika pannakse ka küsitletava eakaaslased, väljendiga *endasuguste põlvkond* suhestatakse see otseselt küsitletavaga:

Palun seletage lahti endasuguste põlvkonda, kes on tulnud sihiteadlikult poliitikasse sooviga end seal iga hinna eest maksma panna.

Vastaja enda tegevust poliitikas iseloomustatakse eelnevaga suhestuva väljendiga *ajate ikka enesekindlalt naeratades oma rida*, samuti sõnadega *demagoogitsema, lubadusi murdma, vassima, valetama*. Kuigi loetelu mõnevõrra pehmentatakse modaalarvverbiga *ilmselt*, kinnistab järgmine küsimus esitatud iseloomustuse juba faktina.

Mis tunne on õhtul koju minna teadmisega, et ilmselt olete pidanud päeva jooksul demagoogitsema, lubadusi murdma, vassima, võib-olla isegi valetama?

Isegi kui selle nimel peab tegema kõike seda, mida ma äsja loetlesin? Ja palun, ärge olge nii sinisilmne ega öelge, et seda kõike poliitikas ei tehta.

Vastaja positsiooni poliitikas representeeritakse kahest vaatepunktist. Üks vaatepunkt on soolis-seksuaalne: *vanad mehed nagu aaviksood ja paltsid, siplemas teie ümber ja katsumas teie külje alla ujuda; mehi nagu kärbseid liimile tõmmata ja oma tahtmist saada.*

Teine vaatepunkt, mida esile tõstetakse, on võimuiha ja sellega seostuv kuulsus:

Kui magus on võim, et te tahate selle sees tegutseda

Andke noortele nõu, mida nad peaksid tegema, et varakult jämedale oksale jõuda

Kas tahate öelda, et see ...ei tekita teis meeldivustunnet?

Tekstuaalsest aspektist vaadatuna on enamik eespoolses analüüsis väljatoodud hinnanguid ja seisukohti esitatud kas intertekstuaalsete viidetena vähem või rohkem üldistatud allikatele või sisestatud peitväidetena ajakirjaniku küsimustesse. Intertekstuaalsete viidete allikatele on viidatud impersonaalse tegumoega (*nimetati, räägiti*), kaudse kõneviisiga (*pidavat olema*) või üldistatud ja rühmana identifitseeritavate nimetustega *valimisreklaamid, inimesed, poliitringkonnad, lihtkodanikud, rahvas, netikommentaatorid, "Ärapanija"*. Allikas võib olla ka objektiviseeritud (*asi, mis poliitnaiste imagoga sageli kaasas käib*). Niiviisi on küsija ennast küll tekstuaalselt väitest distantseerinud, kuid allika impersonaalsus viitab siiski seisukohale kui üldlevinule (vt näiteid eespool).

Peitväited on küsimuse teemaossa eeloletustena implitsiitselt sisestatud väited, kui küsimus ise on fokuseeritud mingile muule tekstiüksusele (tüüpnaide *Kas te olete hommikuse konjakijoomise juba maha jätnud?*). Kõigile sellistele peidetud eeloletustele on ühine see, et neid pannakse tähele vaid siis, kui neid on tarvis hakata ümber lükkama. Seda, et peitväited on tõesti peidetud, et neid on

raske läbi näha, kasutatakse ära igasugusel keelelisel mõjutamisel, kõige otsesemalt muidugi propagandas ja reklaamis. Kui öeldakse *Me ei tohi loovutada võimu vastaspoole korrumpeerunud jõududele*, öeldakse sellesamaga ridade vahelt, et meie käes on võim, et vastaspoolel on jõud ja et vastaspoole jõud on korrumpeerunud. Kui seda väidetakse otse, siis saaks sellele vastu vaielda, seda ümber lükata, nüüd aga on otseseks väiteks hoopis, et vastaspoolele ei tohi võimu anda, ja see, et vastaspool on korrumpeerunud, esitatakse nimisõna täiendina nagu muuseas, nagu kõigile teada olev enesestmõistetav asi.

Selliseid peitväiteid on siin analüüsitava intervjuu küsimustes eriti rohkesti. Näiteks järgnev küsimus on fokuseeritud tundele, aga implitseerib väite, et küsitletav tõepoolest läheb õhtul koju kirjelatud teadmiseга:

Mis tunne on õhtul koju minna teadmiseга, et ilmselt olete pidanud päeva jooksul demagoogitsema, lubadusi murdma, vassima, võib-olla isegi valetama?

Järgmised küsimused on fokuseeritud ajale (*kui sageli, millal*), aga implitseerivad väited, et vastaja on kartnud poliitikas ohtu oma isiklikule elule, et ta loob pere või et tal on emotsioonid üle keenud:

Kui sageli olete kartnud, et äkki te elu veereb liiga poliitrenni ja muu jääb kõrvale?

Millal pere loomise ette võtate?

Millal teil viimati emotsioonid üle keesid?

Küsimus *Arvate, et naistel on sel viisil kergem mehi nagu kärbseid liimile tõmmata ja oma tahtmist saada?* on fokuseeritud tegevuse laadile (*kergem*), aga ei sea kahtluse alla tegevust ennast, väites seega, et naiste eesmärk tegelikult ongi mehi nagu kärbseid liimile tõmmata ja oma tahtmist saada. Intervjueeritava kohta on peitväidetena küsimustesse sisestatud veel näiteks järgmised hoiakud ja seisukohad: ta on poliitikas, sest võim on magus; mehed ilastavad tema ümber, püüdes külje alla pugeda; ta on noorelt jämedale oksale jõudnud; kui tulevad lapsed, siis poliitikutkarjäär lõpeb (= uut Signe

Kivi ei tule). Suur osa eespool analüüsitud representatsioonidest nii vastaja kui ka poliitika, poliitikute ja eraldi naispoliitikute kohta on tekstuaalselt konstrueeritud just peitväidetena.

4. Kokkuvõte

Artikli eesmärgiks oli ühe teksti analüüsi näitel osutada, kuidas tekstis tehtavate keeleliste valikutega konstrueeritakse tekstiosaliste identiteete. Ajakirjanikule ootuspärase vahendaja rolli kõrval esineb küsitelja sagedamini hindaja ja teadja rollis. Küsimused on konstrueeritud nii, et vastaja saab liikuda väga kindlalt etteantud suhteliselt kitsastes piirides. Küsimuste, nende kommentaaride ja otseste väidetega kujundab ajakirjanik vastaja identiteedi eeskätt naisena ja naispoliitiku ning konstrueerib nende kahe rolli vahelise konflikti, kus naispoliitiku roll ohustab vastaja identiteeti täisväärtusliku naisena, mille tunnusteks loetakse korras pereelu, mees ja lapsed. Küsimuste vorm ei jäta vastajale õigupoolest mingit võimalust etteantud rollist välja murda või ise oma identiteedi kujundamist mõjutada. Ta saab ainult tõrjuda küsimustes peituvaid väiteid, eeloletusi ja hoiakuid, millele ajakirjanik enamasti vastab kahtlust väljendava kommentaariga. Mitmete tekstivõtetega (asjakohatud ja vastaja rolli pisendavad soolised viited, iroonilise varjundiga tõlgenduskommentaarid vastustele) osutab küsija, et ta ei võta vestluskaaslase rolli poliitiku päris tõsiselt. Tekstuaalselt on autoripoolsed hoiakud ja küsitletava identiteeti kujundavad representatsioonid esitatud leksiikaalsete valikutena, intertekstuaalsete viidetena konkretiseerimata allikatele või küsimustes implitsiitselt esinevate peitväidetena.

LISA: Analüüsitav tekst:

Keit Pentus, kunas lapsed tulevad?

Priit Pullerits, vanemtoimetaja — Postimees. Arter. 16.10.2004

Mõni aeg tagasi kuulutati ta uueks Signe Kiviks. Saame näha. Aga võib-olla mitte. Sest lapsed — need pidavat tulema varsti.

Keit Pentuse kabinetti Balti jaama lähisel kaitseb topeltuks. Selle taga on jahedavõitu. Nagu akna taga tänavalgi. Tallinna kesklinna valitseja, kes peab enda tähtsaimaks mõõdupuuks seda, kui edukalt suudab ta korraldada elu talle usaldatud territooriumil, peab ka seinte vahel trotsima sügisilma kapriise.

Huvitav, mis soojendab ta südant? Või on ta sama külmalt kalkuleeriv nagu tema vahetu ümbruski?

KÜSIMUSED:

1. Mõnda aega tagasi nimetati valimisreklaamides Keit Pentust tulevaseks Signe Kiviks. Kindlasti ei olnud asi üksnes teie mõlema punastes juustes — või oli?
2. Te teate ju, kuidas Signe Kivi lõpetas: ühel hetkel ei käinud ta enam oma valdkonnas toimuvast üle ja astus tagasi. Te olete 28. Kas teile ei tundu, et kompetentsuse piir tuleb ette?
3. Kui suur peaks olema see prohmakas — ja teie võimu all olev kinnisvara pidavat maksma rohkem kui terve Tartu —, et te teeksite samasuguse tagasiastumisotsuse nagu Signe Kivi?
4. Palun vastake küsimusele.
5. Kui magus on võim, et te tahate selle sees tegutseda?
6. Kas tahate öelda, et see, mille sees olete — vanad mehed, nagu aaviksood ja paltsid, siplemas teie ümber ja katsumas teie külje alla ujuda —, ei tekita teie meeldivustunnet?
7. Kas kaamerad ja mikrofonid erutavad teid?
8. See, mille ümber keerleb viimastel nädalatel Tallinna võimuvõitlus — eelarve pärast kisklemine ja erakondadega ühteheitmine —, jätab minu arvates enamiku inimesi külmaks.
9. Usun, et enamik inimesi arvab siiski, et tegelete pehmelt öeldes ropu, vastiku, haisva asjaga. Vaadake uuringuid poliitikute madala reitingu ja rahvast võõrandumsie kohta.
10. Aga te olete selle ropu, vastiku ja haisva asja sees, ja see võib teile külge hakata.
11. Te olete nii ennastsalgav.

12. Kuidas vastupidi? Inimesed peavad poliitikat rāpaseks, aga teie ajate ikka enesekindlalt naeratades oma rida.
13. Järelikult ei oska rahvas teid hinnata. Rahvas on ju alati loll.
14. Kuidas teile meeldib vaadata seda, kui "Ārapanijas" teile järjekordselt āra pannakse?
15. Teiesuguseid kutsutakse poliitringkondades poliitilisteks broileriteks, samuti juhtmeteks? Mis tunne see on?
16. Aga see silt on ju ebaõiglane, kas pole?
17. Ja teil on ükskõik, kuidas teid kutsutakse?
18. Ma pakun teile võimaluse end kaitsta, et te pole mingi broiler, ja te ei taha seda millegipärast vastu võtta.
19. Palun seletage lahti endasuguste põlvkonda, kes on tulnud sihteadlikult poliitikasse sooviga end seal iga hinna eest maksma panna. Lihtkodanikus tekitab see küllap võõristust, et need on inimesed-masinad.
20. Poliitkarjäärihimulised naised tekitavad kõhedust, sest nad näivad nii kalkuleerivad, külmad ja mittenaiselikud.
21. Kas teie arvates on sügavat traagikat neis naistes, kes jätavad isikliku elu laokile, ohverdades selle karjäärile?
22. Kas te tõesti usute, et karjäärile pühendunud pooliku pereeluga naised, kui nad saavad ausalt endasse vaadata, ei kahetseks ega piinleks sisemiselt oma valikute pärast?
23. Kui sageli olete kartnud, et äkki te elu veereb liiga poliitrenni ja muu jääb kõrvale?
24. Veel üks asi, mis poliitnaiste imagoga sageli kaasas käib: nad tunduvad hinges nii kõledad ja külmad. Tooge palun mõni näide, mis selle arvamuse ümber lükkaks!
25. Millal pere loomise ette võtate?
26. Mina küll ei tahaks teie laps olla. Ma kardaksin, et teil poleks minu jaoks aega, sest möödunud pühapäevalgi pidite tervelt 7 tundi poliitlābirāākimisi pidama. Ma läheksin niiviisi narkomaaniks ja pātiks.
27. Kas Rain Rosimannusega oli teil armastus esimesest silmapilgust?
28. Rainil on varasemast kaks last. Kes teie tema lastele olete?
29. Suhtlete ka?
30. Mida ema-isa teie tegemistest arvavad? Utsitavad takka, et tubli, tütreke, pōruta aga edasi ja näita neile meestepe?
31. Millega muidu elus tegelete?
32. Mulle rāāgiti lugu, kuidas te Kesklinna valitsuses töölevōtu intervjuul olevat ühe kandidaadi kohta tolle ruumist lahkumise järele öelnud: nii ilusaid tüdrukuid me siia küll tööle ei vōta. On see õige?
33. Arvate, et naistel on sel viisil kergem mehi nagu kārbeid liimile tōmmata ja oma tahtmist saada?

34. Eelmisel nädalal, kui teist ilmus Postimehe arvamusküljel portree, iseloomustasid kriitilised netikommentaatorid teid sõnadega: hoolimatu, kõrk, upsakas, alatu, ebaetiline, küüniline, julm. Olete tõesti selline?
35. Te olete siiani säilitanud rahu, kuigi olen esitanud ka valusaid küsimusi. On teil ikka emotsioone?
36. Millal teil viimati emotsioonid üle keesid?
37. Andke noortele nõu, mida nad peaksid tegema, et nii varakult nii jämedale oksale jõuda.
38. Mis tunne on õhtul koju minna teadmiseга, et ilmselt olete pidanud päeva jooksul demagoogitsema, lubadusi murdma, vassima, võib-olla isegi valetama?
39. Seega olete aus, siiras, otsekohene, usaldusväärne?

KIRJANDUS

- Fairclough, N 1995.** Media discourse. London: Arnold.
- Fairclough, N 2003.** Analysing Discourse. Textual analysis for social research. London and New York: Routledge.
- Fowler, R 1991.** Language in the news. London and New York: Routledge.
- Goffman, E. 1981.** Footing. — Forms of talk. Oxford: Blackwell.
- Hakulinen, A. 1991.** Erään haastattelun anatomia. — T. Lehtinen, S. Shore (toim). Kieli 6. Kieli, valta ja eriarvoisuus. Helsinki: Yliopistopaino. 166–188.
- Halliday, M.A.K. 1994.** An introduction to functional grammar. London: Arnold.
- Heikkinen, V, O. Lehtinen, M. Lounela 2004.** Piirre tekstissä, teksti korpuksessa: Kohti dynaamisia analyysejä. — M. Nenonen (ed). Papers from the 30th Finnish Conference of Linguistics (Studies in Languages, University of Joensuu. Vol 39). Joensuu: University of Joensuu. 49–55.
- Kerge, K. 2003.** Keele variatiivsus ja *mine*-tuletus allkeelte süntaktilise keerukuse tegurina. (Tallinna Pedagoogikaülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid 10.) Tallinn: TPÜ.
- Nuolijärvi, P., L. Tiitula 2000.** Televisiokeskustelun näyttämöllä. Televisioinstitutiionaalisuus suomalaisessa ja saksalaisessa keskustelukulttuurissa. Helsinki: SKS.

VEEBIKOMMENTAARIUMI MITMETAHULINE MAAILM

Krista Kerge

Tallinna Pedagoogikaülikool

Allpool jälgitakse Eesti Päevalehes *Online* 6. mail 2003 ilmunud Ann Harjo artikli “Laske lastel lapsed olla” kommentaare kui terviklikku artiklipõhist tekstikogumit. Alusartikkel leidis suhteliselt laia kõlapinna, ärgitades reageerima 118 korral. (Vt Harjo 2003.) Üldine põhjus on selge: põhivaldkond puudutab paljusid, kasvataja rollis on või on olnud suurem osa lehe lugejatest, sh veebivariandi lugejad kui potentsiaalsed kommentaatorid.

Tegemist on kirjaliku veebidiskursusega¹ mille autorkonda artikkel oma pedagoogika ainevaldkonna ja tervise, täpsemalt koolistressi või -kurnatuse peateemaga kuigivõrd ei piira.

Huvi kommentaaride vastu tekitas oletus, et asjalik ja argumenteeritud artikkel ühiskonna liikmetele tähtsas valdkonnas peaks esile tooma selle valdkonna laiema diskursuse aspekte, nagu ka avarama hariduskäsituse vaatenurki, või lisama neid. Iga esile tulev teema, selle käsitusviis ja kommentaarikogumi keel võiksid olla artiklist tingitud ning seega — siinkohal — asjakohased (sh valdkonnast laiemini põhjustatud) ja asjalikud. Nii võiks tõestust leida, et kommentaariid pakuvad ülevaadet kodanikkonnale tähtsast ja täidavad osati avaliku meedia temaatilisi tühikuid, olles vastukaaluks avalike isikute “peitekeelele” Viimase all mõistetakse siin deklaratiivsust, mis jätab argumendid kõrvale, ja demagoogiat, mis seostab sõnalisel

¹ Sõna *diskursus* kasutatakse siin (vt ka Dressler, Merlini Barbaresi 1994: 6) teema, mõistete, ideoloogia vm kaudu ehk referentsiaalselt seotud tekstikogumi tähenduses ja eeldusel, et tekstidega hõlmatav tähendus- ja suhtlusruum on selle kogumiga paratamatult seotud (nagu nt Kerge 2003).

viisil ka temaatiliselt, mõisteliselt või muul moel seostumatut. Nimetatud omadusi lubavad eesti meedias hoomata Reet Kasiku (küll teistsuguse eesmärgiseadega) uurimused tekstihooldest ja uudiste süntaksist (Kasik 2002a ja b); näiteid ja nende analüüsi pakub rohkesti Katrin Aava tekstikriitilist lugejat kasvatav õpik (Aava 2003). Laiemalt aimuvad interneti kättesaadavuse taustal suhtlus- ja eneseväljenduskanalina üha tähtsustuvate kommentaaride taga kodaniku- ja esindusdemokraatia vastuolud, millel hallidiaanliku keelepildi ja tekstilingvistika arengu valguses peaks leiduma lingvistilisi markereid.

Niisugusele üldistustasandile ei püüta siinkohal muidugi jõuda. Keeletasandil jälgitakse vaid kimpu juhuslikke parameetreid, mis aitavad kommentaare eesti tekstiruumis paigutada ja jälgida intertekstuaalseid seoseid ka selles plaanis. Peamine uurimisobjekt on allpool kommentaarikogu sees loodav interpersonaalne ja intertekstuaalne seosevõrk. Sellega vaadeldakse, kas ja kuidas suhestab meediumiga interaktiivne lugeja end inimeste suhteliselt laiale ringile olulise temaatikaga, mis samas ei kuulu kõmu valdkonda ega "püüa" lugejaid. Tegemist on juhtumiuuringuga, mis on ennekõike kvalitatiivne, kuid kasutab argumendina ka kvantiteedinäitajaid.

Potentsiaalsetel kommenteerijatel on võimalus kogemust väljendada, arvamust ja hoiakuid laial skaalal sõnastada, ilma et isiksuse objektiivsed tunnused (biograafia, kogemus, eelteadmised, staatus) kaasa mängiksid. Samas tuleb arvesse institutsionaalsuse pidurite puudumine ning sellega kaasnev asjaolu, et kommentaaride suhteliselt uues tekstimaailmas on üsna järjekindlalt kohal ka subjektiivsed kriteeriumid, nagu eelarvamused, emotsioonid, hoiakud, sümpaatia-antipaatia jms, mille taga kirjutushetke juhuparameetritena võivad osati seista ilm, tuju, tervis jm. (Osaliste kohta vt Dressler jt 1994: samas viitega Brownile ja Levinsonile, Ruth Wodakile ja teistele.)

Niisugusel taustal on tekkinud soov kontrollida, kas kehtib vähemasti keskeas haritlaste keskel stereotüübiks kippuv arusaam, et kommentaarid on suhteliselt noorte lugejate ampluaa, kus alustekst on pigem rahulolematu või ükskõikse anonüümse ilkumise ajend kui püstitatud teema tõsise arutelu objekt. Arusaama ei toeta Kadri Ausi asjakohane diplomiuuring, mis hõlmas kolme ühel teemal ja sama-

aegset uudislugu kõmulise liiklusõnnetuse kohta ning nende kommentaare kolmes päevalehes (Aus 2002).

Delfi portaali nelja loo kommentaariruumis tekkivaid interpersonaalseid suhteid on samal ajal uurinud Karen Kuldnokk. Tema näiteil (Kuldnokk 2002b: 66) selgub, et teemakommentaare on suhteliselt vähe — siinseil arvutustel ca 36%, kõikumine vahemikus 32% kuni 38% — ja et kommentaaride enamik reageerib kaaskommentaaridele (vt ka materjali liigendust allpool). Kommentaatorite otsesuhe alusteksti ja selle kirjutajaga sõltub viidatu järgi suurel määral kommenteeritava autori isikust ja tema rollist artikli teema käsitlejana. Kuldnoka nelja uurimisobjekti parameetrite järgi arvutades kõigub otse autorile ja teemakäsitelule suunatud kommentaaride osatähtsus vahemikus 2%–30%. Alusteksti teema kommentaare on seejuures selgelt vähem kui autori isikusse puutuvaid. (Arvutuste alusandmed samas: 70.) Sellesama uurija teine, Delfi ühe kommentaariumi uurimus (Kuldnokk 2002a) pigem illustreerib neidsamu kvaliteete kui lisab ümberlukkavaid andmeid.

Eeltoodu ja allpoolse toel peaks pisitasa hõlbustuma eesti interneti(all)keele kui kindla suhtlusvaldkonna keelevariandi defineerimine ja liigendamine, selle registreerimine ja kasutajarühmade kõrvutus, milles jututoa kohta pakub näiteid Sigrid Salla (2002). Meediakommentaari keel ei tule allpool süvitsi kõne alla. Tekstuaalse funktsiooni avalduste uurimisele luuakse pigem raam: jälgitakse konkreetse artikli kommenteerimise ajalist kestust ja sagedust ning kommentaaride ja nende vastuste muid parameetreid, mis loovad pildi kõnealuse tekstikogumi suhtlusruumist.

1. Alusartikli analüüs

Artikkel (Harjo 2003)² on mahult üsna tüüpiline arvamusaluse, sisaldades 532 sõnet ja olles ligi kaks käsikirjalehekülge pikk (3478 tähemärki). Tekst on vormilt “rahulik”: lause (14,78 sõnet) on sõne

² Üsna ilmselt peaks analüüsi süvenenud jälgimiseks viite järgi avama kõnealuse artikli enda, kuid selle võimaluse puudumine ei sega edasist jälgimast.

võrra pikem kui nüüdisajakirjanduse keskmine (13,79), samas enam liigendatud ja vähem nominaliseeritud ega ole kokkuvõttes keerukas. (Vrd Kerge 2002.)

Lugeja OOTUSHORISONDI LOOMISEST (sks *Erwartungen*, ing *expectations*: vt de Beaugrande, Dressler 1981: 118, 153–157, 172–175) võtavad osa mitmed faktorid alates väljaandest ja rubriigist, mille lugeja on avanud, ning lõpetades pealkirja, illustratsioonide ja metagraafiliste esiletõstete süsteemiga (kirjad, ladu, paigutus). Illustratsioone kõnealusel lool veebis ei ole. Alapealkirjade osatähtsus langeb veebivariandis sellega, et teksti tuleks kerida.

Loo pealkiri viitab mingil moel alla surutud või ahistatud lapse teemale. Käsuvorm *Laske lastel lapsed olla* eeldab vastupidist reaalsust ja nõuab *teie*-vormiga kaasatud lugejalt kui (kaas)süüdlaselt selle muutmist. Pealkirja all tituleeritakse autorit staatuse järgi (*Tallinna lastehaigla psühholoog*). Nii antakse kirjutajale asjatundja ja ühtlasi teadja roll. Viitega psühholoogiale välistatakse pealkirja tõlgendusruumist veel mingi võimalik osa (nt laste füüsiline areng, lastemood vm). Kokku luuakse nende kahega lugeja ootus, et järgnev peaks lubama täisinimese võimaliku süü lapse ees olemuslikult teadvustada — edasine tekst võib lugeja kas pealkirjas omistatud rollist vabastada, lubades süüdistada “neid” (keda, see ehk selgub?), või sundida teda oma vigu tunnistama.

Loo JUHTOSA, kokku pigem sissejuhatuse kui *lead* koosneb kahest lõigust (vt Hennoste 2001: 65 jj). Üldistav ja juhtlõiguna paksus kirjas esilduv avalause kõlab: *Ühiskond on loonud mudeli, kus laps peab unustama oma lapsepõlve, mängud ja tegemised ning järjest suuremas mahus ja tempos omandama ainult teadmisi*. Teemapositsioonis on sõna *ühiskond*. “Mitte-laps-olemise” põhjustaja muutub umbisikuliseks ja see peaks isikulisest pealkirjast ehmunud lugejaid teksti juures hoidma. Tollele umbisikulisele *ühiskonnale* omistatakse lausega tegu, mille sobimatust lapse kui meile tüüpiliselt tähtsa olendi suhtes rõhutab tehnikavaldkonna termin *mudel* (*on loonud mudeli*). Viimase täiendlausesse peidetakse lapse stereotüüpide positiivse konnotatsiooniga tunnuste — *lapsepõlv, mängud, tegemised* — eitus “mudelis” (need *peab unustama*). Lõigu fookuses on lapse “mudeli” eeltoodule vastandatud põhitunnus *omandab .. teadmisi*. Selle tüüptegevuse määra kumuleeritakse

kahes plaanis (ühiste täienditega rindtarind *järjest suuremas tempos ja mahus*). Esiletõste seob sissejuhatuse avalõigu ootushorisonti kujundavate elementidega.

Teise, metagraafiliselt taanduva (tavalises kirjas) lõiguga tuuakse sisse juhtosast sisutervikut loov artikli peateema, *vaimne väsimus*, paigutades kirjutaja anaforselt lõigu fookusesse taas kui teadja ja andes niimoodi *vaimsele väsimusele* ühtlasi diagnoosi staatuse (on saanud .. märksõnaks lastega tegelevate psühholoogide-psühhiaatri töömaal). Laps kui teadmiste omandamise kaudu määratult õpilane püsib kujutuse põhiobjektina kogeja rollis ka eksplitsiitselt.

Järgneva osa pealkiri "LAPSE TÖÖPÄEV 15 TUNDI" mõjub kui peateemat tugevasti argumenteeriv illustratiivne fakt, mida rõhutab täiskasvanu töösuhtele viitav *tööpäev* koos lugeja arusaamaga selle normaalsest pikkusest. (Vt taustaks lõigufunktsioonide kohta Kerge 2001: 171–172.) Osa avalõik viitab probleemi tõsidusele ajafaktori kaudu ehk väsimuse ilmunisega järjest varem (varem *kevadeks*, nüüd *esimese veerandi lõpuks*). Järgmine lõik algab sümptomitest (*peavalu, unehäired, meeleolukõikumised*), nimetades rida põhjusi (*koolikoormus, õppeprogrammid*) ja liikudes edasi üldisematele tagajärgedele. Lõigu fookuses on *tavalapsed*. Järgmine lausepikkune lõik süüdistab öeldiseks valitud verbirühmas *püütakse külge pookida* sisalduva halvustuse abil kooli. Sellesama verbitunnusega eitatakse tema kaudselt tsitaadilist sihitist ehk küünilisi kooliväljendeid — neile, s.o tavalastele *püütakse külge pookida õpiraskusi ja vähest õpioskust*. Uus süüdlane on õppekavade koostaja (teadja jaoks riik), kuid selle tagajärjel otsesemalt kool kui eksplitseeritud tegevuse subjekt, s.o õpiraskuste jms pookija.

Muuski on kirjutaja pidevalt modaalne: lapsed *satuvad hätta* ja just selles juhuslikuna markeeritud seisundis (*hättasattunud lapsed* tagasiviitega *tavalapsele*) neid ka üldkäibivate kooliväljenditega *õpiraskused* ja *vähene õpisokus* rünnatakse. Sellesamas võtmes tuuakse sisse teemaobjekti *õpilane* uus kitsendus. Kõne all on *algklassilaps*, kes ei suuda end kaitsta, kui n-ö "ründajaks" on märgitud nii sisemine surve ehk *hirm* ühiskonna halvustuse ees (mitu väljendit) kui ka *vanemate kodune surve, kus ei arvestata laste tegelike võimetega*. Lugeja on taas ise *vanemana* võimalik otsene või *ühiskonna* liikmena "mudeliga" kaasa minnes kaudne "süüdlane"

Laps kui keskne teemaobjekt kitsendatakse vahetuks koolieelikuks (*Selline suhtumine algab juba lasteaias. Vanemad panevad lapsi lisaks lasteaia päevategevuse-õppimise kõrvalt veel mitmesugustesse ringidesse ja rühmadesse*) ja pühendatakse sellele kaastunnet süvendavale juhule osa lõpulõik tervikuna. Ka õppekava püsib aktuaalsena, kuid seekord positiivses mõttes, süvendades vanema "süüd" (*Samas on meie lasteaedades alushariduse õppekava, mille põhjal saab laps ealisest arengust lähtuvalt selle kõige õigema õpetuse ja koolivalmiduse*).

Järgmine osa "KOOLIKÜPSUS VÕI LOOMINGULISUS?" paneb lugeja ette üsna ähmase alternatiivi ja kordab öeldut juba kitsendatud piirides, kus varasem *ühiskonna* süü on kantud eliitkoolidesse ja sealsete laste vanematele. Seega liigutakse uue allteema piires: avalõigus tuuakse kooliküpsus sisse kui *vanemate suurim mure*, lõpetades retoorilise küsimusega *Kes on siis need tublimatest tublimad?*

Järgnev lõik üldistab kogemuse najal: ... *lapsed, kes vanemate survele on omandanud palju ja suures mahus teadmisi* (võimalik viide mehaanilisele õppimisele kui loovuse vastandile). Need lapsed ei väsi vaimselt enam *lihtsalt* sügisel, vaid *algklassides*. Nad *tarvitavad koolikoormusega toimetulekuks antidepressante* või *käivad regulaarselt psühholoogi vastuvõtul*. Lõik-lõigult (3.–5.) esitatakse n-ö vanemate vigade najal järeldusi, mis on sisse juhatatud retoorilise hüüatusega *Kuhu ühiskond liigub selliste laste varal?* Samas püsib tekst kooli juures üldisemalt, edasise sõnavalikuga ei viidata kuidagi eliitkoolile ja "nendele" lastele. Mõtteseosed on alates osa pealkirja püstitusest ähmased — tekib küsimus, kas artikli põhiprobleem taandub mingile auahnete vanemate laste kitsamale ringile — ja tekst on selgelt (või mõjutamise huvides teadlikult?) demagoogiline sõna eespool esitatud tähenduses.

Eelmainitud deklaratiivsed (argumenteerimata) lõigud viitavad otse või põhjuste lootelust järeldusi lubades olukorra parandamise teedele, jättes põhiargumendiks kirjutajale tiitli kaudu omistatud teadjarolli. Lõigufookustesse koonduvad väited, nagu: *Kool ei tohiks ise hakata lapsi valima ja piirkonna koolid peavad säilima*; ... *õpikuid tehakse tegemise pärast ega arvestata lapse ealiste iseärasustega*; ... *ei arvestata laste ealist keskmist taset*; *suurte koolide ja klassikollektiivide mittelapsesõbralikkus ja vähene tolerantus*. Ko-

hati on nõrgaks argumendiks välistav asendus laadis “meil ja mujal” Vastandatakse *ÜRO laste õiguste konventsioon* ja *Eesti haridussüsteemi* tegelikkus, *Eesti ja teised maad*. Ebatavalisust ei kanna tingimata leksikaal-süntaktiliselt eksplitsiitne autoriteedile viitav välistusseos, vaid lihtsalt vastandusi implitseeriv täiend *Eesti* või osati meie erandlikkusele viitav sõna *iseärasus*.

Kuues lõik võtab artikli sisu kokku õppekavast lähtudes, et liikuda 7., samateemalise lõigu juurde. Seal püütakse emotsionaalsete hinnangute retoorikaga ja ootamatult poetiseeritud sõnavaraga veelkord lugejat mõjutada: lapsed on *väsinud ja nukrameelsed*; “meie” unustame, et nad on *kõigest lapsed*; koolidelt küsib autor, kas nad on *valmis tunnustama väsinud roboteid*. Väljendivalik sisaldab üleskutset (mitte unustada, mitte tunnustada).

Puänteeriv lõpulõik parafraseerib kõigepealt loo pealkirja (*Laske lastel olla lapsed*) ja toob eriteadja rollipagasist selle põhjenduseks (*sest*) enesetappude ülitugevasti emotsionaalse fakti. Argumendina toimib taas ainult kirjutaja roll (*statistika näitab, kui palju...* selmet “Eestis on aastas... vms”). Loetelu jätkub (justkui) enesetappude sisulise põhjusena ja põhjustele viitavana käsitatavate fraasidega: [...*sest statistika näitab, kui palju on meil laste enesetappusid*], *kui palju koolist välja kukkujaid ning kui pikad on järjekorrad psühhiaatri ja psühholoogi vastuvõtule*.

2. Kommentaaride lähtepunkt

M. K. Halliday järgi on tekstimoodustusel kui sotsiaalse suhtluse aktil kolm semiootilist plaani: valdkond, suhtelaad ja toimeviis.

Teisalt on keelel kaks makrofunktsiooni,

- ideatsiooni- ehk tähistusfunktsioon³, mis peaks olema enim valdkonnasõltlik, ja

³ Termin *tähistusfunktsioon* on toimetaja soovitatud kui eesti lingvistikas laiemalt omaksvõetu. Siinkirjutaja on oma loengutes kasutanud sõna *kujutusfunktsioon*, et hoida lahus ideatsiooni ja signifikatsiooni võõrtermineid ning eristada reaalse (sh muidugi ka mentaalse) maailma mõisteseoste peegeldust (ideatsioon) ning tekstiga loodavate ja seal kajastuvate kõneaktisuhete peegeldust, mida mõlemad tekst tähistab. Teisisõnu, esimene on

- interpersonaalne funktsioon, mis valdavalt seostub suhtelaadiga.

Nendega liitub

- tekstuaalne funktsioon — kirjutaja paneb teksti kui tervik-sündmuse ühe osa abil kontekstis toimima selle, mida ta kujutab ja mida sellega ning keelendite valikuga subjektiivselt ütleb.

(Mõtteviisi lähteks võib, nagu selgub Halliday, Hasani 1985 järgi, pidada Halliday tekste 1975. aastast alates.) Tekstilingvistika vaatenurgast seostub tekstuaalne funktsioon info hulga optimaalsusega ja keelendite “parima” valikuga (informatiivsus ja kohesiivne plaan kui olukohasuse tunnused), mis ideaalis tagaks teksti otstarbekuse ehk tema moodustuseesmärkide realiseerumise parimal võimalikul viisil (viiteid Kerge 2003).

Tegelikult tekivad keerukad põimingud. Kõigepealt ei ole tekstimoodustuse valdkond üheti mõistetav kategooria. Näiteks analüüsitud artikli kontekstis võib ühest küljest rääkida (nüüdis-)pedagoogika ja tervise kahest tekstis seostuvast teemavaldkonnast, mis koos määravad ära ideatsiooniobjektid ja kõik võimaliku nendega diskursuses seostuva (kvaliteet, kvantiteet, aeg, ruum jne). See on pigem kujutatava semantika.

Teisalt on tekstimoodustusele teemavaldkonna kõrval alati oma suhtlusvaldkond, mille aluselt üldistatakse allkeeli ehk funktsionaalstiile (vt Kerge 2000; 2002). Igal suhtlusvaldkonnal on oma spetsiifika ehk eritunnuste kogum, nt prototüüpsena reklaamil esteetilise funktsiooni ja utilitaarse iseloomu kontrast, õigussuhtlusel piiritletud pragmaatiline funktsioon ja sõnaline normatiivne alus või kese, ilukirjandusel esteetiline eesmärk jne, kuid nende üle siinkohal aru pidada läheks pikaks. Antud juhul on kõne all interneti- ehk veebi- ehk võrgusuhtlus, mida ühendavaks erijooneks on suhteliselt uut tüüpi suhtluskanal oma mitmekesiste sünkroonse ja asünkroonse suhtluse võimalustega. Suhtlusvaldkond kui domineerivalt pragmaatiline määrab nii võimalikud interpersonaalsed suhted (võrgus on

pigem mida, teine on pigem kuidas tekstiga öeldakse. Samas võib kogu “mida” olla interpersonaalsuse teenistuses, nii et taotletud eristus ei pruugi tõepoolest olla asjalik ega vajalik (vt allpool ka tekstuaalse funktsiooni kohta).

nende sage erijoon just identiteediloomes) kui ka tekstuaalse komponendi kvaliteedi (mõistete ja kategooriate tähistusviisi). Viimast määrab kõnealune valdkond muu hulgas žanriliste valikute kaudu ehk nimelt suhtlusvaldkonnale omaste tekstiliikidega, mille hulgas on nii valdkonnaüleseid, kuid valdkonnaspetsiifiliselt realiseeruvaid kui ka valdkonnale eriomaseid. Žanreid aga akadeemilises literatuuris sageli ei eristatagi registrist kui kasutuskesksest keelevariandist, kuigi viimast enamasti defineeritakse hoopis tähendusalanana ja see ei peaks sisaldama keeleerisusi ega kompositsioonitunnuseid (vt Kerge 2000: 87–93). Ometi piiritleb žanr teksti suhtluspoolte suhte ja dikteerib stilistilisi valikuid registriliselt määratud ruumis.

Käesolevas on vaatluse all alustekstiga seotud ehk metatekstiline veebižanr, avalik meediakommentaar. Selle žanri arengut viimasel kümnendil on harva avalikkuseni jõudvate trükitud lugejakirjade kõrval raske üle hinnata.

Uuritav näide on üks kõnealuse žanri avaldusi. Ühelt poolt on kogu tekkiva diskursuse aluseks asjatundja tekst kui sisult asjalik tekst, mis tõstab üles aktuaalse teema ja loob selle üle arupidamiseks rea vaatenurki, kinnitades — küll kogemuse ja mitte teaduslike andmetega — üllatavalt raskeid fakte. Ajalehe arvamusoole omaselt ei kanna aga see asjatundja tekst ideatsioonifunktsiooni peaaegu mingil määral puhtalt, s.o ideoloogilisi hoiakuid sõnaliselt markeerimata ehk neutraalsel viisil, nagu asjatundja puhul võiks oletada. Kirjutaja on oma sõnavaliku ja retoorikaga tugevasti subjektiivne, varjamata hetkekski oma suhtumist, sh negatiivset suhtumist Eestis üsna üldlevinud elitaarsesse haridusorientatsioonis ja kooli küünilistesse väljenditesse (*õpiraskus*, *õpioskuste puudumine* jms), mis on teatud juhtudel olulise sisuga terminid, valesti kasutatuna aga sisulises vastuolus koolile endale pandud ülesannetega. Kirjutaja ideoloogia (vt pikemalt Heikkinen 1999) on igal sammul tuntav.

Nii jäetakse võimalikele kommenteerijatele kui artikli ümber tekkiva suhtlusruumi kasutajatele nii ruumi asjalikku allteematikasse minna kui ka niisama selgelt oma suhtumisi, sh autorile vastupidiseid suhtumisi väljendada. Kogemusele võib vastu panna teistsuguse kogemuse, hinnangule teistsuguse hinnangu, kõnelda kas enda rollis ja nimel või luues oma rollimudeli enesenimetuse või seda rolli muul viisil märkiva tekstiga. Kommentaaride iseloomu

võib mõjutada ka see, et alusteksti ideoloogia ei ole konstruktiivne, vaid pigem destruktiivne. Taustal tasub arvestada seiskohta, et sotsiaalne interaktsioon on erinevalt koostööst osa autorite arvates alati emotsionaalse värvinguga (Dressler jt 1994: 32).

3. Uuritav tekstikogum internetikeele avalike meediakommentaari registrina

Kasutaja- ja kasutuskesksed keelevariandid on alati abstraksioon kasutajatele omastest ja olukordadele iseloomulikest tekstidest. Tekstis väljenduvad need variandid koodis, mida tingib nii ideatsioonitorve kui ka interpersonaalne komponent ja kitsamalt stiilnormid (nt korduse vältimine jms kirjaliku tekstiga seostuv). Koodi valiku eesmärk on valdavalt tasakaalustada interpersonaalset suhet kujutatava sisust hoolimata. (Viiteid vt Kerge 2000.) Meediakommentaariumil on aga ilmseid erijooni, mistõttu järgnevas püütakse veebisuhtluse parameetrid umbkaudu tasanditesse jagada.

AVALIKKU MITTEINSTITUTIONAALSET INTERNETISUHTLUST iseloomustavad

- domineerivalt anonüümne osalus,
- vabalt kujundatav imago,
- valitud roll ja sellega suhtlusruumi tervikus taotletav staatus, tekstiga määratletavad suhted ja distants,
- edastuse piiritletud kanal ja suhtlejate ajasuhe (sünkroonne või asünkroonne internetisuhtlus),
- teksti üldine tüüp (monoloog/dialog) ja liik ehk žanr,
- žanriga määratud vorm (suuline, kirjalik või neist kombineeritud tekst),
- teksti ainevaldkonna raskesti piiritletavus.

MEEDIAKOMMENTAARI iseloomustab järgmine:

- kirjalik vorm,
- asünkroonne suhtlus,
- kindlad ja väljaandeti piiratud varieeruvad kompositsioonelemendid (kommenteerija enesemääratlus või enesenimetus, kommenteerimisaeg kui automaatselt fikseeritav element, kommen-

teerija meiliaadress kui enamasti vabatahtlik element jm kitsama tagasiside võimalused, kommentaari väljaandemaselt piiratud mahuga tekst),

- metatekstilisus ja sellega mõneti piiritletud temaatika,
- meedia, sh sama väljaande ja/või sama üksiknumbri aktuaalsete diskursuste haakumine põhilisega (ilmselt ka päevakorraline ja/või päevakajaline laiemalt),
- osati kommentaariumi ja alusteksti tunnustega (kas ka teatud žanritunnustega?) loodud ideoloogiline gamma,
- teksti piiritlemata laad (mõistet vt Meier 2002 või Kerge 2003), kommentaari alustekstiga ja/või tema osadega suhestamise kõikvõimalikud aspektid (näide, üldistus, poolt- ja vastuargument, järeldus; laiendus, kitsendus vm), pluss eelviidatud võimalus haakida muid teemasid,
- diskursuse tüüprollid, nagu osaleja (kõneleja-kirjutaja ja tema adressaat, kelleks võib olla nii artikli autor kui ka kaaskommenteerija, harvem diskursusega lõdvemalt seotud isik), kõrvalosaline (vt allpool), kõrvalseisja (vt nt Dressler jt 1994: 5), mis lubavad rääkida asjast (sealjuures võtta temaatilisi rolle), mõjutada ülejäänute teksti sellesse otse sekkumata või n-ö lobiseda-kommenteerida niisama.

Kirjutaja kui kommentaariruumi nähtav osaleja on valdavalt anonüümne. K. Ausi (2002) miniküsitluse andmetel ei kasuta u. kolmandik tallinlastest kommenteerijaid oma nime kunagi, allpool aga selgub, et siinkohal ei kehti ilmselt niisugunegi nimelisuse määr. Otsene adressaat on K. Kuldnoka (2002a ja b) andmetel tihti alusartikli autor, allpool aga saavad kinnitust tema muud andmed: see on enamasti kaaskommenteerija. Kõrvalosaliseks ehk kaudseks adressaadiks — sekkumatuks, kuid teksti jälgijana kirjutamisel arvesse tulevaks — võib kommentaariruumis objektiivselt pidada alusteksti autorit — tema “vaikiv kohalolek” ja roll on artikliga määratud ka siis, kui tema poole otseselt ei pöörduta. Teatud piirini tuleb samas rollis arvestada kõiki kommentaariruumis viibijaid, sealhulgas neid kommenteerijaid, kelle tekstiga end otseselt ei suhestata. Subjektiivselt ehk konkreetse kommentaatori jaoks tulevad kõrvalosalisena arvesse näiteks aktuaalse haakuva diskursuse tekstide autorina või kommenteerijana esile tõusnud isikud — need,

kes lähiajal on midagi teemakohast või teemaga haakuvat öelnud. Kõrvalseisjana, kes tekstimoodustust ei mõjuta, kuid kelle olemasolust ollakse teadlikud, tuleb igasuguses avalikus meedias arvesse kogu potentsiaalne lugejaskond oma rühma- ja isikutunnustega (teksti teemavaldkond ja rubriik seavad sellele kategooriale muidugi teatud piiranguid). Kõrvalseisja ei mõjuta osalejate suhtelaadi ega toimeviisi, kuid oma staatust luues identifitseerutakse kellegagi neist ja nii kujuneb avalik ettekujutus selliste isikute gammast ja identiteedirühmadest.

4. Uuritud kommentaaride hulk ja tunnused

Kommentaare oli uurimuse alusartiklil nii loo ilmunise lähiajal (mais 2003) kui ka uurimise hetkel (novembris-detsembris 2003) 118 ning see arv ei ole hiljem muutunud (viimane kontroll 29.09.2004). Nende tekstiosa kogumaht on 6867 sõnet ja 45 580 tähemärki, s.o üle 25 käsi-kirjalehekülje, ületades artiklit u. 13 korda. Kommentaarilause asetub oma 12,9-sõnelise keskmise pikkusega ajakirjanduskeele 14 ning igapäeva- ja ilukirjanduskeele 9–10 sõne vahele (vrd Kerge 2002: 42). Nii on ilmseid vormilisi märke kirjalike argiharjumuste ületamisest: igapäevakeelest on kommentaarilause u. 3 sõne võrra pikem ning ajakirjanduslausest vaid sõne jagu lühem. Seejuures ei arvestata siin informaaalsele veebisuhtlusele üldomast asjaolu, et tippimise suure kiiruse juures on üsna rohkelt kokkukirjutusi, nagu *lõhki*. *Kooli, saabumise* (*kellel* või *öösel*. *Masendus, stress*, ega seda, et osa kommentaare algab juba nimelahtis (vt tabel 2 allpool).

Eesti Päevalehe eripärana on võimalikud kahesugused kommentaarid: artikli kommentaar on kõigile nähtav liik kommentaare, kuid lisaks on võimalus sekkuda peidetumalt käsuga *Vasta*, mis seisab iga kommentaari juures. Nimetan eristamissoovi korral esimesi OTSEKOMMENTAARIDEKS ja teisi KOMMENTAARIVASTUSTEKS. Materjali jaotumus on järgmine.

- Kommenteerijaid (sh vastajana) on kokku 87, seega tuleb iga reageerija kohta 1,36 kommentaari. Enesenimetuste järgi otsustades (vt allpool) kommenteeritakse uuritud kogumis 1 kuni 7 korda.

- Otsekommentaare on 48.
- Kommentaarivastuseid on 70.
- Ligi 60% kommentaaride üldhulgast on seega peidetud ja nõuavad avamist käsuga *Loe vastuseid*. Järeldada võib kommenteerijate suhtelist tagasihoidlikkust — domineerib soov reageerida, mitte oma arvamust võimalikult laialt eksponeerida ja sedakaudu enamat hulka mõjutada. K. Kuld-noka (2002b) andmeile toetudes võib teha ka teistsuguse esialgse järelduse: kaaskommentaaridele ongi tüüpiliselt pühendatud u. 2/3 kommentaariumist.
- Vastatud on seejuures ainult 18 kommentaarile ehk 37,5% otsekommentaaridest.
- Kommentaarivastuseid on keskmiselt 3,9 vastatud otsekommentaari kohta.

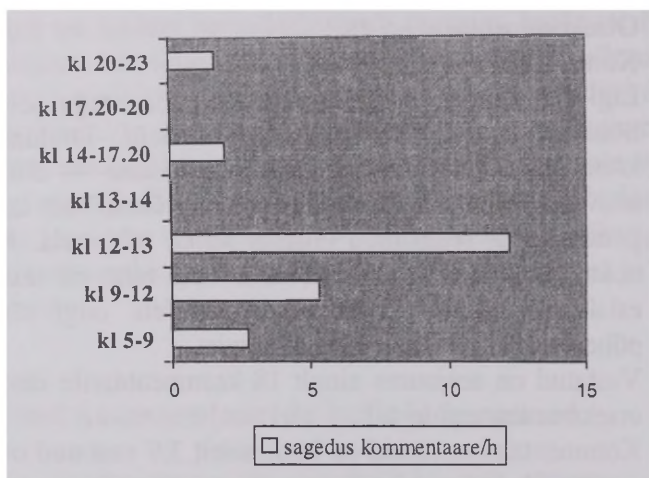
Kommentaarium kui virtuaalne suhtlusruum on ajutine (vrd nt jututoaga, vt Salla 2002). Põneva pildi seal liikumisest annab kommenteerimisaegade ülevaade. Kommentaarid algavad lehe ilmumise kuupäeval, 6.05 kl 5.15 ja lõpevad 8.06 kl 23.28, kestes seega 66 tundi ja 13 minutit ehk 2,75 ööpäeva. Ajaliselt jaotuvad kommentaarid järgmiselt:

1. päeval u. 94%: 111 (45 otsekommentaari ja 66 vastust)
2. päeval u. 2,6%: 3 (1 otsekommentaari — 2 vastust)
3. päeval u. 3,4%: 4 (2 otsekommentaari — 2 vastust)

Aktiivsus on seega suur ainult lehe ilmumispäeval.

Lehe veebivariandi lugemisrütmi võib oletada ilmumispäeva kommentaaride ajalise jaotumuse alusel (joonis 1).

Varahommikule langeb suhteliselt väike kommenteerimiskoorumus (2,7 kommentaari tunni kohta). Valdav osa loeb lehte ja/või leiab aega kommenteerida tüüpilise töölõuna ajal või eel kl 12–13, kus kommenteerimissagedus tõuseb tunni kohta 12,2-ni. Aktiivsemal tööajal püsib see näitaja ennelõunase viie ja pärastlõunase napi kahe tunnijahu juures. Üldse ei kommenteerita vahetult pärast lõunaega või lõuna ajal (13–14) ja vahetult pärast tööpäeva lõppu (17.20–20). Sekkumisaktiivsus on siinseil andmeil nullis ka poole kaheteistkümnest õhtul veerand kuueni hommikul. See võimaldab spekuloida ka kommenteerijate üle.

Joonis 1. Kommentaaride ajaline jaotumus lehe ilmunispäeval

Kommentaare pikkus võib kõikuda väga suurel määral. Kuni 12 sõnega kommentaare on 11, niisama palju on ka 110–122 sõnega kommentaare (12). Üksikud veel pikemad kommentaarid sisaldavad 132, 149, 183, 261 ja 332 sõnet. Üsna ilmne seos valitseb ka kommentaariteksti enda ja tema lause pikkuse vahel — pikemalt kommenteerijate laused on teatud piirini ka pikemad.

5. Kommenteerijate enesenimetused

Eeltoodu taustal määratlevad diskursusega seotud rolle pedagoogika ja tervise valdkond, mille vahele luuakse seoseid. Ühelt poolt võiks kommenteerija enesenimetuses esile tulla lapsevanem, õpilane, õpetaja, haridusametnik vms mõiste milline tahes tähistaja, teisalt arst, õde, psühholoog, patsient vms kõikvõimalikes sünonüümides. Samal ajal võib osaleja end identifitseerida pärisnime või nimesarnase hüüdnimega, viidata oma absoluutstaatusle sootsiumi tinglikul reedel jms.

Tegelikult kasutab millist tahes nimesarnast sümbolit 49 osalist ehk 56% kommenteerijatest, kuna 38 juhul (44%) võiks kõnelda

nimetust kommenteerimisest. Nimetu kommentaar seob nimelaht-risse paigutatud oma kommentaariteksti osaks või kasutab lahtrit kellegi poole pöördumiseks. Allpool esitatakse sellekohane materjal kahe tabelina (1 ja 2).

Tabel 1. "Nimelised" kommenteerijad: enesenimetuse laad, juhtude arv ja osatähtsus 87 osaleja hulgas

DISKURSUSE SUHTES ÜKSKÕIKNE 28		DISKURSUSEST AJENDATUD 21	
Isiku-nime-laadne 12 (13,8%)	Ave (+Ave to tehke midagi), Ivi, Sander& /to Ave,/, merit, Anthony/anthony (+ anthony to kuusedkepid), Matis, Saara, Sonja, Marie, Leonhardo, AK, Marika	Omadu-sele viitav 6 (6,9%)	taibu, väsinud, Debiilo, tuupur, <u>laisk</u> , Usklik
Hüüd-nime-laadne 14 (16,1%)	jiiik, Jhonsson, TongiOtt, manni (+ manni 13.36-le), jimmi hoffa, holly, Suslik	Rollile osutav 15 (17,2%), sh:	
sh EBA-MÄÄRA-NE (7)	kellu, Kägu, lõunamaalane, luuk, jupp, k*, kuusedkepid	KASVA-TAJA ROLLIS: (10)	Stressis lapsevanem, mammi, eest(i)emps, ema, teine ema, kah mamma, Teismelise ema, teismeliste ema, Vanalinlane (<i>vanalinna koolis käijate vanem</i>), emme
Staatuse-le viitav 2 (2,3%)	asotsiaal, vana kommunist	ÕPILASER OLLIS: (3)	stagnaõpilane, rüblük, tüdruk
		ÕPETAJAR OLLIS: (2)	õpetaja, keemik

Tabel 2. Nn nimetud kommenteerijad: nimelahtri täitmise laad, juhtude arv ja osatähtsus 87 kommenteerija kohta*

Kommentaarteksti osa, partikkel, raam 20 (23%), sh	
DISKURSUSEGA SUHESTAV (17)	Ometi kord, Õige jutt,, tehke midagi, ei tea, just-just, ekstaole, muide,, muideks, osaliselt nõus, Meil, Kas usuõpetusest, ma ei viitse, mõte, jama, aaaaaaaaaa (<i>vastusena nimele eeeee</i>), aga vaat ei ole!
LIHTSALT KOMMENTAARI LÜLITUV (3)	tänapäeva lapsed, eeeee, näen ja tean
Muu diskursusega suhestav 5 (5,75%)	integraal, toibu (<i>vastab taibule</i>), oskustööliseks-kuidas, 13.36 (<i>nimetule kaaskommenteerijale aja järgi pandud nimi</i>) + 13.36 /to manni/ (<i>eelmine vastab mannile kui nimepanijale</i>), <u>i.e</u>
Diskursuse osalisele või haakuvale diskursusele suunatud 13 (14,9%), sh	
KELLELE (3):	Ivile, Üprusele (<i>kes ei osale</i>), mannile
TO (9):	to meil, to koll, to merit, to muide, to 13.36 to manni, to teismelise ema, to teismeliste ema, To Manni, to manni
PÖÖRDUMISENA (1):	tere Õpetaja

Kahe ülevaattetabeli kokkuvõttena hakkab silma, et haakuvatest pedagoogikateemadest on päevakorral usuõpetus (viide Üprusele, kes kommentaarides ei figureeri). Otseselt on uuritava kommen-

Kaks kõrvuti koma tabeli näiteloetus tähendab, et esimene neist kuulub enesenimetuse koosseisu. Plussmärgiga on tähistatud eelmise enesenimetuse variant (vrd 13.36 ja 13.36 to manni). Tabelis on allpool inglise partikkel *to*; keelekasutusele viitavas kontekstis ja inimese tähistajaga koos tekib tal adressaadi tähendus (nagu *kellele*)

taariumiga seotud ligi täpselt 2/3 enesenimetustest. Nimeomadus-
tega juhtude enamikku (tabeli 1 esimene veerg) on kommentaaride-
ga raske siduda, kuid staatusele viitavatel juhtudel *asotsiaal* ja *vana
kommunist* ei ole see välistatud: staatus loob konkreetse lugejaga või
lugejarühmaga interpersonaalse suhte ja määrab kommentaari
individuaalse tõlgendusruumi. Ka ebamäärase hüüdnime *kellu* taga
võib näha viidet ehituskutsekooli haridusele või kutsehariduse all-
teemale. Kui need diskursusega seotud juhtudeks arvata, tõuseb see
näitaja 71,3% lähedale.

6. Intertekstuaalsed seosed

Intertekstuaalseid seoseid loovad nii püsimine teemaruumis, inter-
personaalsed suhted suhtlusruumis, otsesed viited-vihjed teistele
tekstidele ja tekstikogumitele kui ka meie keele- ja tekstiharjumu-
sed. Allpool vaadatakse selle parameetri avaldusvorme uuritava dis-
kursuse raames ja lähiümbruses (teemavaldkond). Intertekstuaalsuse
keeletelisel avaldustel peatutakse niivõrd, kuivõrd see aitab mää-
ratleda teema juures püsimist ning kommentaariteksti asendit eesti
tekstiruumis. Viimase juures on võrdluse aluseks Heidi Meieri
uurimistulemused (2003).

Esile võib tuua järgmist.

1. Otsene hinnang alusartiklile avaldub 11% kommentaaridest:
 - positiivne 7,
 - negatiivne 5 (sh 1 puhtisiklik),
 - küsitav 1 (kirjutaja tunnistab probleemi, vaidleb põhjustaja üle).
2. Enesenimetuse kaudu on diskursusega seotud üle 2/3 kommentaaride-
teerijatest ja ca 68%-71% kommentaaridest, neist
 - rolli valiku või omaduse märkimise kaudu 21 (või 23),
 - osalisele suunatuna 13,
 - diskursusega muul viisil suhestatuna 25.
3. Otsekommentaaride sees on teisi osalisi nimetatud 17 korral
(14,4% kõigist kommentaaridest):

- kaasosalisele adresseeritud kommentaare (tekstis sisaldub üte vm adressaativorm) on 11
- muul moel kasutatakse teiste enesenimetusi 6 juhul.

Märkusena nimetatagu siinkohal, et kokku on nimeliselt adresseeritud kommentaare 30 (25,4%), sest osa kommentaarivastustest reageerib niisamuti kaasvastajale, mitte otse vastatud kommentaarile.

4. Teemaatilisel on artikli, valdkonna või uuritava diskursusega seotud 114 kommentaari (97,5%). 2,5% erandeid moodustavad üks teise aktuaalse haridusdiskursusega seostuv kommentaar usundiõpetuse teemal, üks naljatlevana käsitatav kommentaar “kõiges on muidugi süüdi Savisaar”, pluss paar diskursusega mõneti seotud juhtu: üks hindab konkreetse dialoogi igavaks ja üks käib autori perekonna kohta.
5. Teemasõnavara uuriti katseliselt, püüdes oletada teemaatilisel tingitud objektmõistete tähistajaid. Juba see minimaalne valik (vt tabel 3) näitas ligi viiendiku sõnedest viitavat teemale, kuigi enamasti on otsitud nimisõnu ja harva neile kui objektidele omaseid tunnuseid (verbi- ja omadussõnatüved).
6. Kommentaaride dialoogilisusele viitavad tekstipartiklid, vastuslause tunnused jms. Niisuguseid siduvaid elemente vaadeldi samuti näite tasandil:
 - tekstipartiklid *nõus /ei ole nõus, tegelt, ka ja rõhuliited*, nt *Igapäevast elugi iseloomustavad...*, ka kõnevoore siduvad väljendid, nagu *eks ta ole* (vt ka nimetute kommentaaride tabelit 2),
 - kaaskommenteerijate tsitaadid, nt *MINA, MINA, MINA 100x, Just nimelt “teatud piirides” jts*,
 - kaaskommenteerijatele suunatud hinnangud, nagu *Jummala õige jutt, Täpselt nii see peakski olema*,
 - elliptilised laused, nt *Esimesest viiendani olin aga edasi...*,
 - määratud liikmetega küsimused *Kust tuleb see saamatus?*
 - performatiivsed seosed, nagu *Siin on jutt adekvaatsusest*,
 - kaudsed pöördumised ehk kommentaari sõnastuses esile tulev II isik (*sina, teie*): *Suure osaga Teie kommentaarist võib nõustuda, Te saate ise.. kuidas sa küll arutled ja analüüsid*

jne.

Tabel 3. Valikuliselt otsitud teemasõnavara

Peateema	võimed,		(õppe)kava	9
	võimekus	28	(õppe)aine,	
165	probleem	5	tund	84
	väsi(mus)	110	<i>ainenimetusi</i> ,	47
	stress	7	<i>sh nt</i> mate-	
	depressioon	1	maatika	15
	haige, haigus	3	raske, raskus	8
	pinge	3	kerge, kergus	4
	surm, surema	8	nõue, nõudma	7
Rollid,	laps	199	hinne,	
seisundid ja	õpi- (sh		hindamine,	
tegevused	õpilane),		hindama	28
	õppi-, õpe-	197	ülesanne	7
461	abiturient,		harjutus	1
	koolilõpetaja	3	vastama,	
	pubekas,		vastamine	8
	puberteet	4	küsima,	
	vanem	46	küsimine	9
	ema	9	Koolisüsteem	2
	isa	2	erikool	13
	vanaema	1	eliitkool	7
Mõjutajad	sotsiaal-	5	katsed	
166	ühiskond	1	sisse saama	
	riik	9	<i>või</i> sokutama	9
	valitsus	3	tavakool	2
	minister	1	põhikool	10
	kool (<i>lihtsõna</i>		algkool	11
	<i>või</i>		keskkool,	
	<i>lihtsõnatäiend</i>)	114	gümnaasium	16
	pere(kond)	2	kutsekool	1
	kodu	29	klass	37
	poliitika	2		
Õppekava ja	haridus	22		
hindamine				
292	oskused,		Kokku vaadeldud	
	oskama	33	teemasõnade näiteid	1192
	teadmised	5	Katsenäidete osatähtsus	
	programm	20	teksti 6867 sõne hulgas	17,4%

7 Teadlikult vastusena määratletud e. esipaneelilt peidus on 70 kommentaari (59,3%). Just sellisel vastusel on mõnigi kord illustratiivne funktsioon, kuid mitte ainult.

8. Teksti laadile ja liigile viitav leksikogrammatiline analüüs (allpool) puudutab mõnd juhuslikku võrdlust lubavat parameetrit ja annab mõttesuuna.

Näiteks viitavad teksti laadile H. Meieri (2003) uuritud juhtumused, nagu suhtlusosaliste (*mina/ma; sina/sa, teie/te*) ja määratletud kõrvalseisja (*tema/ta*) nimetamise osatähtsus, võõrsõnalisus, mineviku-oleviku eksplitsiitne suhe tekstis jms.

Kommentaariumi sõnade hulgas on nimetatud tunnuste osatähtsus järgmine.

- **Isikulised asesõnad moodustavad 2,56%** uuritud tekstikogumi sõnade arvust. H. Meieri (2003) järgi asetub kommentaaritekst niisuguse näitajaga narratiivi 3,7–3,8% ja esseistika 2% vahele, olles esseežanrile ja sellega seostuvalle arvamusrubriigile (alus tekst) oluliselt lähemal.
- **g, b, d sõna algul või f sõnas** kui juhuslikud võõrsõnalisuse tunnused iseloomustavad **1,85%** kommentaariumi sõnedest. Meieri (2003) järgi on see lähimal propaganda 1,81%-le ega jää väga kaugele ka esseistika 1,48 %-st. Võrdluseks: ajakirjandus-tekstile üldomane määr on seejuures 2,25 ja narratiivil 0,37%.
- **on ja oli suhe** on kommentaariumis 93 : 7 Lähimal seisab see taas esseistikale (Meieri järgi u. 90 : 10). Ajakirjanduses üldiselt on sama suhe u. 83 : 18 ja ilukirjanduses u. 48 : 51.

Kolme mainitud parameetri katseline võrdlus näitab, et asjaliku artikli kommentaarid on mõneti propagandale lähenevad esseistlikud tekstid, mitte jutustused oma kogemusest vms.

7. Järeldused

Siinne juhtumiuuring ei kinnita oma statistikaga kuidagi levinud arusaama veebikommentaaridest kui asjassepuutumatu loba kohast ja toetab Kadri Ausi (2002) samasugust tulemust. Ka ei tõuse üldse esile autori isik, nagu see K. Kuldnoka (2002b) järgi teatud juhtudel olla võib. Nähtavasti kommenteeritakse autorina pigem nn meedia-persoone ja neidki siis, kui alusartikli autori valitud roll (olgu kontrastis arusaamaga sellest persoonist või mitte) kommenteerijat ärritab. Teemakäsitluse tugev subjektiivsus ei näi siinse uurimuse

järgi autori isikule tähelepanu tõmbavat (üks erand 118 kommentaari hulgas) ja sunnib autori hoiakut teema suhtes hindama vaid u. kümnel juhul sajast.

Uuritud kommentaariumi suhtlusruum luuakse ajutiselt artikli ilmumise päeval ja see kaotab aktiivsuse vähem kui kahe järgmise päeva jooksul, millele kokku langeb vaid 6% kommentaaridest. Kommenteerimisaktiivsus on suurim keskpäeval kl 12–13 (sel ajal kirjutatakse u. 11% päeva kommentaaridest) ja püsib nullis kl 13–14 ning 17.20–20, samuti pärast poolt kahteteist öösel. Kommenteerijate ringi üle lubaks see mingil määral spekuloida, kuid see nõuaks vähemalt loodud identiteedi ja kommenteerimisaja kokkuvii mist, jäädes ka siis oletuse tasandile.

Sellesse ruumi lülitujaist identifitseerib end samas üldse vaid u. 56%: nii palju on enesenimetusi. Enesenimetuse kaudu identifitseerib end diskursusega otse seotud rolli vm tunnuse kaudu sõltuvalt enesenimetuste interpretatsioonist 24–28% kommenteerijaid. 44% osalisi haakub diskursusesse ennast kuidagi nimetamata: nad pöörduvad nimelahttris mõne teise kommenteerija poole või alustavad seal oma kommentaari teksti. Sageli jääb sellesse positsiooni mõni siduv tekstipartikkel (hinnang, performatiiv vm; vt tabel 2).

Umbisikulisele teemakesksele lähenemisele viitab peale enesenimetuste laadi ja üsna ulatusliku puudumise ka see asjaolu, et kommentaaride enamik astub n-ö tagaplaanile: kommentaarivastuseid on 59% ehk 18% enam kui otseseid kommentaare.

Kommentaariid on ligi kõik kirjutajate enesenimetuse, diskursuse siseviidete, sisu, mõistete, dialoogielementide kaudu üksteisega ja artikli temaatikaga seotud. Vaid üks osaleja hindab subjektiivselt kogu tekstikogumit (*igav*) või naljatab kooliväsimuse põhjuste otsingu üle poliitikasse põigates (*kõiges on süüdi Savisaar*). Muu aktuaalsega samast valdkonnast haagib end üks kommentaar (viide usu- ja usundiõpetuse poleemikale). Erandeid on seega 1,6–2,4% (esimesel juhul lubab aktuaalne teema rääkida sama valdkonna kommentaarist).

Teksti lingvistilised juhutunnused seovad kommentaari Heidi Meieri (2003) tulemuste taustal kõige enam esseistikaga, mille laad on argumenteeriv, kuigi žanri eritunnuseid on subjektiivsus. Suhteliselt ootamatu on märk propagandasarnasusest, millega tähtsustub

mõjutamise mikrofunktsioon. Kohati — ilmselt mäletuselementide kaudu — tulevad mingil määral sisse esseest veidi tugevamad narratiivi tunnused.

Selle juhtumiuuringu tulemuste alusel võib väita, et asjaliku sisuga tekst tingib ka kommentaaride püsimise asjalikul pinnal ja alusteksti teema piirides, kuigi tugevasti ideoloogiliselt markeeritud ja ainult kirjutaja rolli kaudu argumenteeritud tekst võiks suunata ka mujale. Kahjuks puudub taustal igasugune lugejauurimus: mõndagi võiks kommentaaride kohta öelda ka see, kes milliseid artikleid üldse või veebis loeb.

KIRJANDUS

- Aava, K. 2003.** Veenmiskunst. Tallinn: Avita.
- Aus, K. 2003.** Uudis ja selle kommentaarid kolme päevalehe võrguväljaannetes. Diplomitöö. (Käsikiri Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti keele osakonnas.)
- de Beaugrande, R. A., W. U. Dressler 1981.** Einführung in die Textlinguistik. Tübingen: Niemeyer.
- Dressler, W. U., L. Merlini Barbaresi 1994.** Morphopragmatics. Diminutives and Intensifiers in Italian, German, and Other Languages. — Trends in Linguistics. Studies and Monographs 76. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Halliday, M. A. K., R. Hasan 1985.** Language, Context, and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective. Deakin, Victoria: Deakin University Press.
- Harjo, A. 2003.** Laske lastel lapsed olla. — EPL 06.05.2003. Artikkel ja kommentaarid *Online:* <http://www.epl.ee/artikkel.php?ID=234762> (20.09.04).
- Heikkinen, V. 1999.** Ideologinen merkitys kriittisen tekstitutkimuksen teoriassa ja käytännössä. Helsinki: SKS.
- Hennoste, T. 2001.** Uudiste käsiraamat. Tartu: TÜ Kirjastus.
- Kasik, R. 2002a.** Tekstianalüüs ja tekstihoole. — Keel ja Kirjandus 7, 457–463.
- Kasik, R. 2002b.** Uudiste süntaks. — R. Pajusalu, T. Hennoste (toim.). Tähenäsepuüüdüja. Pühendusteos professor Haldur Öimu 60. sünnipäevaks 22. jaanuaril 2002. (Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. 200–218.

- Kerge, K. 2000.** Kirjakeel ja igapäevakeel. — T. Hennoste (toim.). Eesti keele allkeeled. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16.) Tartu: Tartu Ülikool, 75–110.
- Kerge, K. 2002.** Kirjakeele kasutusvaldkondade süntaktiline keerukus. — R. Kasik (toim.), Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23.) Tartu: Tartu Ülikool, 29–46.
- Kerge, K. 2003.** Tekstilingvistika ja toimetamine. — Keel ja Kirjandus 4, 271–280.
- Kuldnokk, K. 2002a.** Interpersonaalsete suhete kujunemine Interneti-diskursuses. — Keel ja Kirjandus 4, 263–268.
- Kuldnokk, K. 2002b.** Interpersonaalseid suhteid kujundavad tegurid võrguvestluses. — R. Kasik (toim.), Tekstid ja taustad. Artikleid teksti-analüüsist. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23.) Tartu: Tartu Ülikool, 64–87.
- Meier, H. 2003.** Essee asend allkeelte tekstitüübivõrdluses. Magistritöö. (Käsikiri Tallinna Pedagoogikaülikooli raamatukogus.)

ISIKUDEIKSIS ÕPILASTEKSTIDES

Kersti Lepajõe

Tartu Ülikool / Helsingi Ülikool

Käesoleva artikli eesmärgiks on analüüsida kirjutajakesksust riigikirjandites. Konkreetseks uurimisülesandeks on selgitada, kuidas kasutavad abiturientid lõpukirjandites personaalpronoomeneid *mina* ja *meie*. Vaatlen, milliseid pronoomenivalikuid õpilased teevad, keda või mida valikute taga nähakse ja kuidas pronoomenite valik loob tekstide tähendusi. Analüüsimaterjaliks on 1999. aastal kirjutatud 50 riigikirjandit. Analüüsitud 50 kirjandist ilmnas, et 14 kirjandi autorid on kujutatavast selles mõttes distantseerunud, et pole kirjutanud ennast teksti osaliseks ega kasutanud *mina*- ja *meie*-vorme. Ülejäänud 36 töös esines isikudeiktikut *mina* 117 ja isikudeiktikut *meie* 96 korda.

1. Isikudeiksis

Keel toetub ühelt poolt keelevälisele tegelikkusele, mis on meile kogemuslikult ühine, teiselt poolt omaenda struktuurile, grammatikale, semantikale. Keel seostub otseselt tegelikkusega deiksise kaudu, vormide-sõnade kaudu, mis viitavad kõnehetke situatsioonile. Deiktilisteks peetakse situatsiooni kaudu interpreteeritavaid sõnu, nagu näiteks demonstratiiv- ja personaalpronoomeneid ning suhtluse aja ja kohaga suhestuvaid sõnu (Lenz 2003: VII). Sellised on eesti keele sõnad *see*, *siin*, *praegu*, *mina*, *äsjä*, *niisugune*, *näe*, *vaata*. Ent deiksis kuulub ka paljude muude sõnade ja konstruktsioonide juurde, selleta ei saaks näiteks mõista vahet sõnade *tulema* ja *minema*

vahel. Erinevad autorid on nimetanud deiktiktilisi väljendeid ka indeksiaalseteks.

Deiksis on universaalne, kõikidele keeltele omane nähtus, mis loob seose keele ja konteksti vahele (Levinson 1983: 54). Eesti keeleteaduses on deiktikutega lähemalt tegelnud Renate Pajusalu, kes oma väitekirjas defineerib deiktilistena sõnu, mille kasutus ja interpreteerimine sõltuvad situatsioonist, mis valitseb nende lausumise hetkel (Pajusalu 1999: 17. 18). R. Pajusalu on põhiliselt keskendunud oma uurimustes deiktikute esinemisele suulises kõnes. Samad lähenemisviisid on rakendatavad aga ka kirjalike tekstide analüüsimisel, sest lõpuks sõltub iga ütluse ja sõna interpretatsioon kontekstist, s.t keelekasutajad lepivad kokku, mida mingi sõna selles kontekstis tähendab.

Uurijad on võtnud kasutusele deiktilise nullpunkti *origo* mõiste. Selle all mõeldakse ruumilis-ajalist punkti, milles kõneleja kõnelemise hetkel viibib. Deiktiline nullpunkt on see, millele viitavad kõnelemise hetkel deiktikud *mina* – *siin* – *praegu*. Need kolm mõõdet määravad ära ka kolm deiksise liiki: isikudeiksise (*mina* kui kõneleja), ruumideiksise (*siin*) ja ajadeiksise (*praegu*). (Pajusalu 1999: 17–19)

Isikudeiksis on kuueliikmeline: kolm isikut ainsuses ja kolm mitmuses. Esmaseks isikudeiksiseks nimetatakse pronoomeneid *mina* ja *sina*. Need on põhikategooriad: *mina* kui kõneleja ja *sina* kui kõnetatav. Neid koos nimetatakse ka primaarseks rollideiksiseks, sest nende referendi määratlemine selgub dialoogi rollide kaudu. *Mina*-deiksis on alati definiitne. Kuulaja näeb isikut, kes enda nimel kõneleb. (Larjavaara 1992: 45).

Isikudeiksise alla kuuluvad ka *meie* – *teie*. Nimetusega *meie* viidatakse kõnelejale ja veel kellelegi (kuulaja võib olla nende hulgas, aga ei pruugi olla). Nimetusega *teie* viidatakse kõnetatavale ja veel kellelegi, aga mitte kõnelejale.

Kolmanda isiku kategooria *tema* – *nemad* on rollideiksisega seotud negatiivselt: *tema* – *nemad* pole ei kõneleja ega ka kuulaja. R. Pajusalu sõnul jääb kolmas isik kui häguste piiride väljendaja isiku- ja demonstratiivdeiksise piirialale, olles seotud nii kõnesituatsiooni rollide kui ka rollidest väljapoole jääva reaalsusega (Pajusalu 1999: 25).

Isikudeiksise väljendusvõimalused on seotud keele personaalpronoomenite e isikuliste asesõnade süsteemiga, mis keeliti on üsnagi erinev. Näiteks inglise keeles pole võimalik eristada ainsuse ja mitmuse 2. isikut (*you*) (Levinson 1983: 69).

Eesti keele personaalpronoomenite süsteem esitatuna EKG-s on järgmine: eesti keele personaalpronoomeniteks on prosubstantiivid *mina* (~*ma*), *sina* (~*sa*), *tema* (~*ta*), *meie* (~*me*), *teie* (~*te*), *nemd* (~*nad*). Personaalpronoomenid esindavad lauses kõneleja või kuulaja isikut või kõnesituatsioonivälist isikut märkivat substantiivi (EKG 1995: 27). Eesti personaalpronoomenite olulisim eripära on lühikese ja pika vormi olemasolu. Lühike kuju esineb üldiselt rõhutatuna ja põhiliselt lause teemaosas, pikk kuju on rõhutatud, tihti on sellega viidatud isik ka kellelegi teisele vastandatud ja seetõttu eriliselt fokuseeritud (Pool 1999: 182–184).

2. *Mina*-deiksise roll protsessiosalisena

Riigieksami kirjandites esinevat *mina* saab analüüsida vaid teksti kaudu, sest otsene suhtlussituatsioon puudub. Teksti konkreetne lugeja pole teada. Selge on aga see, et autor kirjutab enda nimel, asetades end nii viisi mitte ainult diskursuseosalise (Kirjutaja suhetes Lugejaga), vaid ka tekstiosalise rolli.

Halliday järgi võimaldab keel luua mentaalse ettekujutuse tegelikkusest, s.t võimaldab inimesel mõista erinevaid protsesse, millest tegelikkus koosneb. Funktsionaalses lingvistikas eristatakse materiaalseid, mentaalseid ja seisundiprotsesse. (Halliday 1994: 106–112). Materiaalsete protsesside osalisteks on aktiivne tegija ja passiivne kogeja, saaja või tegevusalis, kelle suhtes protsessi vaadatakse. Mentaalsete protsesside osaliseks on mentaalne agent, kes mõtleb (kognitiivsed protsessid), tunneb (emotsionaalsed protsessid), tahab (intentsionaalsed protsessid) või tajub midagi. Seisundiprotsesside osaliseks on passiivne seisundis olia (Halliday 1994: 106–144). Vaatlen riigieksami kirjandites esinevat *mina*-deiksist just sellest aspektist, millises rollis kirjutaja end teksti sisse kirjutab.

1. Kõige suurema rühma moodustab kirjandites **kognitiivsete e mõtlemisprotsesside mina** — keegi, kes arvab, usub, mõtleb või mõistab. Analüüsitud töödest ilmnas, et suurim on *mina*-arvaja rühm — kokku esines *mina*-deiksist koos verbiga *arvama* 19 korda. Enamasti vormistab kirjutaja oma arvamuse iseseisvas metatekstuaalses pealause, millele kõrvallauses järgneb arvamuse kirjeldus (näited 1–5).

- (1) *Mina arvan, et laps, kes läheb esimesse klassi, peab oskama lugeda ja kirjutada.* (450 025 Rahatäht, taevatäht, kirjatäht)
- (2) *Ma arvan siiski, et Maa ei ole ainuke planeet, kus on elu.* (059 030 Rahatäht, taevatäht, kirjatäht)
- (3) *Ma arvan, et inimese häid ja halbu omadusi saab seostada tema lapsepõlvega.* (600 028 Eneseusk ja eneseteostus)
- (4) *Ma arvan, et Hitlerit võiks nimetada Anti-Kristuseks.* (210 039 Paremasse homsesse viivad meid ...)
- (5) *Ma arvan, et Suitsu ütlus "Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks" peaks iseloomustama meid ja meie järglasi Eestimaal.* (161 036 Eestlane ilukirjanduse peeglis")

Näidetes 4 ja 5 kasutab kirjutaja indikatiivi asemel konditsionaali. *Mina*-arvaja pole endas päris kindel, ta jätab lugejale võimaluse *minaga* nõustuda või jääda eri arvamusele. *Mina*-arvaja rühmas kasutab personaalpronoomeni pikka rõhulist varianti *mina* vaid üks kirjutaja, 11 korda on kasutatud pealause rõhuta *ma*-vormi. Sellist valikut võib tõlgendada nii, et autor ei taha oma seisukohta rõhutada ega teistele võimalikele seisukohtadele vastandada, vaid noor kirjutaja kasutab väljendit *ma arvan* pigem ebakindlusest, et järgnevat väidet pehmemdada ja väljendada esitatud seisukoha subjektiivsust. Sama funktsiooni täidab ka järgneva kõrvallause konditsionaal.

Teine samas funktsioonis, tekstitähenduse poolest veelgi rohkem tagaplaanile jääv struktuur on sekundaarkonstruksioonina arvamusse sisestatud väljend *minu arvates*, mida siiski iseseisvast pealausest vähem kasutatakse (4 korda),

- (6) *Õnn on minu arvates kõigi peaeesmärk — kõik pingutused ja sehkendused taanduvad järele mõeldes selle poole püüdlmisele.* (600 029 Eneseusk ja eneseteostus)

(7) Kirjataht on minu arvates sellepärast tarkuse sümbol, et ainult inimene on suutnud luua endale kirja. (059 030 Rahataht, taevataht, kirjataht)

Samasuguses tekstitähenduses on kasutatud ka variante *minu arust*, *minu meelet*, *minu arvamus on* — kõiki üks kord.

Koos verbiga *uskuma* esineb *mina* kokku 6 korda. Tekstifunktsioon on üsna sarnane eelmise rühma *arvama*-verbi funktsiooniga. Kuna *uskuma* on semantiliselt tugevama kognitiivse jõuga kui *arvama*, siis ei ole selle verbiga seoses rõhulist pikka pronoomenivormi üldse kasutatud. Lühikest rõhuta personaalpronoomenit *ma* on analüüsitud kirjandites kasutatud kaks korda (näide 8 ja 10), verbi ainsuse 1. pööret 4 korda (näide 9).

(8) Ma usun, et Eesti tulevik on parem kui tänane päev. (161 037 Paremasse homsesse...)

(9) Usun, et taevatahtede järgi saame tulevikus veel rohkem teada universumi ajaloost ja selle tekkimisest. (091 015 Rahataht, taevataht, kirjataht)

(10) Kuna igal inimesel on võimalik õnnelikuks saada, siis usun ma siiralt, et igapähe on olemas loomingušade ja soov end väljendada, kuid vahel ei osata seda endast üles leida. (600 029 Eneseusk ja eneseteostus)

Vaid ühes näites (10) on oma uskumist ka kõrvallausega põhjendatud. Enamasti viitavad kirjutajad nii *arvama*- kui ka *uskuma*-verbi sisaldava metatekstuaalse konstruktsiooni abil üksnes järgneva väite subjektiivsusele, arvamise põhjustele osutamata. Tarindil on pigem modaalne kui väite funktsioon.

Koos verbiga *mõtleva* esineb *mina* üks kord. Siin on kognitiivsel verbil teistsugune tekstifunktsioon — autor tööpoolest kirjeldab oma tegevust kindlas, koha ja ajaga määratud situatsioonis. Seda rõhutab ka verbi lihtmineviku vorm.

(11) Eile veetsin ma päeva üksi, jalutades linna peal ja mõtlesin elu üle. (091018 Mis on minu tarkuste raamat)

2. Teise rühma moodustab **intentsionaalsete e tahtmisprotsesside agendina** esinev *mina*. Sellite valikute eesmärgiks on oma soovi, unistuse või tahtmise rõhutamise. Enamasti on noorte kirjutajate soovid ja tahtmised suunatud tulevikku.

Mina-soovija-tahtja esineb koos vastavate verbidega kokku 6 korda. Vaid üks kord on *mina*-soovija isik rõhutatud, kirjutaja on kasutanud personaalpronoomeni pikka vormi, rõhutatust süvendab ka adverbiaal *kindlasti* (näide 12). Teistel juhtudel on jäänud personaalpronoomeni lühikese vormi juurde, tõstes esile pigem soovi sisu kui soovijat.

(12) *Mina soovin kindlasti, et eestlased oleksid tulevikus oma keele ja kultuuriga vaba rahvas. (210 034 Paremasse homsesse ...)*

(13) *Ma tahan oma elus midagi saavutada ja pean selleks tugevasti tööd tegema, et täita teatud eeltingimused. (210 035 Eneseusk ja eneseteostus)*

3. **Mentaalseid tajuprotsesse** väljendavad seoses esimese isiku deiksisega verbid *kuulma*, *nägema*, *mõistma*. Verb *kuulma* esineb koos *mina*-isikuga kolm korda. Kirjutaja kasutab imperfekti ja perfekti ja jutustab kõrvallauses sellest, mida ta kuulnud on (näide 14). Seoses verbiga *kuulma* ei kasuta kirjutajad kordagi personaalpronoomenit, isikut väljendatakse vaid pöördelõpuga.

(14) *Alles hiljuti kuulsin, et palju valgust on pimedus. Olen kuskilt kuulnud, et armastust ei saa osta, ei saa müüa, ei saa kinkida, ei saa maast korjata. (450 025 Rahatäht, taevatäht, kirjatäht)*

Verbid *mõistma* ja *nägema* esinevad kumbki 1 kord.

(15) *Mõistan ka oponendi vastuväiteid: "Kui kõik teevad tööd, millest on unistanud, kes siis puhastaks vabatahtlikult kanalistsioone?" (091011 Eneseusk ja eneseteostus)*

(16) *Mu silme ees on kindel siht ja ma näen, et saavutan selle (450 023 Eneseusk ja eneseteostus)*

4. Emotsionaalsete protsessidena võib tõlgendada väärtushinnangut väljendavaid verbe *heaks kiitma ja hindama*.

Kumbki esines üks kord

(17) *Mina kui maad ülistava suguvõsa järeltulija seda heaks ei kiida. (059 033 Veart maa)*

(18) *Olles ise naisterahvas, peaks ma ilmselt 20. sajandi lõpu väga hindama, sest lõpuks ometi on ka meie sool võimalus end teostada. (232 042 Suur aeg nõuab suuri inimesi)*

5. Seisundiprotsessid väljendavad mingit suhet. Kirjanditest võib leida identifitseerivat seisundit seoses *mina*-deiksisega, s.t lugeja esitleb end kellenagi, võtab endale mingi rolli. Süntaktiliselt võib see olla väljendatud nii predikatiivlause (19) kui ka noomenifraasi (17) vormis.

(19) *Ehk olengi naiivne maailmaparandaja. Kõigi oma vaadete juures ei ole ma siiski mürkroheline, kes piketeeriks aatomielektriamaa või loomkatsete vastu. (600 021 Paremasse homsesse viivad meid ...)*

(17) *Mina kui maad ülistava suguvõsa järeltulija seda heaks ei kiida. (059 033 Veart maa)*

Lisaks eelnevatele näidetele määratleb kirjutaja oma soorolli (näide 18) — *mina* kui naine. Soorolli identifitseerimine pole kuigi sage nähtus õpilastekstides, väga harva rõhutatakse oma naiseks või meheks olemist. Kuigi kirjutaja on valinud lause alguses singulari 1. isiku *ma*, kirjutab ta tegelikult *meie*-positsioonilt — *meie naised*.

(18) *Olles ise naisterahvas, peaks ma ilmselt 20. sajandi lõpu väga hindama, sest lõpuks ometi on ka meie sool võimalus end teostada. (232 042 Suur aeg nõuab suuri inimesi)*

Leidub ka atributiivseid protsesse väljendavaid adjektiivse predikaatiiviga lauseid. Analüüsitud töodes oli selliseid seisundiprotsessi kirjeldusi kokku neli.

(20) *Ma olen õnnelik, et saan õppida kunstilt ja elult kõige kõrgemat tarkust — oskust elada. (091018 Mis on minu tarkuste raamat)*

6. Materiaalste protsesside *mina*-osaline esineb kirjandites koos tegevusverbidega (*tegema, õppima, otsima, andma, kohtama*) kokku 7 korda. *Mina* on aktiivne tegutseja, sageli oma tuleviku kavandaja. Materiaalstest protsessidest kirjutades kasutavad abiturientid lühikest personaalpronoomeni varianti *ma*, jättes tegevustes oma isiku rõhutamata.

(21) *Ma olen teinud sellised tulevikuplaanid, mõeldes nii enda kui kogu Eesti heaolule, (161 037 Paremasse homsesse...)*

(22) *Ma otsin oma teed ja tähte. (450 025 Rahatäht, taeva-täht, kirjatäht)*

7 Verbaalseid protsesse iseloomustavaid verbe abiturientid koos *mina*-isikuga ei kasuta. Vaid ühes töös esines *mina*-ütleja ja seegi vormistatud tingimusliku *kui*-kõrvallausega.

(23) *Ei eksi, kui ütlen, et igäühe jaoks on kõige väärtuslikumaks maaks kodumaa. (059 033 Veart maa)*

Võib siis teha järelduse, et kuigi abiturientid kirjutavad end üsna sageli oma tekstidesse sisse aktiivse osalisena, siis endaga seotud sündmusi ja oma tegevusi kirjeldavad nad harva, pigem keskenduvad oma mõtetele, arvamustele, soovidele. Selline tekstimoodustus iseloomustab argumenteerivat tekstitüüpi, mille kõrval deskriptiivsel või narratiivsel tekstitüübil on kirjanditektis üsna tagasihoidlik koht.

3. *Meie* viiteala

Meie-deiksis on paljudes keeltes kollektiivi väljendaja. Nii ka eesti keeles: *meie* viitab kollektiivina tajutavale isikute hulgale, mis vestluse või kirjaliku teksti teatud etapil kõneleb, mõtleb, tunneb ja tegutseb identsena. *Meie*-deiksise abil kujutab kirjutaja end ühena

grupist, osutab oma samastumisele rühmaga. Nii loodab kirjutaja, et lugeja võtaks omaks esitatud perspektiivi. Tüüpiline on *meie* kasutamine siis, kui kõneleja püüab oma väite taha tuua kogu kollektiivi. Nii võib olla *meie*-referendiks näiteks eesti rahvas tervikuna, aga ka *meie* kui kõik inimesed.

Meie-deiksis on valdavalt eksofoorne. Eesti keeles on *meie*-vormi võimalik kasutada ka endofoorina (*Siis me lähme Malle-ga ...*), selgi juhul selgub kontekstist, kas kuulaja ka *meie* sisse arvatakse või ehk on veel muidki, peale minu ja Malle, kes kalale lähevad (Pajusalu 1999: 56–59). Ka soome keele *me*-deiksist peetakse maksimaalselt laiaks, mis ühendab vähemalt kõneleja ja kuulaja isiku, aga enamasti on soome personaalpronoomeni *me* taga veel mingi suurem kollektiivne rühm (Larjavaara 1992: 71–75).

Osa *meie*-vorme võib tõlgendada geneerilistena. Selline *meie* ühendab referentidena kõik inimesed ja osutab väite üldaktsepteeritavusele. Näiteks: *ajad muutuvad ja meie koos nendega* või *muidugi me teame* — üldkehtivust rõhutavad ka partiklid *ju, muidugi*. *Meie*-vormi kasutades koondab kirjandi kirjutaja tavaliselt iseenda ja lugeja ühise nimetaja alla ning määratleb selle nimetaja. Peale selle on *meie* mõjutamisfunktsiooni omav deiktik, sest *meie* abil on võimalik tähistada erinevaid inimrühmi, aga samal ajal on võimalik teatud teised inimrühmad tähistusalast välja jätta (*meie – nemad* vastandus). Sageli kasutatakse pronoomenit *meie* teadlikult ebamäärasena.

Analüüsitud riigieksamikirjandites tähistab *meie* erinevaid viitealasid.

1. Tervikliku grupi moodustavad *meie*-deiksisega laused, kus viidatakse nii **kirjutajale kui lugejale**. Kirjutaja püüab olla lugejaga solidaarne. Selline *meie* on mentaalse protsessi agent, keda lähemalt ei identifitseerita ega iseloomustata.

(24) *Saagem aru, et ühiskond peab olema ise aktiivne, mõistmaks hukka halvad teod. (450 021 Paremasse homsesse)*

(25) *Kas meil on võimalik naljalt leida ühiskonnas selliseid inimesi, kes haridusele rõhku ei pane. (091 016 Paremasse homsesse)*

Sellist vaid lugeja ja kirjutaja suhet loovat *meiet* esineb kirjandites siiski vähe. Tavaliselt on *meie* seotud veel kellegi kolmanda osalisega.

2. Kõige suurema rühmana eristub kirjandites ***meie*-eestlased**. Kirjutaja ühendab lugeja ja iseenda eestlaste rühma tavaliselt siis, kui tekstis kirjutatakse rahvuslikkusest ja identiteedist. Abituriendid kirjutavad eestlaste nimel, eeldades, et lugeja on eestlane ja tal tekib kokkukuuluvustunne kirjutajaga. On iseloomulik, et sellise *meie*-kasutuse korral on tekst sageli *meie*-rühma iseloomustav.

(26) *Me pole sõjakas ega agressiivne, vaid mõtlik ja rahulik rahvus, ja kellele meil olekski kallale minna? Me oleme haruldaselt väike rahvas ja sellepärast on oluline, et me teaksime, milline minevik on meil olnud. Unustame me selle ära, hääbub peagi ka kultuur.* (210 031 Veart maa)

(27) *Lõpuks ometi on meie rahvas teel euroopaliku õigusriigi poole ...* (161 030 Veart maa)

(28) *Kasvanud kesk Eestimaa loodust ja ühiskonda, on meist igaihe hinges ka killuke eestlust. See, mis meid eestlasteks teeb, on kultuur, vähemal määral ka päritolu, keel, asukoht maailmakaardil.* (161 030 Veart maa)

3. *Meie*-pronoomeniga on tähistatud ka **Eestit kui riiki** või maad. Viitealaks on siis Eesti poliitilise mõistena, mis hõlmab ka kirjutaja ja lugeja, kusjuures ilmneb, et kirjandi kirjutajad otseselt Eesti riiki ega maad ei nimeta — *meie* on identifitseeritav vaid konteksti kaudu.

(29) *NATOsse me trügime tõepoolest rahu säilitamise eesmärgil, kuna meie oleme nii väikesed ja NATO on nii suur.* (949 057 Paremasse homsesse viivad meid ...)

(30) *Meie väikesel riigil tuleb teha valikuid ja otsustada, mida maailmakultuurist üle võtta, mida mitte. Tuleb hinnata seda, mida meie isad-emad kannatuste hinnaga loonud on.* (161 030 Veart maa)

(31) *Meie tulevik sõltub meie rahanduse, majanduse ja hariduse tugevusest.* (210 036 Rahatäht, taevatäht, kirjatäht)

4. Lisakas eelnevale eristub kirjandites viitealana ka *meie* kui **kõik inimesed**. Abiturientide *meie*-inimesed muretsevad planeedi elamiskõlblikkuse ja keskkonnaprobleemide pärast, see peaks olema kõiki inimesi ühendav teema.

(32) *Kuna meil on vaid üks planeet elamiskõlblik, siis on meil ka ühiseid probleeme. (949 057 Paremasse homsesse viivad meid ...)*

(33) *Meil on juba praegu piisavalt probleeme keskkonnaga. Me ei vaja jõgede sirgeks ajamist, et neid hiljem kolossaalsete summade eest taas looklema saada. Inimene peab leppima sellega, et looduse loodu on õigesti loodu. (600 021 Paremasse homsesse viivad meid ...)*

5. *Meie*-kasutust kitsamas, kirjutaja oma põlvkonna tähenduses esineb vaid kaks korda. Kirjutaja identifitseerib end *meie*, s.t noorte hulka kuuluvana. Oleks loogiline, et sellist *meie* kasutust oleks märksa enam, sest abiturientid võiksid noorte positsioonilt maailma näha ja sellest oma töödes ka kirjutada.

(34) *Vahest peaksime meie, noored, oma hingerahu erinevatest paikadest otsima, enne kui otsustame end millegagi lõplikult siduda. (210 033 Eneseusk ja eneseteostus)*

6. Eraldi rühmana võib välja tuua näited, kus *meie*-viiteala pole võimalik kindlaks teha, kuid tekstist arusaamist see põhimõtteliselt ei takista.

(35) *Paljud kirjatähed polegi aga mõeldud selleks, et me neist eeskuju võtaksime ja suurt tõde otsiksime*

Eelnevast analüüsist võib teha järelduse, et abiturientid valivad oma tekstides vaatepunktiks meelsamini laiemat perspektiivi, kas Eesti (resp eestlaste kui rahvuse) või terve maailma, selle asemel et lähtuda konkreetsemast — oma klassi, kooli, linna, põlvkonna vaatepunktist. Ka näiteks Euroopa kui *meie* võimalik viiteala ei ole abiturientide tähelepanu köitnud.

4. Meie-deiksise roll protsessiosalisena

Peale *meie*-viiteala määratlemise vaatlen ka, millistes tegevustes, protsessides või seisundites *meie*-osalist esitatakse või milliste seisundite ja tegevuste abil teda kirjeldatakse.

Meie-deiktiku tähistajana kasutatakse *meie*-pronoomenit (kirjandites enamasti lühikest vormi *me*) ja öeldisverbi mitmuse 1. pööret. Analüüsitud töödest ilmnes, et *meie*-pronoomenit kasutati kokku 96 korda. Verbi pöördelise vormiga seotult esines lühike personaalpronoomeni *me* vorm 28 korda, mitmuse 1. pööre lõpust ilmnes *me*-isiku kasutamine 13 korral. Ülejäänud *meie*-konstruktsioonid olid atributiivsed (*meie elu*, *meie ema*, *meie kunst* — kokku 15) või siis sellised konstruktsioonid, nagu *kes meist*, *meie jaoks*, *meie arvates*.

1. *Meie*-deiksist leidis analüüsitud kirjandites **materiaalste protsesside aktiivse osalisena** kokku 7 korda. Aktiivne *meie* esineb näiteks koos tegevusverbidega *liikuma*, *tegutsema*, *neelama*, *kujundma*, *lugema*. Näib, et *meie* abil kirjeldavad abituriendid end tunduvalt konkreetsemate tegevusprotsesside tegijate-tegutsejatena kui *mina* abil. Enda tegevused, mida kirjandites representeeritakse, on pigem abstraktsemad (vt eespool).

(36) *Me neelame Päikese energiat. Selle abil me liigume ja tegutseme.* (450 029 Rahatäht, taevatäht, kirjatäht)

(37) *Me loeme küll väärtkirjandust, kuid kahjuks on see asendumas arvutite, interneti või televiisoriga* (161 034 Paremasse homsesse viivad meid...)

Erinevalt *mina*-pronoomenist on *meie*-vormi kasutatud ka tegevusprotsesside **passiivse osalisena** (kokku 12 korda), kelle suhtes protsessi vaadeldakse. Passiivse osalisena on *meie* enamasti protsessi kogeja või kasusaaja rollis, s.t kirjandite *meie*-osaline kirjeldab seda, mida ta (koos teistega) kellegi või millegi tegevuse tulemusena saab või kogeb.

(38) Meid ei ohusta tugevad maavärinad, meie maalilist loodust ei hävita vulkaanipursked ega orkaanid. (059 037 Veart maa)

(39) Teiseks, mis meid edasi viib, on arukus. (280 018 Paremasse homsesse viivad meid)

(40) Mida siis annavad meile need armsaks saanud teosed? Eelkõige panevad nad meid nägema ja mõistma kõiki elulisi probleeme. (059 035 Mida on klassikalisel kirjandusel öelda tänapäeva lugejale?)

2. Mentaalsete protsesside agendina esinevat *meie*-osalist on riigikirjandites tunduvalt vähem kui eespool kirjeldatud *mina*-osalist. **Kognitiivsete e mõtlemisprotsesside** *meie* koos verbidega *arvama* ja *uskuma* esineb kokku 5 korda, neist üks kord konstruktsioonina *meie arvates*.

(41) Jaapanis ehitatakse väikeseid madalaid maju. Meie arvame, et neile meeldib niimoodi elada või nad lihtsalt ei vaevu ehitama suuremaid. (091010 Paremasse homsesse viivad meid ...)

(42) Rahatäht — meie arvates tänapäeval kõige levinum maksevahend. (091 015 Rahatäht, taevatäht, kirjatäht)

Mina-arvaja suur osakaal *meiega* võrreldes tuleneb sellest, et väljendid *ma arvan*, *minu arvates* jts on grammatikaliseerumas modaalses tähenduses 'arvatavasti' *meie*-isik suurendab arvajate rühma ja kollektiivse tegija osalemine protsessis rõhutab või tõstab rohkem esile protsessi kognitiivset laadi, arvamist kui tegevust.

Järgmises näites (43) on *me*-isik koos verbiga *uskuma* tingimustause osaline ja see koos rõhumäärsõnaga *tõesti* vähendab oluliselt verbi *uskuma* semantilist tugevust.

(43) Kui me *tõesti* millessegi usume, siis see saab vähemalt *meie* endi jaoks ka *tõeks*. (210 034 Paremasse homsesse ...)

Intentsionaalsete e. tahteprotsessidega seostub *meie*-deiksis uuri- tud kirjandites 4 korda, kõik juhud esinevad koos verbiga *tahtma*.

(44) *Me kõik tahame armastada ja olla armastatud. (091 010 Paremasse homsesse viivad meid ...)*

Emotsionaalsete protsesside *meie*-deiksis on esindatud verbiga *tundma* ja sedagi vaid üks kord. Järelikult pole abiturientide arvates millegi tundmine kollektiivile omane protsess, emotsioonid on pigem individuaalsed. Järgnevast näitelausest (45) on aga ka keeruline tajuda, keda kirjutaja *meie* all mõistab, millist kollektiivi silmas peab.

(45) *Tänapäeval on info kergesti kättesaadav. On hetki, mil tunneme, et seda on tõesti liiga palju. (091 014 Mis on minu tarkuste raamat)*

3. Seisundiprotsessides olija **passiivses rollis** on *meie* riigikirjandites tunduvalt sagedasem kui *mina*-isik. Kõige rohkem näiteid on *meie* kasutuse kohta possessiivsetes omamisprotsessides (10 näidet), mis enamasti on väljendatud täiendiga noomenifraasis. Kirjutaja väljendab omamissuhet — keegi või miski kuulub talle. Väärib tähelepanu, et räägitakse pigem siiski abstraktsete asjade ja väärtuste omamisest, mitte konkreetsest valdamisest.

(46) *Umbes kümme aastat tagasi oli konflikt meie unistuste ja reaalsuse vahel väga suur (161 034 Paremasse homsesse viivad meid)*

(47) *Kurat, kes ta on? Meie väliamõeldis, inimeste piiramatu fantaasia vili. (280 017 Kuradi mitu nägu)*

Harvem (8 korda) esineb *meie* omamislause koosseisus, kusjuures see, mida omatakse, on siingi üsna abstraktne ega seostu konkreetsete füüsiliste asjade ega esemetega.

(48) *Meil on midagi, mille nimel neile tuulistele ja tormistele merekallastele püsima jääda. (059 037 Veart maa)*

(49) *Meil oleks märksa parem ühiskond, kui kaoks konkurents (091 011)*

Identifitseerivas seisundilauses kujutab *meie*-isik end kellegi või millegi kaudu. Abituriendid nimetavad end näiteks edukateks kodanikeks (50) või samasse liiki kuuluvateks (51) ja üritavad nii luua sellise identiteedi ka lugejale.

(50) *Oleme* edukad kodanikud ja paneme nii aluse oma tulevikuks (161 034 Paremasse homsesse viivad meid)

(51) *Me oleme* kõik samast liigist ja peaksime üksteist toetama (161 032 Ajalool on sõlm sees)

Seega saab analüüsitud kirjandite *meie*-deiktiku kui protsessi osalise alusel järeldada, et kollektiivne *meie* on kõige enam protsesside passiivse osalise või seisundis olija rollis, mis viitab, et abituriendid kirjutavad *meie* abil protsessidest ja seisunditest, mis on iseeneslikult mingile rühmale omased.

5. Kokkuvõte

Isikudeiksiste *mina* ja *meie* kasutuse ning valikutega saab luua tekstide tähendusi, saab ennast kirjutada teksti osaliseks, aga saab enda seisukoha taha tuua ka suurema rühma, kellega end identifitseerida või kelle nimel kirjutada. Selliseid retoorilisi võtteid kasutavad abituriendid riigikirjandites üsna sageli. End teksti osaliseks kirjutades kasutatakse kõige enam isikudeiksist *mina*. Kirjandite tekstide *mina*-isik on enamasti kognitiivsete protsesside *mina*-arvaja, -uskuja. Nii rohke oma arvamuse sisse toomine teksti näitab, et kirjand on tugevasti argumenteerivat tüüpi tekst, vaatamata sellele, et argumendina esitatakse oma isikliku arvamust ja enamasti jäetakse seegi põhjendamata. Võib-olla peaks sellele kirjandiõpetuses tähelepanu pöörama.

Meie-deiksise abil seostavad abituriendid end mingi kollektiiviga, kelle hulka kuuluvana püütakse end identifitseerida. Ka lugeja peaks eeldatavasti samasse rühma kuuluma. *Meie* viiteala on eksamikirjandites üsna üheülbaliselt tõlgendatav eestlaste ja Eesti riigi, vahel harva ka kõikide inimeste tähenduses. Laiem silmaring ja suurem varieerumine võiks kasuks tulla. Kollektiivseid väärtusi

esitades püütakse luua sidet lugeja ja kirjutaja vahele. *Meie*-deiksis esineb sagedasti passiivse seisundisoliija või kasusaaja rollis — mis meiega toimub või millised me oleme. Selline *meie* kasutamine näitab, et *meie* on vahend mingile rühmale omaste protsesside ja seisundite iseloomustamiseks, aga ka kogu rühma kirjeldamiseks. Aktiveeritud *meie*-vormi tuleb hoopis harvem ette. Personaalpro-noomenite kasutamine pole seega sugugi juhuslik valik ega vaid tekstide stiili küsimus. Kooli tekstiõpetuses peaks tähelepanu juhti-ma kõige muu kõrval ka isikudeiksise kasutamisevõimalustele kui tähenduspotentsiaalile. Soome koolis seda muuseas tehakse (Hon-kanen, Herlin 2004: 18–23).

KIRJANDUS

- Lenz, F. 2003 (ed.) Deictic Conceptualisation of Space, Time and Person. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- EKG I 1995 = M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõna-moodustus. Tallinn: ETA Keele Instituut.
- Halliday, M. A. K. 1994. An Introduction to Functional Grammar. London: Arnold.
- Levinson, S.C. 1983. Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Larjavaara, M. 1992. Suomen deiksis. Helsinki: Suomalaisen Kirjalli-suuden Seura.
- Pajusalu, R. 1999. Deiktikud eesti keeles. (Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 8.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pool, R. 1999. About the use of different forms of the first and second person singular personal pronouns in Estonian cases. — Mati Erelt (ed.). Estonian: Typological studies III. (Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 11.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Honkanen, S., I. Herlin 2004. Pronominit ja tutkiva oppiminen. Virke. Äidinkielen opettajain liiton jäsenlehti 3/2004

SOOLISELT MARKEERITUD SÕNAVARA TRÜKIAJAKIRJANDUSES

Kerli Olt

Tartu Ülikool

Artikkel on osa uurimusest, mis vaatab sooliselt markeeritud sõnavara kasutamist eri tüüpi tekstides. Artikli aluseks olev materjal on kogutud Eesti Ekspressi kultuurilisast "Areen" 25.09.03 ja 06.11.03 – 18.12.03. Eesmärgiks on anda ülevaade, kui suures ulatuses ja mis kriteeriumidest lähtudes kategoriseeritakse isikut sootunnuse järgi ja milliseid keelelisi võimalusi eesti keel selleks pakub.

1. Keeleline sugu ja sooline keel

Indoeuroopa keeltele omane grammatiline sugu on klassifitseeriv kategooria, mis jagab kõik nimisõnad kahte või kolme klassi: mees-sugu, naissugu ja osas keeltes ka kesksugu. Oma tekkelt ei ole grammatiline sugu otseselt seotud biloogilise soo mõistega. Pigem usutakse algse vastanduse aluseks olnuvat tähendusopositsioon 'elus' : 'elutu' või 'aktiivne' : 'passiivne'. Ilmselt on aga vastandus 'aktiivne' `passiivne' olnud indoeurooplaste silmis selges korrelatsioonis biloogilise soovastandusega 'mees' : 'naine' (Ross 1996: 102–103).

Indoeuroopa keeltes on elus tegija mees (saksa *der Sänger*, vene *певец*). Selleks, et tegijat peetaks naiseks, tuleb sõnale lisada sookategooriat tähistav tunnus (saksa *die Sängerin*, vene *певца*). Naistegija on tegija erijuhtum. Samale tendentsile viitab ka soome

keeleteadlane Fred Karlsson. Fred Karlsson osutab sõnade *mees* ja *naine* tähendust käsitledes asjaolule, et lingvistiline meessookategooria on tunnusmärgita ja naissookategooria tunnusmärgiline. Grammatiline meessugu on seega põhikategooria. Sellised suhted tulevad eriti esile grammatilist sugu omavates keeltes, kus meessoost sõnad on tuletusliiteta, naissoost sõnad seevastu tuletusliitega (Karlsson 1974: 26).

Eesti keel on soome-ugri keel ja meie grammatilises süsteemis sookategooria puudub. Eesti keeles tähendab *laulja* seda inimest, kes laulab, olenemata tema soost. Hiljem on teistest keeltest laenatud tuletusliidete (*tar*-liide soome keelest ja *nnä*-liide saksa keelest) abil tekkinud küll võimalus laulja naissoolisust rõhutada ja öelda *lauljatar*, *lauljanna*, aga see ei tähenda, et *laulja* märgiks nüüd ainult meessoost lauljat. Lisaks *tar*- ja *nnä*- tuletusliidetele võib eesti keeles tegija naissoolisust eristada ka liitsõnalise väljendusviisi abil (*meesüliõpilane naisüliõpilane, esimees : esinaine*) (Ross 1996: 103–104).

Soome-ugri ja indoeuroopa keeled erinevad ka inimest tähistava sõna grammatilise soo ning tähenduse poolest. Indoeuroopa keeltes on see sõna ikka meessoost ning enamasti on tal kaks tähendust: 'inimene' ja 'mees' (nt ladina *homo*, prantsuse *homme*, inglise *man*). Aga läänemeresoome keeltes tähendab sõna 'inimene' kas ainult inimest või täpsema määratluse korral just vastupidi naist: karjala keeles *imehnine*, *inehmine* 'inimene, naine', lüüdi keeles *inahmoi*, *inehmine* 'naine', vepsa keeles *inehmoi*, *inehmo*, *inehmei* — sõimu-sõna inetu ja laisa naise kohta (Ross 1996: 103–104).

Fred Karlsson toob oma artiklis näiteid selle kohta, et sarnaselt indoeuroopa keeltele võib ka soome keeles meest märkivat sõna kasutada laiemalt, inimest (k.a naisinimest) hõlmavas tähenduses. Nii grammatiline meessugu kui ka meessugupool on tunnusmärgita kategooria. Keeles ilmneb see semantilise neutralisatsioonina: meessugu märkivat sõna võidakse kasutada mõlema soo väljendamiseks. Väidet ilmestavad mitmed soome keele liitsõnad, tuletised ja idioomid. Näit. *mieshukka* 'inimkaotus', *mieskohtainen* 'isiklik', *esi-isät* 'esivanemad', *piparkakku-ukko* 'piparkoogimehike' *ukko-kuusi* 'põliskuuks' *veljenkäsi* 'vennakäsi' *virikaveli* 'ametivend' Seega komponendid *mies*, *isä*, *ukko*, *veli* ei pruugi tingimata mär-

kida ainult meessoost olendeid, vaid opositsioon meessugu/naissugu on neutraliseerunud ja meessoost sõna väljendab kogu referendirühma, kuhu võib kuuluda ka naissoost isikuid (Karlsson 1974: 27).

Sama tendentsi on soome keeles märkinud mitmed teisedki keeleteadlased. Soome keeles on grammatilise soo puudumisest hoolimata siiski näiteks soolisi ütlusi (*mennä akoille* 'muutuda kõlbmatuks'), ametinimetusi (*lakimies* 'jurist', *lautamies* 'kohtukaasistuja') ja omadussõnu (*miehekäs* 'mehine' *akkamainen* 'eidelik'). Need sõnad nii väljendavad kui ka toodavad arusaamu soost. Ametinimetuste soosidususest on viimasel aastakümnetel püütud lahti saada (nt *pankkitoimihenkilö* varasema *pankkineiti* asemel), kuid need elavad siiski edasi argikeeles. Keelekasutuse soosidususest räägib nii *Nykysuomen sanakirja* näitelausete kui kaubanduslike tootenimede uurimine. Pirkko Nuolijärvi (1992) on märkinud, et sõnaraamatud peegeldavad ühepoolset meeste nägemust maailmast. 1960ndate alguses ilmunud "Nykysuomen sanakirjas" on mehi iseloomustatud omadussõnadega: *iseseisev, tahtejõuline, tark, julge* ja *vankumatu, noorukina sihiteadlik ja mehena kindel*. Naised on *õrnad, tagasihoidlikud, ilusad, võluvad, edevad* ja *uudishimulikud*. Naiste kohta on ka väljendid *pehme* ja *õrnaloomuline naine, arg* *tasane* ja *uue maatiidruk, tagasihoidlik abielunaine*, aga ka *tujukas naine* jne. Ka Koivunen ja Liljeström (2003) on osutanud, et *mehise* sünonüümideks antakse *tugev, vankumatu ja julge*, naiselikkust näitlikustatakse sõnadega *õrnus, uhkeldamissoov* ja *võluvus*. Tootenimetuse valikul saab tervislik rukkileib ikka mehe nime, keelatud küpsised ja šokolaad aga saavad naisenime (Koivunen, Liljeström 2003: 48).

Sarnane tendents on iseloomulik ka näiteks eesti keele liitsõnadele. Liitsõnades võib meessugu märkiva sõnaga märkida ka naisi, juhul kui võrdväärne naissugu märkiv sõna puudub (näiteks *jahimees, ametimees, naljamees*). Igapäevane on sõna *esimees* kasutamine nii kõrgel positsioonil olevate mehe kui ka naise kohta.

Eesti keele grammatilise süsteemi põhjal võiks väita, et meie keel on neutraalne ning erinevaid sugupooli koheldakse keeles võrdselt. Keerulisemaks muutub asi siis, kui liigume grammatiliselt süsteemilt keele kui suhtlusvahendi ning maailmapildi peegeldaja juurde. Sõnaraamatute analüüs (vt Olt ilmunas) näitab, et eesti

keele sõnaraamatutes on mehi märkivaid sõnu umbes kolmandiku võrra rohkem kui naisi märkivaid sõnu. Sellegipoolest on mõningaid allrühmi, kus naisi märkivaid sõnu on rohkem kui mehi tähistavaid sõnu. Need rühmad on: 1) abielulisus, 2) vanemlus ja 3) moraalsus.

Abielunaist märkivaid sõnu on sõnaraamatutes ligi neli korda rohkem kui abielumeest märkivaid sõnu. Abielunaist märkivate sõnade rohkus on tingitud sellest, et abielunaist nimetatakse tema mehe ameti (*õpetajaproua*) ja positsiooni (*popsinaine*) kaudu. Abielumeest tema naise ameti ja positsiooni kaudu ei nimetata.

Emadust märkivaid sõnu on sõnaraamatutes kolmandiku võrra rohkem kui isadust märkivaid sõnu. Isiku moraalist ja seksuaalsest käitumisest lähtuvaid nimetusi on naise kohta 3,5 korda rohkem kui mehe kohta. Kui välja jätta süütut tüdrukut märkivad sõnad, on 90% naiste moraalile viitavatest sõnadest tugevalt negatiivse konnotatsiooniga (armukest, lõbunaist, vallasema märkivad nimetused). Meeste kohta sellised sõnad puuduvad. Meesterahva moraalile viitavad sõnad on pigem naljatlevad (*seelikukütt*, *elumees*) kui hukkamõistvad.

Isiku sotsiaalsele positsioonile viitavaid nimetusi on meeste kohta seevastu ligi kaks korda rohkem kui naiste kohta. Meeste kõrget positsiooni näitab varaline jõukus (*kaukamees*). Naise positsiooni märgitakse muuhulgas tema abikaasa ameti, päritolu või jõukuse kaudu (*miljonäriproua*, *kuningaemand*, *ministriproua*), meeste puhul seda ei tehta. Näiteks *presidendiproua* ja *proua president* on eri tähendusega sõnad, seevastu *presidendihärra* ja *härra president* tähendavad mõlemad meessoost presidenti.

Mees-lõpulisli liitsõnu (*meremees*, *jahimees*) on ametinimetuste hulgas üle kahe korra rohkem kui naine-lõpulisli liitsõnu (nt. *turunaine*, *pesunaine*), mees-algulisli liitsõnu (*meeslõpsja*, *mees-sanitar*) aga alla poole nais-alguliste liitsõnade hulgast (*naisminister*, *naislendur*). Sõnavara analüüs kinnitab, et meestel ja naistel on ühiskonnas erinevad rollid ja neid karakteriseeritakse eri tunnuste alusel. Kristiina Ross kirjeldab värvikalt, millised raskused tabasid teda siis, kui ta "Eesti keele grammatika" ühe kaasautorina morfoloogiapeatükile näitelauseid välja mõtles: "Ilusast soomeugrilisest sugudevahelisest tasakaalust polnud enam jälgegi ning ma olin täiuslikult omandanud indoeuroopaliku soogrammatika: mees =

subjekt, aktiivne tegija; naine = passiivne objekt, kellega aeg-ajalt kokku puututakse.” Kristiina Rossi sõnul *Mees vajus mõtteisse* tundus täiesti neutraalne lause, aga *Naine vajus mõtteisse* mõjus naljakalt. “Sisseütlevalt käändelt, mida lause illustreerima pidi, pöördus tähelepanu vägisi küsimusele: mis asja sellel ka mõelda peaks olema?” (Ross 1996:106.)

2. Feministlik keeleuurimus

Sugupoolte avaldumine keeles, kultuuris ning ühiskonnas on feministliku lingvistika uurimisobjektiks (Nuolijärvi, 1992, 46). Feministliku keeleuurimise lähtepunktiks on tõdemus, et keel — paljudes ajalooliselt ja kontekstuaalselt erisugustes vormides ja kasutus-seostes — on “alati juba” tähenduslik. See seab piire sellele, mida ja kuidas saab öelda, väljendada, mõista ja nimetada. Kui mingile asjale, nähtusele, kogemusele antakse nimi, põimitakse see keele kaudu laiematesse tähendussüsteemidesse, mis omakorda tähendab selle asja, nähtuse, kogemuse suhestumist ühiskonna väärtus-, normi- ja võimustusüsteemidega (Cameron 1992: 7).

Võimukandjad rakendavad keelt oma eesmärkide saavutamiseks. Keel on ühteaegu nii võimu tööriist kui ka varjatud võimu kandja. Seetõttu on keelekasutus lahutamatu teda ümbritsevast ühiskonnast ning seal valitsevatest võimusuhetest ja neid põhjendavatest ideoloogiatest (Põldsaar 2001: 99).

Feministlikud keeleuurijad rõhutavad, et keel, mida me ühiskonnas kasutame, on meeste kui dominantse grupi poolt loodud ja kajastab seega meeste maailmanägemust. Feministliku lingvistika üks alusepanija Dale Spender ütleb, et mehed kujundavad ühiskonnas kasutusel oleva keele ning maailmavaate. Naised, kel puudub võimalus meeste loodud keele kaudu oma kogemusi väljendada, omandavad meeste maailmanägemuse (võõranduvad) või leiavad, et neil pole võimalik oma mõtteid edastada (vaikivad) (Spender 1980: 144).

Soome filosoofid Anu Koivunen ja Marianne Liljeström väidavad, et keele nägemine sotsialiseerumise ja seda kaudu ka soo-identiteedi omaksvõtmise valdkonnana — kogemused liigendatakse

ju “alati juba” tähendusi kandvas keeles — tähendab keele asetumist võimukasutuse võtmevaldkonnaks. Keeleline võimukasutus ei ole otsene või selge, kuna keel ei ole (ainult) abstraktne süsteem, vaid konkretiseerub vastavalt olukorrale mõtlemises, kõnes, kirjutuses ja tegudes. Keeleline rõhumine on seega rohkem kontrolliv kui otseselt direktiivne: see juhib ja määrab tähenduse moodustumist näiliselt nähtamatuna. Feministlik lingvistika ongi küsinud, kuidas keel kontrollib naiste mõtlemist, kõnet, kirjutust ja tegevust (Koivunen, Liljeström 2003: 48).

Milline on aga meedia roll keeleühiskonnas? Meedia (sealhulgas ka trükiajakirjandus) kajastab ühiskonna juhtgrupi maailmavaadet. Meedia mitte üksnes ei vahenda ühiskonnas toimuvat, vaid loob ja taastoodab ühiskonnas üldkehtivaid arusaamu. Nende arusaamade hulka kuulub ka see, missugune peaks olema “normaalne” mees ja naine, mis on “naiselikud” ja “mehelikud” omadused ning mis seda ei ole. Seega meedial on kindel koht soorollide väljakujunemisel ja juurdumisel ühiskonnas (Erinevad, aga võrdsed 2003: 23).

3. Sooliselt markeeritud sõnavara Areenis

Vaadeldavates ajalehenumbrites oli 204 meest märkivat sõna ja 183 naist märkivat sõna. Eraldi vaadeldakse üksiksõnu, tuletisi, *mees-* ja *nais-*algulisi liitsõnu ja sõnadega *mees* ja *naine* lõppevaid liitsõnu. Tuletised ja liitsõnad võib jagada kahte rühma. Ühes on sellised sõnad, kus põhisõna on sooliselt markeeritud ja tuletis või liitsõna kas muudab alussõna sugu (*kuninganna*) või iseloomustab põhisõnaga nimetatud isikut mingi piirava tunnuse järgi (*külamees*). Teise rühma kuuluvad tuletised ja liitsõnad, mis ise ei ole sooliselt markeeritud (*supleja*, *kirjanik*), aga mida võib liite või täiendsõnaga sooliselt määratleda (*suplejanna*, *naiskirjanik*).

3.1. Üksiksõnad

On terve hulk nimetusi, kus on eraldi sõna mehe ja naise tähistamiseks. Need on paralleelnimetused ja tähistavad võrdväärseid

mõisteid, kus sooline eristamine on loomulik ja vajalik (*mees ja naine, ema ja isa, härra ja proua* jne). Uuritud ajalehematerjalis oli 165 meest tähistavat üksiksõna ja 150 naist tähistavat üksiksõna.

Selle keskel seisab heleda kehaga mees, käed puuvilja haaramiseks üles tõstetud. (Areen 18.12.03)

Postfeministlik ajastu tõdeb, et "alistuv naine" on tüüp, kes ei täidagi ümbritsevat ruumi sajaprotsendiliselt oma egoga. (Areen 11.12.03)

Tema kirjutamine ja kirjutatu, iseäranis 1925. aastal ilmunud romaan Proua Dalloway, mängib nii Virginia Woolfi enda kui ka järgnevate prouade elus väga olulist rolli (Areen 25.09.03)

Tsibihärbläseq on Obinitsa kandi tüdrukud ja poisid, kes ei häbene ka moodsal ajal seto laulu üles võtta, kuigi suuresti ollakse veel harjunud, et seto laul on üks vanade naiste asi, üks muistse aja veider ajaviide (Areen 06.11.03)

Ka meeste ja naiste kohta kasutavad slänginimetused on selles mõttes võrdväärised:

Karikatuursed etüüdid, rolli sisse- ja rollist väljahüppamised, iroonia ja paroodia — lavalt õhkub sedasama enesekindlat karisimat, millega lavaka kutid tibisid rajalt maha saevad. (Areen 06.11.03)

Tuuli (21) on hea välimusega, hästi abivalmis ja tore tšikk, seltskonna üks säravamaid tüüpe ja kõigi poolt armastatud ja kallistatud. (Areen 11.12.03)

Tunneme ära rahvalikud rullnokad ja vanaeided, mängu astub ka Doris Kareva ja Valdo Pandi taolisi peenemaid figuure. (Areen 06.11.03)

Sõnadega *kutt*, *tibi*, *tšikk*, *rullnokk* ja *vanaeit* märgitakse kindlaid inimtüüpe, kellele omistatakse kindlat välimust ning isikuomadusi.

Naiste kohta on kasutusel palju negatiivse seksuaalse varjundiga sõnavara (vt Olt 2002). Ka Areen kasutab sellist sõnavara meelsasti. Analüüsitud materjalis esines kolm korda sõna *lits* ja kahel korral sõna *hoor*.

Raamat on tõesti nii halb, nagu kaanel püstoliga eputav lits ja rasvjuustega kurimees arvata lubavad (Areen 27.11.03)

Või öelda, et mingil moel päästis hoor mu elu. (Areen 04.12.03)

/-/ need mõnused suhtekorraldajad ja reklaamimehed, kes tööst vabal ajal haaravad mikrofoni ning kukuvad laduma riime gängidest, mentidest, narkost ja litsidest /-/ (Areen 06.11.03)

Ühel korral esines ajalehetekstis sõna *litapoeg*. Sõna *litapoeg* on kasutusel sõimunimetusena, mis ei tähenda otseselt, et sellise sõnaga nimetatud isik on seksuaalselt ebamoraalne, vaid see võib märkida ka lihtsalt alatult ja väärilt käituvat inimest. Tekstis kasutatakse seda sõna eurooplaste märkimiseks, nii et sooline eristus jääb tagaplaanile. Sõna ehitust silmas pidades tuleb märkida, et halva moraali isikuteks tembeldatakse eelkõige naisi: *litapoeg* saab olla see, kelle ema on *lita*.

Ainult neil litapoegadel pole tänutunnet, naiselikud eurooplased peesitavad oma heaolus (mis on loomulikult ameeriklaste kingitud), sellal kui meie parimad pojad ja tütreid langevad universaalsete ideaalide nimel. (Areen 04.12.03)

3.2. Põhisõna on sooliselt markeeritud

Teise rühmana vaatlen tuletisi ja liitsõnu, mille põhisõna on sooliselt markeeritud.

Liite ja täiendsõna funktsioon võib sel juhul olla kahesugune:

- 1) liide või täiendsõna võib muuta põhisõna sooliselt vastupidiseks;
- 2) täiendsõna ei muuda sugu, vaid üksnes täpsustab või piirab tähendust.

3.2.1. Täiendsõna või liide on muutefunktsioonis

Siia rühma kuuluvad näiteks positsiooni märkivad sõnad *suurvürstinna* ja *hertsoginna* (*suurvürst* ja *hertsog* tähistavad ühemõtteliselt meest). Siinkohal ei pöörata tähelepanu sellele, kas tuletised tähistavad naissoost valitsejat või valitseja naist, oluline on vaid see, et tuletis tähistab naissoost isikut, kui tuletusalune sõna tähistab meessoost isikut.

Nii mõnedki tarbekunsti- ja skulptuurikogusse kuulunud esemed sai Neff kingituseks oma soosijalt, suurvürstinna Jekaterina Mihhailovnalt, hilisemalt Mecklenburgi hertso-ginnalt. (Areen 06.11.03)

Samasse rühma kuulub ka huvitav tekstinäide nais-*Kaugver*, sest *Kaugver* tähistab kahtlusteta meest.

Veel üks nais-Kaugver. (Areen 25.09.03)

Sellele rühmale on iseloomulik, et põhisõna on alati meest tähistav, sooliselt vastupidine tähendus saadakse naissooliite *-nna* või *nais-*esikomponendi lisamisega.

3.2.2. Täiendsõna on piiravas tähenduses

Teine rühm sooliselt markeeritud põhisõnaga liitsõnu on sellised, kus täiendsõna ei muuda sugu, vaid üksnes täpsustab või piirab tähendust. Selles rühmas on võimalik vaadata, missuguste tunnustega iseloomustatakse rohkem naisi, missuguste tunnustega mehi. Kui isikut iseloomustatakse tema isiklike omaduste järgi (näiteks vanus, elukoht, mis on suhteliselt neutraalne info), siis ei ole erilist vahet meeste ja naiste nimetamisel. Kui aga isikut iseloomustatakse täiendsõnaga tema tegevuse järgi (amet, ühiskondlik positsioon, rühmakuuluvus), siis on alarühmast sõltuvalt sagedamini markeeritud vaid üks või teine sugu. Siia rühma kuulub 11 naist ja 33 meest tähistavat sõna.

Vanus

Tähelepanu väärib asjaolu, et kui meeste kohta on olemas liitsõnad nii vana kui ka noore mehe märkimiseks, siis naist tõstetakse sõnavaraliselt esile eeskätt vanaduse järgi. Areeni vaadeldud numbrites esinesid näiteks nimetused *noormees*, *vanamees*, *vanaeit*, *vana-daam*, *vanamutt*.

Veel tüüpe — a priori seaduskuulekas vanamutt — argikurjuse kehastus, kes oleks võimeline bussijänese võlla saatma /-/ (Areen 27.11.03)

Lõpuks taandub kõik ikkagi seksuaalsusele — ühest Dogville'i sõbralikust vanamehest saab kohe vihapurskur, kui Grace ei luba tal kätt põlvele panna. (Areen 27.11.03)

Noormees publiku hulgast osutab, et paljudes Eesti paikades, näiteks maapiirkondades, polegi inimestel mud teha kui juua. (Areen 04.12.03)

Elukoht

Teine neutraalne tunnus on elukoht (nt *provintsipoiss*, *saaretüdruk*, *külamemm*).

Nali ja tarkus on see aga vist tõesti sellistele külamemmedele, kes moodustavad filmi ülejäänud tegelaskonna. (Areen 25.09.03)

Mäng jätkub — kui suurtel Veneetsias eksponeeritud maalidel oli keskne tegelane üks tark Läänest tulnud õpetaja John Smith, kes uuris provintsipoisse Kaidot ja Markot, siis nüüd näeme samadest maalidest tehtud väiketiraažilist graafikat, mille peale on vildikaga joonistatud Kaido ja Marko naervad näod. (Areen 25.09.03)

Seevastu Masingu saaretüdruku Reriga võiksin iga kell ideaalühiskonda ehitama hakata. (Areen 25.09.03)

Positsioon

Positsiooni märkivatest liitsõnadest on vaid kolm naise kohta. Neist kaks märgivad positsiooni perekonnas (*perenaine*, *koduperenaine*),

ka siis kui sõna on kasutatud metafoorses tähenduses. Sõna *töölistüdruk* märgib aga ühiskondlikku positsiooni.

Kommenteerib Setu Seltsimaja perenaine ja leelokoori Tsihihärbläseq juht Rieka Hörn: "Setu kultuur, millest arvati, et see on minevikku hajumas või kadumas või juba kadunud, on viimase kümne aasta jooksul leidnud ennast noorte hulgas:" (Areen 06.11.03)

Visuaalil on õnnelik koduperenaine, kesk kaunitl läikivaid kodumasinaid. (Areen 04.12.03)

Näiteks tailase Pen-ek Ratanaruangi "Viimast elu universumis" mis jutustab enesetapu kinnismõttega noormehest, kes kogemata tapab ühe yakuza liikme, ja töölistüdrukust, kes kogemata tapab oma õe. (Areen 25.09.03)

Seevastu mehi tähistavad sõnad, mida on tunduvalt rohkem, tähistavad nii isiklikku (*ninamees, esimees, õpipoiis, peremees*) kui ka ühiskondlikku positsiooni (*peksupois, linnaisa, võimumees, seltsimees, pornokunn*).

QOTSA lihamäest ninamees ja stoner-rock'i seksisümbol Josh Homme on seda aastaid teinud. (Areen 11.12.03)

Enne aegu kokku leppides oli ühistu esimees ühmanud, et tahate neid meie püstisi poste vaadata. (Areen 11.12.03)

Ühes kirjas teeb ta juttu "elu peremeestest" ja "elu rentnikest" (Areen 04.12.03)

Globaalsete brändide (Nike on pidev peksupois), suurskorpatsioonide ja reaktsooniliste ideoloogiate vastasus rüütub Adbustersis üliirooniliste ja satiiriliste pamflettide keelde. (Areen 27.11.03)

Tootmiskoondise Mõök laohoone sõbralik töökollektiiv nimelt saatis ameerika kunstniku farmi 1950. aastate lõpul ühe noore Prževalski hobuse ja kunstnik ei unustanud vene seltsimehi tänamast iga-aastaste tähtpäevaõnnitlustega omaenese käega maalitud postkaartidel. (Areen 04.12.03)

Filmi pealkiri on "Meesus" ja selle autoriks pornokunnina tuntud Aivar Palumäe. (Areen 25.09.03)

Selle laulmine ärritas Moskva võimumehi, kes olid “Mu isamaa, mu õnn ja rõõm” esitamise sootuks ära keelanud. (Areen 27.11.03)

Sorry, linnaisad, minu meelest olete püüdnud lihtsalt jama ruttu kaelast ära saada, häid mõtteid ei paista kuskilt. (Areen 25.09.03)

Ma ütleks, et olen ja ei ole õvipoisi rollis. (Areen 18.12.03)

Positsiooni märkivates meessoosõnades võib sugu ka hoopis taanduda ja nad võivad tähistada lihtsalt isikut. Eriti torkab see siinsetest näidetest silma *peksupoisi* kasutamisel, mis analüüsitud tekstis tähistab Nike'i firmat.

Ka sõnad *linnaisa* ja *võimumes* tähistavad pigem valitsejat üldiselt, mis torkab silma eriti mitmuslikul tarvitamisel, sest võimul olevaid naisi on põhimõtteliselt ka ju olemas, nagu ka naislinnapäid. Sellest hoolimata on raske ette kujutada, et Eesti press nimetaks naislinnapäed *linnaemaks* või naispresidenti *riigiemaks*, kuigi sõna *riigiisa* on *linnaisa* kõrval tuntud ja üldkasutatav.

Tegevusala

Teises alarühmas, kus täiendsõna märgib isiku tegevusala, on ülekaalus meest tähistavad sõnad (*reklaamimees, muusikamees, müügi-mees, ärimees, lavastajahärä, ehitusmees, raamatukaupmees, hevi-mees, kirjamees, koorimees, ajalehepoiss, rokimees, autopoemee, pillimees, spordipoiss, turvamees, kaameramees*). Ajalehetekstis on vaid üksikuid liitsõnu naiste tegevusalade märkimiseks (*ärinaine, turvanaine, valvuritädi*).

Muidugi on lavastajahärä postmodernismi Kaval-Ants, kes armastab klassikuid oma pillide järgi tantsima panna. (Areen 06.11.03)

Äkki peaks kultuuritegijate poolt nende pingutusi rohkem väärtustama, et sarnaseid ärimehi ja -naisi juurde tekiks. (Areen 18.12.03)

Kui mõtlen Eesti hip-hop-scene'i peale, nii nagu mina seda tunnen — need mõnusad suhtekorraldajad ja reklaamimehed, kes tööst vabal ajal haaravad mikrofoni ning kukuvad laduma

riime gängidest, mentidest, narkost ja litsidest — no tore, aga kogu see värk kõlab ikkagi neetult punnitatult ja kunstlikult (kui instrumentaalid välja arvata, need on teinekord tõesti super, au ja kiitus Criticalile ja teistele). (Areen 06.11.03)
Kogenud muusikamees tuli kiirtellimusega toime rutiini abil, sest helilooja pea on kui ajalooürija arhiiv. (Areen 27.11.03)
Viimane ei kehti muidugi meeskliendi ja särtsaka turvanaise kombinatsiooni puhul (Areen 11.12.03)

Ka selles rühmas võib märgata meessoosõnade tähenduslikku üldistamist: kui *lavastajahärra* märgib konkreetset isikut ja kindlasti meest, siis sõnad *reklaamimees*, *müügimees* ja *muusikamees* tähistavad pigem sellel alal tegutsejaid üldiselt, kuid on nagu unustatud, et nii reklaami kui muusika alal tegutseb ka naise.

Kuuluvus

Rühmakuuluvust on esile tõstetud vaid meeste puhul, näitematerjali hulgas on näiteks nimetused *KGB-mehed*, *Umblu-mehe*, *Toolimehed*.

KGB-meeste võimuletulek, kapitali taasallutamine riigile — kardan, et seda venelased tahavadki (Areen 27.11.03)
Kirjutavad alla: Räppar Chalice (keskel) ning Umblu-mehed Raul Saaremets (vasakul) ja Rain Lõhmus. (Areen 25.09.03)
Toolimehe teine kodu. (Areen 06.11.03)

Kui *Umblu-mehed* on selgelt identifitseeritavad vaid meessoost isikutena, siis *KGB-mehed* on jällegi pigem üldine nimetus selles valdkonnas tegutsevate isikute kohta.

Seega saab kinnitust tõdemus, et segarühmi kategoriseeritakse vaid meeste järgi, kuigi KGB-s oli kindlasti ka naise.

Familiaarne nimelisa

Ühe näite võib tuua ka familiaarse nimelisa kohta, seegi tähistab ühemõtteliselt meessoost isikut.

Aga isegi vana Will Shakespeare pole sellise metoodilise järjekindlusega läbi rapitud kui vaene Peet-poiss. (Areen 06.11.03)

3.3. Põhisõna ei ole sooliselt markeeritud

Kolmas suurem rühm liitsõnu ja tuletisi on sellised, kus põhisõna ei ole sooliselt markeeritud, liide või täiendsõna on kasutusel modifitseerivas funktsioonis, määrates isiku soo. Siia rühma kuuluvad *nna*- või *ss*-tuletised, samuti liitsõnad *mees*- või *nais*-esikomponendiga. *nna*-tuletisi kasutatakse Areenis isiku rahvuse või tegevuse märkimiseks.

3.3.1. *nna*-tuletised:

Ainestiku hulgas on 13 *nna*-tuletist, neist viis märgivad rahvust (*kuubalanna*, *eestlanna*, *sakslanna*, *soomlanna*, *taanlanna*), viis positsiooni (*sõbranna*, *kangelanna*, *suurvürstinna*, *hertsoginna*) ja kolm tegevusala (*suplejanna*, *majapidajanna*, *näitlejanna*).

Suured majad, suured musklid, suured neegrid, väikesed kuubalannad hiiglaslike maasturitega — kõik tooted tarbimisahelas on Extra Large ja King Size. (Areen 25.09.03)
!-/ Klenskajale käratati "Pole tarvis nii palju häälega rääkida!" ja näitlejanna improviseeris edasi. (Areen 18.12.03)

Just tema majas toimuvadki sündmused, mille osalisteks on tema tütar, imeilus ja haige hoolealune, Lääne-India päritolu majapidajanna ja veidratel asjaoludel ammu surnud naine. (Areen 06.11.03)

Meessooliiteid eesti keeles ei ole. Samas sooliselt markeerimata mõiste puhul ei peeta vajalikuks eraldi nimetada, et kõne all on mees (näit *kuubalanna* on tavaline sõna, aga raske on ette kujutada teksti, kus võiks esineda sõna *meeskuubalane*).

3.3.2. ss-tuletised

Materjali hulgas on ka kolm võõrsõnatüvest moodustatud ss-liitega naissoosõna, mis tähistavad ametit: *poetess*, *lennukistjuuardess*, *direktriss*. Kategoriseerimise põhimõte on sama mis eelmises rühmas.

Lisaks Aapole on tuntumatest kultuuriinimestest selle bändiga seotud poetess Kauksi Ülle ning näitleja ja luuletaja Merle Jääger. (Areen 06.11.03)

Veel piinlikum, et Tartu avamisel olid küll Läti suursaadik ja Eesti Kunstimuuseumi direktriss. Tartust aga ei kohalikke linnaisasid, rääkimata tallinlastest. (Areen 27.11.03)

Aga seekord lennukistjuuardess õnnitles, kui mulle ajalehe andis. (Areen 18.12.03)

3.3.3. Soolise täiendsõnaga liitsõnad

Kui liited on ainult naissoo tähistamiseks, siis liitsõna esikomponendiga on võimalik esile tõsta kõnealuse isiku ükskõik kumba sugu. Tegemist on peamiselt ametinimetustega, kuhu lisandub ka mõni muud ühiskondlikku seisundit märkiv sõna:

ametinimetused: *meeskirjanik, meesnäitleja*
naisnäitleja, naisartist, naisõpetaja,
naisajakirjanik, naisdelegaat, lesbikirjanik;
 positsioon: *naisliige*
meesarmuke, meesklient, meesolend;
 iseloom: *meeshüsteerik..*

Või imelik väide, et Eestist Rootsi läinud optimistlik naisõpetaja sureb seal paar kuud pärast lapse sünni koduigatsusse. (Areen 25.09.03)

Zohneri "Kalevipoeg" tundub olevat pea ainuvõimalik just VAT Teatris, kus meesnäitlejad saavad demonstreerida oma ülihead füüsilist vormi ja kehalist väljendusrikkust, mis muidu on teadupärast eesti teatri murelaps. (Areen 11.12.03)

Soomerootsi nüüdisaegse meeskirjaniku nutulaulu lugedes jääb esialgu mulje, et ongi täitunud feministide unistus: mees on pehme ja väljendab tundeid. (Areen 27.11.03)

Terroristide grupi naisliige (Maya Sansa) hakkab tasapisi Morole kaasa tundma ja mõtlema, et maailmarevolutsioon üle laipade polegi vist kõige parem idee... (Areen 25.09.03)

Rooma lähedalt leiti keiser Hadrianuse meesarmukese mälestuseks püstitatud templi varemed. (Areen 27.11.03)

“Kentauri” köitvuse üheks põhjuseks kahtlemata ongi, et sündmuste keskpunktis asub “kastreerimata” — omnipotentne ja megalomaaniline — meesolend, kelle olemasolusse inimkond (vähemalt kirjanduses ja unenägudes) siiani usub. (Areen 06.11.03)

Finlandia kirjandusauhinna pälvis lesbikirjanik Pirkko Saisio. (Areen 11.12.03)

Baturinil on hüsteerikutele palju pakkuda — kuid tähelepanu, just meeshüsteerikutele (kuigi hüsteeriat on ajalooliselt seostatud ühe naiseliku elundiga). (Areen 06.11.03)

Soolise täiendsõna puhul on naissoo eraldi väljatoomine ülekaalus. Ametinimetuste hulgas on ainult üks soo järgi kategoriseeritud meeskirjanik.

Ühiskondlikult kategoriseerimata on liige ja olend, mille puhul soo märkimine on neutraalne info (naisliige, meesolend). Ka meesarmuke on siinses kasutuses põhjendatud rõhutamine, sest nagu lausest näha, on tegemist mehe armukesega, kes on üldjuhul naine.

Seevastu tundub, et ameteid peetakse üldjuhul meeste jaoks kuuluvaks, sest nende puhul tõstetakse soospetsiifiliselt esile sagedamini juhud, kus tegemist on naisega.

Eraldi kommenteerimist väärib juhtum, mida Areen nimetab pealkirjas lesbikirjanik Pirkko Saisio. Autor sai 2003. aastal soome kirjanduse aastapreemia. Soome ajalehed kirjutasid sellega seoses temast väga palju, ka tema seksuaalsest eelistusest ja preemia loovutamise kohta homoseksualistide SETA-ühingule. Aga mitte kordagi pole tema ametinimetust kirjanik sooliselt ega seksuaalselt markeeritud, vaid nimetusena on kasutatud üksnes kirjanik Pirkko Saisiot.

4. Kokkuvõtteks

Võrreldes mehi ja naisi märkivaid sõnu, võib öelda, et mõnedes liitsõnadega (nt positsiooni märkivates sõnadega *linnaisa* ja *võimumees*) on sõnal *mees* sooline tähendus taandunud ning selle sõnaga märgitakse pigem vaid ühiskondlikku positsiooni. Isiku naissugu rõhutatakse aga naissooliitega (*kuubalanna*, *suurvürstinna*), varudes sellega liiteta alussõna tähenduse pigem meessoost isikule. Seega võib öelda, et meessugu märkiv sõna on tähendusalus, millest moodustatakse liitega naissoost isikut märkiv sõna. Alles naiste siirdumine meeste aladele on sundinud kasutusele võtma naissooliite või *nais*-esikomponendi. Samal eesmärgil on kasutusele tulnud ka *mees*-esikomponent. Andrus Saareste "Eesti keele mõistelises sõnaraamatus" sellise struktuuriga sõnu ei ole, seevastu "Eesti keele seletussõnaraamatus" on 41 *nais*-algulist liitsõna ja 18 *mees*-algulist liitsõna (vt Olt 2002). Vanadest ajalooliselt meeste kuulunud töövaldkondadest annavad aga kinnitust *mees*-lõpulised ametinimetused, millest üksikud on hiljem saanud ka *naine*-lõpulised vasted. Ajalehekeel võimendab ühiskonnas juurdunud arusaama, et naise seksuaalne vabameelsus on teravalt vastuolus ühiskonnas kehtivate moraalinormidega. Ajalehenumbrites esines tugevalt negatiivse konnotatsiooniga sõnu *lits* ja *hoor*, kuid meeste kohta sellised sõnad puudusid. Selle põhjuseks on ka asjaolu, et eesti keele sõnavaras mehe seksuaalset vabameelsust teravalt hukkamõistvad sõnu ei ole (vt Olt 2002) ning seetõttu ei saa ka mehi niisuguste sõnadega nimetada. Naiste puhul tõstetakse esile just nende vanust (*vanaeit*, *vanamutt*). Sealjuures mitmed vana naist märkivatest sõnadest on negatiivse varjundiga. Meeste puhul märgiti vaadeldud ajalehenumbrites nii nende noorust kui ka vanust (*noormees*, *vanamees*).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et sooliselt markeeritud sõnavara kasutamine peegeldab ühelt poolt ajalugu (meestel on olnud ühiskonnaelus kõrgem positsioon ning suurem sõnaõigus) ja selle muutumist (*nais*-esikomponendiga sõnadega märgitakse naisi, kes on siirdunud traditsioonilistesse meeste kuulunud elualadele) ja teisalt tänapäevaseid arusaamu meeste ning naiste rollidest.

KIRJANDUS

- Cameron, Deborah 1992.** *Feminism and Linguistic Theory*, New York: St. Martin's Press.
- Erinevad, aga võrdsed 2003.** Kadi Mänd (toim.). Tallinn: ÜRO Rahvastikufond, Sotsiaalministeerium.
- Karlsson, Fred 1974.** Sukupuoliroolien kielellisistä heijastumista. — Sananjalka 16, 24–33.
- Koivunen, Anu, Liljeström, Marianne 2003.** Võtmesõnad. 10 sammu feministliku uurimiseni. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Nuolijärvi, Pirkko 1992.** Naisen kielet: nouseva ja laskeva vesi, rajaton tila. — Yli-Vakkuri, V., Länsimäki, M., Nyman, A. (toim.), Yhteiskunta muuttuu — kieli muuttuu. Nykysuomen Seuran 10-vuotisjuhlakirja. Porvoo: WSOY 46–65.
- Olt, Kerli 2002.** Mees ja naine sõnaraamatutes. Bakalaureusetöö Tartu ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Olt Kerli (ilmumas), Mees ja naine sõnaraamatutes.** — Ariadne Lõng.
- Põldsaar, Raili 2001.** Kriitiline diskursuseanalüüs ja naisekäsitlus eesti meedias. — Ariadne Lõng 1–2, 99–106.
- Ross, Kristiina 1996.** Naine eesti keele grammatikas. — Vikerkaar 11–12, 102–106.
- Spender, Dale 1980.** *Man Made Language*. London: Routledge and Kegan Paul.

LOETAVUSINDEKSI LIX SOBIVUSEST EESTIKEELSELE TEKSTILE

Helin Puksand

Tallinna Pedagoogikaülikool

Õpik on koolis põhiline töövahend. Õpikutekst peab olema õpilasele mõistetav, kuna koolis on ikkagi kõige olulisem aru saada sellest, mida õpitakse. Mittemõistmise puhul ei ole eeldatavalt võimalik ka ainet adekvaatselt omandada. Mõistmine sõltub nii lugejast kui ka tekstist, samal ajal kui mõistetavus sõltub ainult tekstist, selles mõttes, et selle taotlemisel on asjakohane arvesse võtta õpilaste taset ja varasemaid kogemusi. Olulisemaid õppekirjanduses arvestatavaid printsiipe on jõukohasus, mis lisaks õppesisule on tihedalt seotud aine esitamise verbaalse küljega — sõnavara peab olema kooskõlas õpilaste arengutasemega. Raskused lause mõistmisel tekivad lause keerukatest konstruktsioonidest — umbisikuline tegumood ja harva esinevad verbivormid, nimisõnaühendid, lauselühendid, kõrvallause pealause osade vahel jne (Mikk 2000). Kohati liiga keerulised ja mahukad õpikud on üks põhjus, miks järjest rohkem lapsi klassifitseeritakse erivajadustega lasteks või kaovad nad koolist üldse (Mikk 2003).

Õpiku puhul tuleb arvestada ka sellega, et õpilane peab selle sisu omandama (vähemalt osati) iseseisvalt. See aga tähendab, et arusaamatu koha tekkimisel ei saa ta teksti tähendust täpsustada. Õpilane võib arvata, et ta mõistab sõna, kuigi tegelikult ei mõista, või kahelda sõnas, mille tähendust ta tegelikult teab (Elts 1995). Jaan Mikk (1980) on leidnud, et keerulisema õpikuga ainetes on üldreeglina rohkem edasijõudmatuid õpilasi.

Rootsis kasutatakse teksti loetavuse mõõtmiseks indeksit LIX, mis arvestab lausete pikkust ja pikkade sõnade esinemissagedust ning on lihtsalt arvutatav. Loetavuse indeksi leidmiseks tuleb:

- leida lause keskmine pikkus (selleks jagatakse sõnade arv tekstis lausete arvuga),
- leida, mitu protsenti on tekstis pikki sõnu (pikkadeks sõnadeks loetakse neid, milles on rohkem kui 6 tähte),
- liita lausepikkus ja pikkade sõnade esinemisprotsent.

Tulemuseks saadaksegi LIX — loetavuse indeks. (Björnsson 1968.)

LIXi arvutamisel tuleb arvestada järgmisi aspekte (Björnsson 1968).

Kontrollida saab ainult seotud teksti, st mitte luuletusi, näiden-deid, sisukordi või sõnaloendeid. Pealkirjad ja piltide allkirjad jäetakse samuti välja.

Arve, lühendeid ja sümbboleid (v.a kirjavahemärgid) vaadeldakse kui sõnu.

Lausete lugemisel on määrav algustäht, st otsekõnega lausetes, kus saatelause eelneb otsekõnele, loetakse saatelause ja otsekõne lause eraldi lauseteks, vastasel juhul mitte.

Pikad sõnad sisaldavad rohkem kui 6 tähte.

Tabel 1 näitab, kuidas Rootsis iseloomustatakse teksti raskus-astet:

Tabel 1. Teksti raskusastme tõlgendamine Rootsis (Björnsson 1968)

LIX	Teksti raskusaste	Lausepikkus (sõnades)	Pikki sõnu (%)
20	Väga lihtne	9	11
30	Lihtne	13	17
40	Keskmine	16	24
50	Raske	19	31
60	Väga raske	22	38

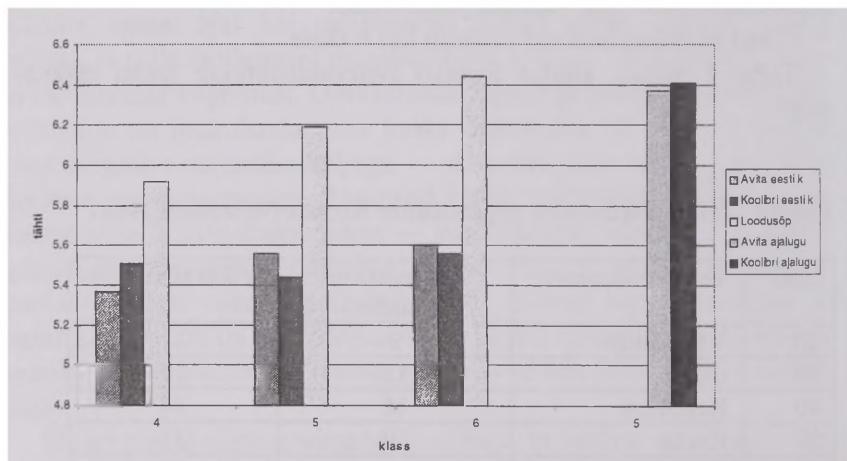
Muidugi tuleb silmas pidada, et eeltoodud normid on välja töötatud rootsi keele kohta, sõnade keskmine pikkus on keeliti erinev. Võib tekkida küsimus, kas teksti loetavuse hindamiseks piisab, kui arves-tada lause keskmist pikkust ning pikkade sõnade osatähtsust. Samas

on mitmed uurimused (Björnsson 1968; Elts 1995; Mikk 1980) tõestanud nende näitajate tugevat korrelatsiooni teksti raskusastmega. Ka tuleb see osati esile puht-õpiaspektist. Viivi Maanso on märkinud, et mida noorem on laps ja väiksem lugemisoskus, seda rohkem põhjustavad pikad sõnad takerdumist. Halb lugeja suudab ühe pilguga haarata vaid 3–4 tähte, hea lugeja 8–10 tähte ja üksnes kiirlugeja 13 või enam tähte (Maanso 1982).

Rootslased on kasutanud indeksit LIX eelkõige düsleksia väljaselgitamisel ja korrigeerimisel, sest selle abil on lihtne teksti valida vastavalt õpilase tasemele (Madison 1996).

Arvutasin 11 õpiku tekstide loetavusindeksi (vt uurimismaterjal artikli lõpus). Arvutamise käigus tulid esile tekstides esinevate sõnade keskmine pikkus, pikkade sõnade keskmine hulk tekstis ning lausete keskmine pikkus.

Missugune on siis sõnapikkus õpikutes? Kõigi uuritud õpikute keskmine on 5,85 tähte sõnas. Iga õpiku keskmine sõnapikkus on joonisel 1.

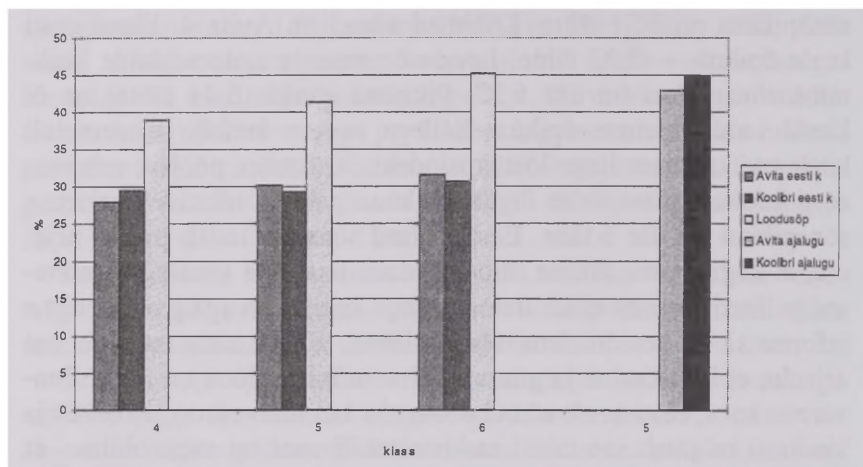
Joonis 1. Õpikute keskmine sõnapikkus valimis

Nagu ka jooniselt 1 võib näha, jäävad kõikide eesti keele õpikute keskmised sõnapikkused alla 5,85 tähte, muud õpikud aga ületavad selle. Nii võiks eraldi vaadelda eesti keele õpikuid, mille keskmine

sõnapikkus on 5,51 tähte. Lühimad sõnad on Avita 4. klassi eesti keele õpikus — 5,37 tähte. Loodusõpetuse ja ajalootekstide keskmine sõnapikkus on aga 6,27. Pikimad sõnad (6,44 tähte) on 6. klassi loodusõpetuse õpikus. Sellega seoses kerkib paratamatult küsimus, kas rootslaste loetavusindeks struktuuri poolest erinevas eesti keeles ennast üldse õigustab, kuna paljude tekstide keskmine sõnapikkus on üle 6 tähe. Eestikeelsed sõnad muudab pikaks asjaolu, et kogu grammatiline informatsioon lisatakse sõnale, s.t tunnused ja liited on sõna osad. Indo-euroopa keeltes on aga grammatiline informatsioon eessõnadena sõnast lahus. Kahtlemata muudab see asjaolu, et leksikaalne ja grammatiline informatsioon on ühes sõnavormis koos, eesti keele sõnad pikemaks kui indo-euroopa keeltes ja kindlasti mõjutab see teksti raskusastet. Samas on väga oluline, et laps loeks sõna lõpuni, sest muidu jääb osa informatsioonist saamata ja võib teksti valesti mõista. Arvan siiski, et LIXi katsetamine teistsuguse pikkusepiiriga, näiteks võttes pikkade sõnade mõõdupuuks eesti keeles kas 7 või 8 tähte, jääb juba järgmiste uurimuste pärusmaaks. Siinses uurimuses on lähtunud rootslaste arvutatud piirväärtustest, s.t pikkadeks sõnadeks loetakse sõnu, milles on üle 6 tähe. Sellist lähenemist võib oletamisi õigustada terminite liitmine ja tuletamine, sest oskuskeele eakohasest kodeerimisest hoolimata on muude ainete õpikusõnad pikemad kui emakeeleõpikuis.

Kui palju siis on tekstides sõnu, mis ületavad 6 tähe piiri? Keskmiselt on neid kõigis õpikutes 35,64%. Täpsema ülevaate õpikute kaupa annab joonis 2.

Jälle võime märgata suurt erinevust eesti keele õpikute ja teiste õpikute vahel, mis on tingitud tekstide erinevusest. Eesti keele õpikutes on pikki sõnu keskmiselt 29,81% (Avita komplektis 29,84%, Koolibri omas 29,78%). Kõige vähem on pikki sõnu jällegi Avita 4. klassi emakeeleõpikus. Ajaloo- ja loodusõpetuse õpikuis on keskmiselt 10% võrra pikki sõnu rohkem — keskmiselt 42,63% (loodusõpetuse õpikuis 41,79% ja ajalooõpikuis 43,89%). Kõige rohkem on pikki sõnu 6. klassi loodusõpetuse õpikus — 45,14%. Siin võime paralleele tõmmata H. Meieri (2003) uurimusega, mis näitas, et ilukirjanduses on vähem pikki sõnu kui teaduskirjanduses.

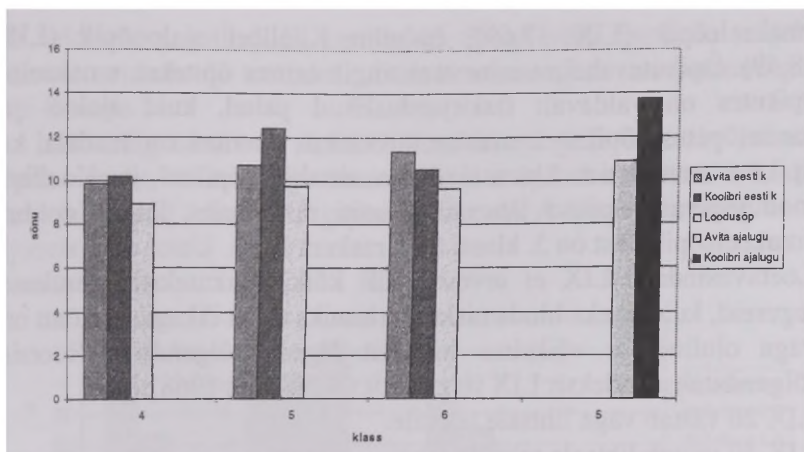

Joonis 2. Pikkade sõnade osatähtsus valimi õpikutes

Keskmine lausepikkus on uuritud õpikutes 11,13 sõna. Seega võib arvata, et enamik õpikute autoritest on tuttavad Jaan Miku soovistega, kuidas muuta teksti lihtsamaks-loetavamaks. Täpsema ülevaate annab joonis 3.

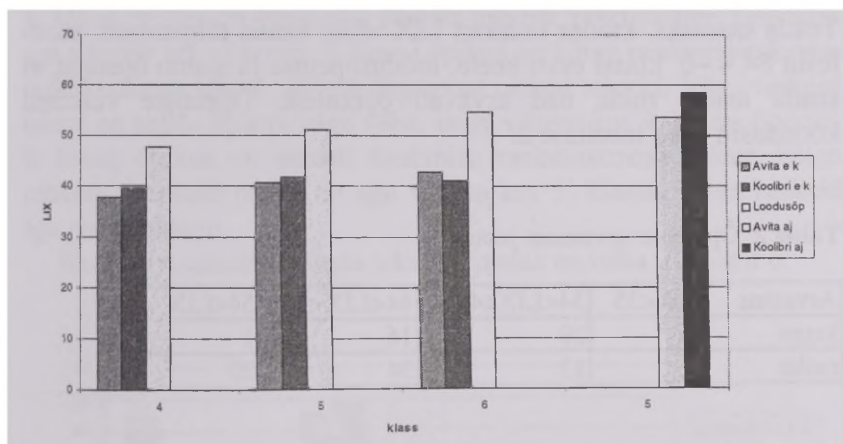
12 sõna piiri ületavad 2 õpikut: Koolibri 5. klassi emakeeleõpik (12,41 sõna) ja Koolibri 5. klassi ajalooõpik (13,71 sõna). Kuna nimetatud emakeeleõpikus on pikki sõnu vähem, siis õpiku keskmine raskusaste väga ei tõuse, kuid ajalooõpikus oleks kindlasti mõttekas püüda lausepikkust reguleerida, kuna ka pikki sõnu on seal väga palju.

Jooniselt 3 võime märgata, et lausepikkuse puhul ei olegi võimalik vastandada eri ainete õpikuid, kuna erinevused on üsna väikesed. Näeme, et loodusõpetuse õpikute keskmine lausepikkus on kõige väiksem (9,44 sõna), Avita emakeeleõpikute keskmine lausepikkus on 10,63 sõna, Koolibri eesti keele õpikuis aga 11,03 sõna. Lühimad laused (8,92 sõna) on 4. klassi loodusõpetuse õpikus, pikimad laused (13,71 sõna) Koolibri ajalooõpikus.

Joonis 3. Lause keskmine pikkus uuritud valimi õpikutes

Viimasena vaatleme õpikute raskusastet LIX. Keskmine LIX on nendes õpikutes 48,91. Täpsema ülevaate õpikute kaupa annab joonis 4.

Joonis 4. Uuritud õpikute loetavusindeks LIX

Jällegi võime õpikud jaotada kaheks: keskmisest lihtsamad on emakeeleõpikud (keskmine LIX on 40,62), raskemad teiste ainete õpikud (keskmine LIX on 54,44). Lihtsaim õpik on Avita 4. klassi

emakeeleõpik (LIX 37,69), raskeim Koolibri ajalooõpik (LIX 58,49). Õpikutevahelise erinevuse tingib erinev õpitekst: emakeeleõpikutes on valdavalt ilukirjanduslikud palad, kuid ajaloo- ja loodusõpetuse õpikutes erialane tarbetekst. Huvitav on vaadata, ka õpikute muutumist klassiti: Avita emakeeleõpikud ja Koolibri loodusõpetuse õpikud lähevad klassiti raskemaks, kuid Koolibri emakeeleõpikutest on 5. klassi õpik raskem kui 6. klassi oma.

Loetavusindeks LIX ei arvesta küll kõiki õpikuteksti keerukuse tegureid, kuid üheks hindamiskriteeriumiks ta on ikkagi. Seetõttu on väga oluline, et võiksime indeksit õigesti tõlgendada. Rootsis tõlgendatakse indeksit LIX järgnevalt (Björnsson 1968):

LIX 20 vastab väga lihtsale tekstile.

LIX 30 vastab lihtsale tekstile.

LIX 40 vastab keskmise raskusastmega tekstile.

LIX 50 vastab raskele tekstile.

LIX 60 vastab väga raskele tekstile.

Seda tõlgendust tuleks lugeda nii: tekstid, mille LIX on 25–34, on lihtsad jne.

Teada saamaks, kuidas indeksit LIX võiks Eestis tõlgendada, küsitlesin 84 4.–6. klassi eesti keele, loodusõpetuse ja ajaloo õpetajat, et saada teada, mida nad arvavad õpikutest. Õpetajate vastused koondasin need tabelisse 2:

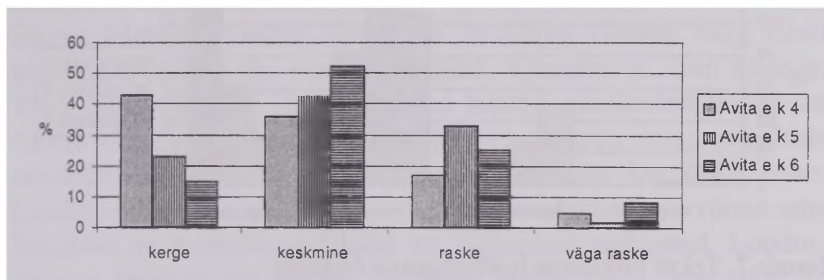
Tabel 2. Õpetajate arvamuse jaotus

Arvamus	LIX<35	34<LIX<45	44<LIX<55	54<LIX
kerge	47	29	16	1
raske	9	33	34	20

Kuidas seda tabelit tõlgendada? Kuna esimeses tulbas on ülekaalus arvamused “kerge”, siis võime ka lugeda kergeteks neid tekste, mille LIX on väiksem kui 35. Teises tulbas on mõlemaid vastuseid võrdselt, seega võiks keskmise raskusastmega tekstideks lugeda neid tekste, mille LIX jääb vahemikku 35 kuni 44. Kuna järgmistes tulpades on ülekaalus arvamused “raske”, siis võikski raskeks pida-

da neid tekste, mille LIX on üle 45. Seega võib õpetajate subjektiivsele arvamusele toetudes kasutada samasugust interpreteeringut kui Rootsis.

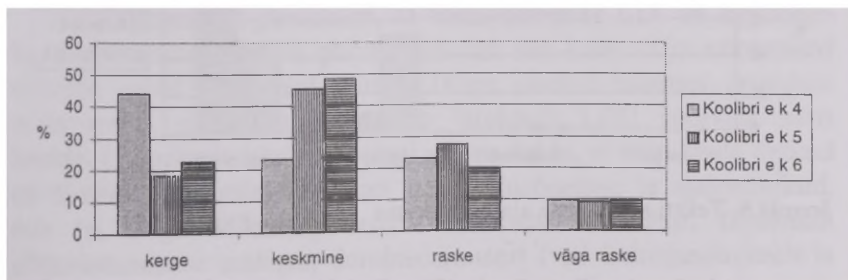
LIXi tõlgendamine annab võimaluse jälgida tekstide jaotust õpikuisest, s.t kui palju ühes või teises õpikus on lihtsaid, keskmisi ja raskeid tekste. Kõigepealt vaatleme Avita emakeeleõpikuid (joonis 5).

Joonis 5. Teksti raskusaste Avita emakeeleõpikutes

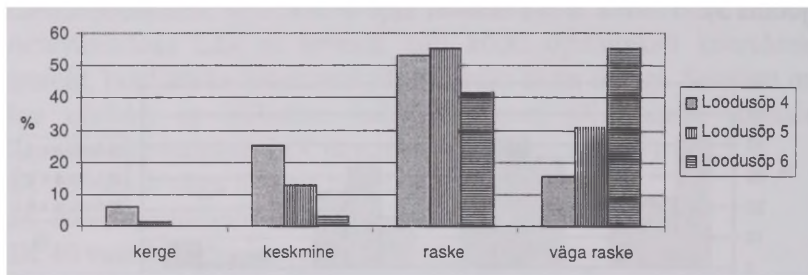
4. klassi õpikus on ülekaalus lihtsad tekstid, raskusastme kasvades aga tekstide arv väheneb. 5. klassi õpikus on kõige rohkem keskmise raskusastmega tekste, sellele järgnevad rasked tekstid. Väga raskeid tekste on selles õpikus väga vähe, isegi vähem kui 4. klassi õpikus. 6. klassi õpikus on samuti keskmise raskusastmega tekste kõige rohkem, raskeid tekste on aga vähem kui 5. klassis, väga raskeid aga pisut rohkem.

Koolibri emakeeleõpikute tekstide jaotus on näha jooniselt 6.

Joonis 6. Teksti raskusaste Koolibri emakeeleõpikutes

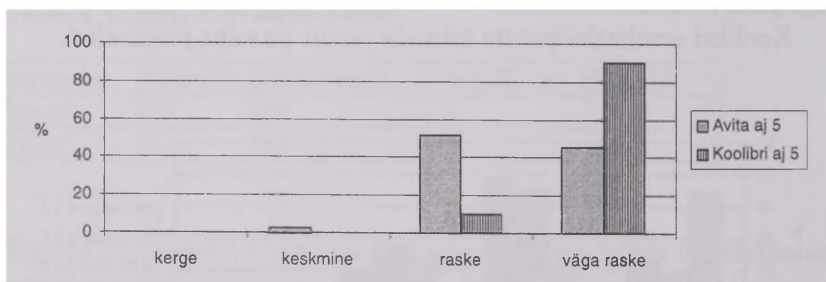
Koolibri 4. klassi emakeeleõpikus on ülekaalus lihtsad tekstid, kuid keskmisi ja raskeid tekste on võrdselt. Väga raskeid tekste on selles õpikus ligikaudu 10%. 5. klassi õpikus on ülekaalus jällegi keskmised tekstid, millele järgnevad rasked ja kerged tekstid. 6. klassi õpikus on keskmisi ja kergeid tekste rohkem ning raskeid tekste vähem kui 5. klassis.

Joonis 7. Teksti raskusaste loodusõpetuse õpikutes

Looduõpetuse õpikute tekstide jaotus raskusastme järgi on näha joonisel 7. Rasked tekstid on ülekaalus nii 4. kui ka 5. klassi õpikus, 6. klassi õpikus on kõige rohkem väga raskeid tekste. Kergeid tekste on looduõpetuses väga vähe, veidi rohkem on keskmise raskusastmega tekste: 4. klassis 25%, 5. klassis 13%.

Ajalooõpikute tekstide jaotus raskusastme järgi on esitatud joonisel 8.

Joonis 8. Teksti raskusaste ajalooõpikutes

Ajalooõpikutes lihtsaid tekste ei ole, keskmise raskusastmega tekste on Avita ajalooõpikus 2. Kui Avita ajalooõpikus on pisut rohkem raskeid tekste, siis Koolibri ajalooõpikus on ligi 90% väga raskeid tekste.

Millised siis on lihtsad tekstid ja millised rasked? Lihtsad tekstid on emakeeleõpikutes lastele mõeldud ilukirjanduslikud tekstid ja muinasjutud. Siin on esindatud palju tuntud lastekirjanikke: Astrid Lindgren, Erich Kästner, Jacob ja Wilhelm Grimm, Mark Twain, Ferenc Molnár, Anders Jacobsson ja Sören Olsson ning Eesti kirjanikest Oskar Luts, Andrus Kivirähk, Aino Pervik, Jaan Rannap, Tõnu Seero ja Hilli Rand. Rasked tekstid emakeeleõpikutes on tekstid kirjanikest, elukutsetest ja filmi tegemisest, seega populaarteaduslikud tekstid ning tekstid, mis ei kuulu lastekirjandusse. Loodusõpetuse ja ajalootekstid on üldiselt raskemad, nii võime teha järelduse, et teaduslikud tekstid on üldjoontes raskemad. Loodusõpetuse õpikutes on teistest raskemad kokkuvõtted, kus tekst on hästi sisutihe.

Loetavusindeks näitab, kui raske on teksti lugeda. Seda ei saa tõlgendada nii, et kerge tekst on hea ja raske tekst on halb. Raske tekst võib olla kergesti loetav eeldusel, et lugeja on kogenud. Sellest aspektist on halvad ainult need tekstid, mis ei ole kohandatud oma lugejatele. Kui õpiktekst on raske, siis peab õpetaja sellega arvestama. Kui klassis on keskendumis-, lugemis- ja mõistmisprobleemidega lapsi, siis ei tohiks lasta neil raskeid tekste iseseisvalt kodus läbi töötada, kuna see võib osutuda neile üle jõu käivaks. Samuti ei ole neil siis võimalust üle küsida, kui miski jääb arusaamatuks. Nad võivad arvata, et nad mõistavad sõnu, mida nad tegelikult ei tunne, ja olla ebakindlad sõnade suhtes, mida nad tegelikult mõistavad.

Oma uurimusest järeldasin, et loetavusindeks LIX on kasutatav ka eestikeelsete tekstide puhul, kuivõrd see toob välja erinevused tekstide vahel. Enamasti ühtib LIXiga saadud tulemus õpetajate arvamusega, millest samuti võib järeldada LIXi sobivust eesti keelde. Loetavusindeksi LIX järgi võime öelda, et eesti keele õpikud on üldiselt kergemini loetavad kui loodusõpetuse ja ajalooõpikud, mis on tingitud ka õpiktekstide erinevast allkeelest, täpsemalt allkeeletunnuste osatisest domineerimisest (vrd ilukirjanduskeelt ja osati oskuskeelset ajaloooteavet). Emakeeleõpikute puhul on posi-

tiivne, et need sisaldavad erineva raskusastmega tekste, mis annavad võimaluse lapse lugemisoskust arendada, ja see on ka üks emakeele õpetamise ülesandeid.

H. Meier (2003) on oma uurimuses leidnud, et ilukirjanduses on vähem pikki sõnu kui teadustekstides. See kinnitab ka siinse uurimuse tulemust: koosnevad ju emakeeleõpikud peamiselt ilukirjanduslikest tekstidest, mistõttu nad ongi kergemini loetavad. K. Kerge (2003) uurimusega võrreldes on loodusõpetuse ja Avita ajalooõpikute keskmine lausepikkus väiksem kui teaduskeeles. Siit võib järeldada, et teadusteksti on võimalik lihtsustada lausepikkust reguleerides, nagu seda on õpikutes ka tehtud. Võrreldes J. Miku teksti keerukuse valemiga on indeks LIX kergemini arvutatav ja peaks olema jõukohane igale õpetajale. Uurimuse lisatulemuseks võib lugeda, et olemas on nt lause keskmise pikkuse ja pikkade sõnade osatähtsuse näitajad, mis tulevad allkeeliti esile ka mujal (Meier 2003, Kerge 2003).

UURIMISMATERJAL

- Hergauk, E., Laar, M., Tilk, M. 2002.** Ajalugu 5. klassile. Tallinn: Avita.
- Hiisjärv, P. 1999.** Eesti keele õpik 6. klassile. Tallinn: Avita.
- Hiisjärv, P. 2001.** Õpime eesti keelt suheldes. Eesti keele õpik 4. klassile. Tallinn: Avita.
- Hiisjärv, P. 2002.** Õpime eesti keelt suheldes. Eesti keele õpik 5. klassile. Tallinn: Avita.
- Kaljula, S., Karik, H., Saar, A., Sirel, K. 1998.** Loodusõpetus V klassile. Tallinn: Koolibri.
- Kaljula, S., Saar, A. 2001.** Loodusõpetus IV klassile 1. osa. Tallinn: Koolibri.
- Maanso, V., Vardja, K., Vardja, M. 1999.** Keelesõber. VI klassi emakeeleõpik. Tallinn: Koolibri.
- Maanso, V., Vardja, K., Vardja, M. 2001.** Emakeele ABC. IV klassi õpik. Tallinn: Koolibri.
- Maanso, V., Vardja, K., Vardja, M. 2002.** Sõnasõber. V klassi eesti keele õpik. Tallinn: Koolibri.
- Relve, H. 1999.** Loodusõpetus VI klassile 1. osa. Tallinn: Koolibri.
- Relve, H. 1999.** Loodusõpetus VI klassile 2. osa. Tallinn: Koolibri.
- Vseviiov, D. 2002.** Pilk ajalukku. 5. klassi õpik. Tallinn: Koolibri.

KIRJANDUS

- Björnsson, C. H. 1968. Läsbarhet. Stockholm: Bokförlaget. Liber.
- Eltis, J. 1995. Word length and its semantic complexity. — I. Kraav, J. Mikk, L. Vassiltchenko (ed.). *Family and Textbooks*. Tartu: Tartu Ülikool.
- Kerge, K. 2003. Keele variatiivsus ja *mine*-tuletus allkeelte süntaktilise keerukuse tegurina. (Tallinna Pedagoogikaülikool: Humanitaarteaduste dissertatsioonid 10.) Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- Maanso, V. 1982. Meie õpikute keelest: sõnapikkusest ja selle vastavusest õpilaste lugemisoskuse tasemele. — Nõukogude Kool 1, 24–26.
- Madison, S. 1996. Läkande läsning och skrivning. En handbok om dyslexi. Raben Prisma/Folksam, Graphic Systems, Angered.
- Meier, H. 2003. Essee asend allkeelte tekstitüübivõrdluses. Magistritöö. (Käsikiri eesti keele õppetoolis). Tallinn: TPÜ.
- Mikk, J. 1980. Teksti mõistmine. Tallinn: Valgus.
- Mikk, J. 2000. Õppekirjanduse ekspertiisi süsteem. — Haridus 3, 23–25.
- Mikk, J. 2003. Õpetajate kongress soovitas õpikute koolikatsetusi. — Õpetajate Leht 17. 04.

VÄÄRTUSHINNANGUTE VÄLJENDAMINE JUHTKIRJADES

Kathy Sarapuu
Tartu Ülikool

1. Tähendusfunktsioonid ja tekstimodaalsus

Keelekasutus on alati sotsiaalne tegevus, kuna keel täidab teatud suhtluseesmärke. Lisaks teadete edastamisele kasutatakse keelt oma hinnangute ja suhtumiste edasiandmiseks. Samuti keel loob ja kinnitab sotsiaalseid suhteid, rolle ja identiteete (Heikkinen 1999: 41). Keelekasutaja ei ole lihtsalt teate saatja, vaid on sotsiaalne tegija, konstrueerides tekstuaalsete vahenditega endale suhtluses mingi rolli (nt õpetaja, teadja, kritiseerija). Keeleliste valikutega saab teksti-tootja väljendada oma suhtumisi ja hoiakuid. Teksti suhtlusfunktsioon väljendub eelkõige modaalsuse kaudu.

Käesoleva artikli eesmärk on anda ülevaade ühe modaalsuse alaliigi väljendumisest ajalehtede arvamuskirjutistes. Vaatlen teksti-analüüsi vaatepunktist väärtushinnangute väljendamist juhtkirjades, kuidas ja milliste keeleliste vahenditega antakse edasi juhtkirjades suhtumist kirjeldatavatesse sündmustesse ja kuivõrd representeeritakse hinnangu andjat. Analüüsi aluseks oleva materjali olen kogunud ajalehtede Postimees, Eesti Päevaleht ja SL Õhtuleht juhtkirjadest ajavahemikes 07.10.2002–26.10.2002 ja 03.02.2003–15.02.2003, kokku olen vaadelnud 90 juhtkirja, igast ajalehest 30.

Modaalsuse all mõeldakse traditsiooniliselt kõneleja/kirjutaja võimalusi väljendada oma suhtumisi propositsiooni. Modaalsuse analüüsimine lause- ja tekstitasandil on aga erinev. Lauses saab

lause elemendid jaotada eri funktsiooni täitvateks: propositsiooniks ja modaalsust väljendavateks keeletüksusteks. Propositsioon tähistab või nimetab mingit olukorda, modaalne osis aga väljendab kirjutaja suhet propositsiooni. Tekstianalüüsis vaadeldakse modaalsust keele suhtlustasandi tähendusena ning modaalsuseks peetakse kõiki tekstijooni, mis väljendavad kõneleja või kirjutaja hoiakuid enda suhtes, sõnumi vastuvõtja suhtes ja käsitletava teema suhtes. Tekstianalüüsis ei ole propositsioonilise osa ja modaalse osa eristamine võimalik, kuna iga keeleline üksus täidab samaaegselt nii tähistusfunktsiooni kui ka suhtlusfunktsiooni. Interpersonaalse metafunktsiooni ilminguid on igas tekstis, kuigi need ei pruugi alati eksplitsiitselt väljenduda. Juba propositsioonide valiku, järjestuse ja vormi kaudu väljendab kirjutaja oma suhtumist öeldusse. Suhtlusfunktsioon avaldub tekstides kõnefunktsioonide (väite, küsimuse, käsu, palve), kõneviiside, aja, eituse, modaalverbide ja sõnavara kaudu. Leksikaalsetest vahenditest on modaalsuse markeerijateks modaalverbid, modaalsed adverbid, modaalsed adjektiivid ja verbid, mis väljendavad mentaalseid protsesse (nt *arvama*). Lisaks leksikaalgrammatilistele vahenditele on modaalsuse väljendamiseks ka muid võimalusi. Näiteks suulises kõnes avaldub modaalsus ka intonatsiooni kaudu, nt kas asjadest räägitakse kõhkleva, ettevaatliku, kindla või läbisuruva tooniga (Fairclough 2003: 170).

Tekstianalüüsis nähakse modaalsust kõneleja/kirjutaja ja ütluste vahelise suhtena. Kuid modaalsus on seotud ka ühiskonnas valitsevate sotsiaalsete suhetega ning keelelised valikud tekstis on üheks enese identifitseerimise vahendiks nende suhete aspektist. Näiteks kui keegi väidab midagi kindlalt, siis see näitab ka tema sotsiaalset positsiooni (nt eksperdid kasutavad väitlauseid). (Fairclough 2003: 166)

Igasugune hinnag väljendab ka ühiskondlikku väärtussüsteemi ning iga hinnaguga seda süsteemi ka kujundatakse. Väärtussüsteem on aga üks osa ideoloogiast, mis on iga teksti taga (Hunston, Thompson 2001: 6).

N. Fairclough (2003: 27) järgi on tekstil kolm peamist tähenduse aspekti: tegevus (*action*), representeerimine (*representation*) ja identifitseerimine (*identification*). Erinevalt Hallidayst ei pööra Fairclough tähelepanu tekstuaalsele funktsioonile. Representeerimine

vastab M. A. K. Halliday funktsionaalse grammatika teoorias tähistusfunktsioonile (*ideational function*). Tegevus on lähedane interpersonaalsele funktsioonile, kuid suurem rõhk on tekstil kui interaktsiooniviisil, millega kujundatakse sotsiaalseid suhteid. Identifitseerimine kuulub samuti Halliday interpersonaalse funktsiooni alla. Need kolm tekstitähendust on kõik omavahel seotud ning seega on ka modaalsus seotud identifitseerimisega, tegevusega, representeerimisega ja sotsiaalsete suhetega (Fairclough 2003: 166).

Hinnagute märkimiseks on ingliskeelses kirjanduses kasutusel mitmeid termineid: *modality*, *evaluation*, *appraisal*. Lisaks nendele terminitele on veel kasutatud termineid *affect*, *attitude* ja *stance* (Hunston, Thompson 2001: 2). Kõige tavalisemad neist on *modality* ja *evaluation*. Fairclough (2003: 164) on neid mõisteid eristanud järgmiselt: modaalsus on seotud autori hinnanguga tõenäosuse ja vajalikkuse kohta, *evaluation* on seotud sellega, mida autor soovib, mis on tema arvates hea ja mis halb. G. Thompson ja S. Hunston kasutavad üldiseks hinnangu märkimiseks terminit *evaluation*, mis väljendab kõneleja/kirjutaja suhtumist, arusaama, tundeid nende entiteetide ja propositsioonide suhtes, millest nad räägivad. Modaalsus on aga selle üks alaliik.

J. Martin ja P. White (2001) kasutavad terminit *appraisal* üldmõistena, mis tähendab igasugust hinnangulist keelekasutust: kuidas kõneleja/kirjutaja väljendab oma suhtumisi ning kuidas ta sellega loob suhte enda ning tegelike ja võimalike vastuvõtjate vahele.

2. Väärtushinnang

Väärtushinnang on üks modaalsuse alaliik. Modaalsuse põhitüübid on lingvistikasse üle võetud modaalloogikast, kus eristatakse kolme modaalsuse põhitüüpi: tegelikkushinnang, tõenäosushinnang ja lubatavushinnang. Lisaks nendele hinnangutele on keeleteaduses eristatud veel võimelisushinnangut ja subjektiivset väärtushinnangut. Väärtushinnang seisneb sündmuse positiivses või negatiivses väärtustamises (EKG 1993: 190). Väärtushinnangut võib nimetada ka *õnneks/kahjuks*-hinnaguks. H. Kangasniemi (1992: 5) järgi on väärtushinnangu puhul tegemist moraalsete ja esteetiliste hinnangute

gutega (nt mis on hea, ilus, õige jne). Inglise keeles on väärtushinnangu kohta kasutatud termineid *evaluation/evaluative statements/evaluatives* ja *value judgements*.

Väärtushinnangud on ütlused soovitava ja ebasoovitava kohta, mis on hea ja mis on halb (nt *see on hea raamat, see raamat on imeline*). Väärtushinnangut märkivad sõnad esinevad tavaliselt koos suhteotsesse märkivate verbidega (nt *olema*). Hinnanguline element on sel juhul adjektiiv või nimisõnafras. Väärtushinnangut võivad märkida ka adverbid ja mentaalseid protsesse tähistavad verbid. Väärtushinnangu alla kuuluvad ka ütlused, mis edastavad hoiakut tähtsuse ja kasulikkuse kohta, kuna see, mis on kasulik ja tähtis, on ka soovitav ja hea. Väärtushinnangud on seotud ka diskursusega. Näiteks sõna *kommunist* võib olla hinnanguline, aga ainult teatud diskursuses. (Fairclough 2003: 172.)

Selliste emotsionaalsete kommentaaride lisamine teksti teeb autori lugejale lähedasemaks. Hinnangud näitavad, et kirjutaja ei edasta lihtsalt oma teadmisi (ei näita ainult oma intellektuaalset üleolekut), vaid ta on teemaga ka isikulikumalt seotud (Simon-Vandenberg 1996: 405). Eriti oluline on selliste kommentaaride lisamine poliitilistesse tekstidesse.

Leo Høye (1997: 183) on uurinud inglise keele modaalseid adverbide ja toonud välja erinevad väärtushinnangute tüübid, mida adverbidega saab väljendada:

1. hinnang selle kohta, et miski on soovitav või ebasoovitav,
2. on põhjust olla rahul või rahulolematu,
3. sündmus on üllatav või ootamatu,
4. on asjakohane või oodatud,
5. on õige või vale,
6. on mõistlik või mõistmatu.

J. L. Lemke (1998) on välja toonud hinnangute semantilised dimensioonid, kus ta lisaks tõenäosusele ja kohustatusele eristab veel järgmisi hinnanguid, mis on seotud sündmuste väärtustamisega: soov, oodatavus, tähtsus, mõistlikkus, tõsidus.

J. Martin ja P. White (2001) on eristanud oma teoorias terminiga *attitude* hinnangu, millega antakse edasi oma emotsionaalseid ja väärtushinnangulisi suhtumisi (nt *armastan, imetlen*). See hinnang on omakorda jagatud kolme alaliiki: *affect*, *judgement* ja *appre-*

ciation. Kõik need hinnangud võivad olla kas positiivsed või negatiivsed. Kõik väljendid, mis neid hinnanguid märgivad, asuvad skaalal, mille ühes otsas on tugev positiivne hinnang ning teises otsas tugev negatiivne hinnang. *Affect* väljendab autori emotsioone, autor näitab, kuidas mingi sündmus või nähtus teda emotsionaalselt mõjutab (nt *ma olen kurb, ma vihkan*). Selliste hinnangutega kutsub autor oma teate vastuvõtjat jagama seda emotsiooni või vähemalt nägema, et selline emotsioon on arusaadav ja mõistetav. *Judgement* näitab tähendusi, mis väljendavad positiivset või negatiivset hinnangut inimeste käitumisele seoses ühiskonnas valitsevate normidega, kas käitumine on moraalne või ebamoraalne, legaalne või illegaalne, sotsiaalselt aktsepteeritav, normaalne või ebanormaalne jne. *Appreciation* märgib esteetiliselt hinnangut (nt *ilus, kole, armas*).

Väärtushinnang sõltub ka üldistest eesmärkidest, mis vastavas ühiskonnas valitsevad. Kõik, mis tekstis nendele eesmärkidele viitab, on hinnanguline. Väärtushinnang ei pruugi ilmnedagi ühest konkreetsest lausest, vaid see võib avalduda suuremas tekstiosas erinevate väljendite koosmõjuna. Väärtushinnanguline sõna on tekstis väga esile tõstetud, ta annab tekstile tugevama modaalsuse kui teisi hinnanguid märgivad sõnad. (Hunston 1994: 197)

Kõneleja või kirjutaja positiivset või negatiivset suhtumist sündmusse saab edasi anda väga mitut moodi. Positiivne või negatiivne suhtumine tuleb välja praktiliselt igast juhtkirjast, ilma et autor peaks spetsiifiliselt ütlema, et talle see meeldib või ei meeldi. Samuti tuleb ka grammatiliste vormide kasutamisest välja kõneleja hinnang, kuid ei ole olemas spetsiaalseid grammatilisi vorme suhtumise väljendamiseks. Spetsiifilised vahendid ainult suhtumise edasiandmiseks, millel mingeid teisi funktsioone ei ole, on aga ainult leksikaalsed. Väärtushinnangu saab anda ka modaliseeritud lausele, s.t et lauses võib olla teisigi modaalsuse väljendusvahendeid (nt modaalverbid, tingiv kõneviis). Sündmused, mida hinnatakse, ei pea olema tegelikkuses toimunud.

Väärtushinnang nähtub sageli juba lause leksikaalsest koosseisust, ilma et seda eraldi väljendataks. Sellest, missugust sõnavara kasutatakse sündmusest rääkides, järeldub kirjutaja suhtumine sündmusesse, kas tema arvates on see sündmus positiivne või negatiivne. Näiteks järgmisest lausest tuleb selgelt välja kirjutaja kriitiline

suhtumine riigiametnike tegevustesse, kuna nende tegevust (krediitkaartide kasutamist) kirjeldatakse võrdlevalt negatiivseid referente tähistavate väljenditega (*piinama, nälg, alaväärsuskompleks*).

Eesti tähtsamate riigiametnike krediitkaartide kasutamist jälgides tundub, nagu piinaks neid hullemal juhul nälg, paremal juhul alaväärsuskompleks. (SLÕL 13.02)

Samuti võib lausest välja lugeda positiivse hoiaku, ilma et seal oleks eraldi sõnu, mis väljendaks spetsiaalselt positiivset suhtumist. Näiteks räägitakse järgmises lauses Aino Järvesoost, kelle tegusid kiidetakse.

Temast sai Eesti suurim eraannetaja, kes käis välja väga palju raha väga konkreetseteks tegudeks, et kas või veidigi tagasi hoida iibekõvera ohtlikku languskraadi. (PM 04.02)

Selles näites seostatakse iibe langusega sõna *ohtlik*, viidates sellega, et kirjutaja arvates on nähtus halb, järelikult on selle vastu seismine (*tagasi hoida*) hea. Tagasihoidmisega seostatavad väljendid (*suurim eraannetaja, väga palju raha, konkreetsed teod*) saavad niiviisi positiivse väärtuse.

Negatiivset suhtumist saab väljendada ka tingiva kõneviisi kasutamiseга. Tingiva kõneviisi üheks funktsiooniks ongi kritiseerimine. Konditsionaali minevikuvorm väljendab implitsiitselt kriitikat, kirjutaja arvates asjad ei läinud nii, nagu lauses kirjeldatud ja nagu kirjutaja oleks oodanud (vt Sarapuu 2003). Näiteks järgnevas lauses muudab tingiva kõneviisi kasutamine lause hoiaku negatiivseks, kuigi iseenesest *ootama*-verb on positiivse tähendusega.

SL Õhtuleht oleks oodanud, et tilluke Eesti riik ei torma Iraaki sõnades vallutama, vaid ootab ära ÜRO Julgeolukunõukogu otsuse. (SLÕL 07.02)

Grammatilistest vahenditest väljendab negatiivset suhtumist ka eitus, millega kummutatakse juba sõnastatud asjaolude tõele vastavuse.

Rüütli siirastest ja ülejäänud poliitikute võltsidest ponnistustest pole mingit kasu — lõhe poliitikute ja identiteedikriisis vaevleva rahva vahel vaid kasvab. (SLÕL 03.02)

Käesolevas ülevaates vaatlen aga ainult leksikaalseid vahendeid, mille funktsioon on spetsiaalselt positiivset või negatiivset suhtumist väljendada. Väärtushinnangut väljendavateks leksikaalseteks vahenditeks loen kõiki sõnu, mis näitavad hinnangut selle kohta, et sündmus on hea, halb, õige, vale, tähtis ja mõisteta.

Väärtushinnagu saab jagada kaheks selle põhjal, kas sündmusele antakse positiivne või negatiivne hinnang, s.t kas kirjutajale see sündmus meeldib või ei meeldi. Seega saab hinnangusõnu vaadelda kahes rühmas. Osa sõnu näitab seda, et kirjutaja arvates on vastav sündmus positiivne, teine osa jällegi, et negatiivne. Vastavate hinnangusõnade lisamisega lausesse annab kirjutaja eksplitsiitselt edasi oma suhtumist sündmustesse. Väärtushinnang võib olla ka tulevikku suunatud ning see sisaldub ka soovlauses ja õpetavates lauses, kust järeldub see, mis kirjutajale meeldiks. Positiivse väärtushinnangu puhul on kirjutaja kiitja või lihtsalt hindaja rollis, negatiivse hinnangu puhul aga kritiseeri rollis. Hinnangusõnad on erineva intensiivsusega, osa neist annab lausele tugevama hinnangu, osa jällegi nõrgema.

Juhtkirjades esineb palju suhtumist väljendavaid keelelisi vahendeid, kuna juhtkirjade eesmärgiks on veenmine, hoiatamine, õpetamine ja kritiseerimine, kiitmine ja moraalse otsuse väljendamine. Juhtkirjad tegelevad moraaliotsustustega, väärtusotsustega, ütlevad lugejale, mis on õige ja mis vale ning võitlevad õigluse nimel (Pullerits 1997: 154). Spetsiaalseid väärtushinnangut väljendavaid sõnu kasutatakse juhtkirjades suhteliselt vähe. Kokku esines vaid 87 lauses mingi hinnangusõna, mis näitas kirjutaja positiivset või negatiivset suhtumist toimuvasse.

3. Positiivne hinnang

Kuigi üldjuhul on Eesti päevalehtede juhtkirjad kriitilisel positsioonil ühiskonnas toimuva suhtes, kritiseeritakse pidevalt poliiti-

kute ja ametnike tegusid, siiski väärtushinnangulist sõnavara analüüsidest tuli välja, et positiivset hinnangut märkivaid sõnu oli mõnevõrra rohkem kui negatiivseid. Järelikult kasutatakse kriitilisuse edasiandmiseks muid vahendeid. Kokku esines vaadeldud juhtkirjades 47 lauses positiivne hinnangusõna ja 40 lauses negatiivne hinnangusõna. Kõige tavalisem viis oma hoiakute väljendamiseks on erinevate hinnanguadjektiivide lisamine lausesse. Hinnanguadverbe ja hinnanguverbe kasutatakse märksa vähem ning hinnangusubstantiive leidis mõni üksik. Positiivse väärtushinnangu puhul antakse oma hinnang juba toimunud või siis väljendatakse sellega oma soovi, mis võiks tulevikus juhtuda.

3.1. Hinnanguverbid

Hinnangut sisaldavad verbid, mis väljendavad mentaalseid protsesse. Hinnanguverbi tekstiline iseärasus on, et see käib mingi tegevuse või situatsiooni kohta ja seda kasutatakse alati pealause verbina, millele järgneb kõrvallause selle infoga, mis autorile meeldib või ei meeldi. Positiivset hinnangut väljendati juhtkirjades 8 erineva verbiga 22 lauses. Hinnanguverbidest oli kõige rohkem kasutatud verbe *lootma* ja *tahtma* (mõlemad esinesid 7 korda), mis on tulevikku suunatud ja näitavad autori soovi, seda, milline olukord meeldiks kirjutajale, mida ta ootab tulevikult. Samuti on tulevikku suunatud verbi *ootama* kasutus.

- (1) *Esialgu jääb vaid lootma, et Afganistan suudab stabiilsust säilitada ja areneda normaalseks riigiks.* (PM 07.10)
- (2) *Ei jää muud üle, kui oodata ja lootma, et lähipäevil kompromiss siiski tuleb.* (PM 12.02)
- (3) *SL Õhtuleht tahaks, et riigi rahakotti säästev roheline mõtlemine leviks meie riigiasutustes laiemalt.* (SLÕL 13.02)

Ühel korral esinesid verbid *meeldima*, *pöialt pidama*, *tähelepanu väärima*, *aru saama* ja kahel korral verb *mõistma*.

- (4) *SL Õhtulehele meeldib, et Rüütel — ainsa Eesti riigijuhina — muretsseb rahva tuleviku pärast. (SLÕL 03.02)*
- (5) *Tuleb tõsiselt pöialt pidada Eesti teadlasele Mart Ustavile, et tema globaalse tähendusega uuringud HIV-vaktsiiniga saaksid edukalt jätkuda. (PM 03.02)*
- (6) *Tähelepanu väärib seegi, et rahalise stabiilsuse tagamiseks ei ole Vanalinnastuudio võtnud suunda põlatud padukommertsitotaaalsele ekspluateerimisele. (PM 13.02)*
- (7) *Me saame aru — selleks, et vaadata kaugele, peab astuma väikesi samme. (SLÕL 03.02)*
- (8) *SL Õhtuleht mõistab, et sõda on tõenäoliselt ainus vahend, et nn kurjuse telje riikide ja terrorismikolletega arveid klaarida. (SLÕL 07.02)*

Kõige suurema intensiivsusega on neist verbidest *meeldima* ja *tähelepanu väärima*. Verbid *aru saama* ja *mõistma* näitavad seda, et sündmus on mõistetav, et selline asjade käik on igati normaalne, otseselt ei kiideta kedagi, aga samas ollakse toiminuga rahul. Näidetes (1), (2) ja (3) on autor hinnanguverbiga väljendanud oma soovi, kõrvallauses on esitatud see, millist olukorda soovitakse. Mingil määral esineb nendes lausetes ka kriitikat ja negatiivset suhtumist, nimelt ei olda rahul praeguse olukorraga ja seepärast oodatakse ja loodetakse midagi muud. Tuleviku suhtes ollakse positiivselt meelestatud, kuigi nendest lausetest võib välja lugeda teatava kahtluse selle kohta, kas olukord muutub ikkagi paremaks. Näites (3) on tahteväljendusverb konditsionaalivormis, mis annab järgnevale soovile tagasihoidlikuma, ebakindla varjundi (Sarapuu 2003: 144).

22st lausest 14 on positiivsete hinnanguverbide puhul väljendatud ka hinnangu andja. Hindaja eksplitseerimisega rõhutatakse rohkem seda, et tegemist on subjektiivse hinnanguga. Hindaja esineb sellistes lausetes tavaliselt subjektina. Selleks kasutatakse lauses kas siis ajalehe nime (näidetes 3, 4, 8) või pronoomenit *meie* (näites 7). Hinnagu andjale võib viidata ka ainult öeldisverbi pöördelõpuga:

- (9) *Mõistame, et Iraagi vastase kampaaniaga teenis Eesti valitsus plusspunkte USA valitsuse silmis. (SLÕL 07.10)*

Hinnangu andja on analüüsitud juhtkirjades väljendatud peamiselt SL Õhtulehes, ainult ühes lauses kasutati Eesti Päevalehes hinnanguverbi puhul ajalehe nime:

- (10) *Eesti Päevaleht loodab väga, et Soomet ja teisigi ümberkaudseid rahulikke riike vapustanud sündmus jääb maailma selles nurgas harukordseks.* (EPL 14.10)

3.2. Hinnanguadjektiivid

Positiivsust märkivaid hinnanguadjektiive on palju ning nad on erineva intensiivsuseastmega. Osa neist rõhutab tugevalt mingi sündmuse positiivsust, osa aga märgib lihtsalt, et toimunu on autori jaoks vastuvõetav või mõistetav. Positiivset hinnangut väljendas 11 erinevat adjektiivi 17 lauses. Hinnanguadjektiividest kasutati juhtkirjades adjektiive *hea*, *positiivne*, *tore*, *märkimisväärne*, *õige*, *mõistetav*, *normaalne*, *arusaadav*, *uhke*, *kiiduväärt* ja *ideaalne*. Kuus korda esines sõna *hea*, kaks korda sõnad *tore* ja *positiivne* ning ülejäänud ainult ühel korral.

Hinnanguadjektiive võib kasutada nii otseselt hoiaku väljendamiseks (s.t nad esinevad öeldistäitena iseseisvas suhtelauses) kui ka mingi asja või nähtuse iseloomustamiseks (s.t täiendina nominaalfraasis). Tavalisem on siiski see, et neid kasutatakse otseselt suhtumise väljendamiseks, täiendina esines hinnanguadjektiiv ainult kolmes lauses. Näidetes 11–19 edastab adjektiiv suhtumist ning näidetes 20–22 iseloomustab mingit nähtust.

- (11) *Ent hea on, et heitlemise tulemusel jäi peale otsus tegutseda koos ÜROga ja otsida veenvaid argumente Iraagi ohu tõestuseks — mida USA ka leidub, nagu Powell eile demonstreeris* (PM 06.02)
- (12) *Positiivne on, et Hansapank, kus avatud kontole pettur raha üritas koguda, suutis kiiresti reageerida.* (EPL 17.10)

- (13) Ühest küljest on eurotoetused muidugi **toredad** — aitavad Tallinnale järele neid piirkondi ja tegevusalasid, millel viimane kümmend on keskmisest kehvemini möödunud. (EPL 08.10)
- (14) Muidugi oleks **õige** ja **hea**, kui kas mootorsõidukimaksu või aktsiiside kaudu oleks võimalik lamellkummidega sõitjaid soosida, kuid sellise arvepidamise haldamine on meeletult kallis ning lõppkokkuvõttes end ei õigusta. (PM 11.10)
- (15) Sestap on **mõistetavad** selle ümber toimuv kemplus ning tulekustutamine. (SLÕL 07.10)
- (16) **Kiituväärt** on iga samm, mis seda sotsiaalset vähk-kasvajad veidigi taltsutab. (EPL 13.02)
- (17) Ligi kolmesajaliikmeline loomeliit võib **uhke** olla nii oma loominguks kui ka ühiskondlik-poliitilise mineviku üle. (PM 08.10)
- (18) See on täiesti **normaalne**. (PM 14.10)
- (19) Kui esirinnas teevad seda maailma valitsejad nagu USA, Venemaa, Inglismaa, Saksamaa, Prantsusmaa jne, siis on kõik **arusaadav**. (SLÕL 07.02)
- (20) **Ideaalne** lahendus oleks, kui Saddam Hussein mõistaks, et tema kassi-hiiremäng on läbi kukkunud. (PM 06.02)
- (21) Kogu eesti teatri kontekstis on Vanalinnastudio direktori Anne Veesaare otsustavus aga **märkimisväärne** samm. (PM 13.02)
- (22) Kui uuel kantsleril õnnestub piir panna raiskamisele riigiaparaadis, olgu siis kokkuhoiuks kas või üks miljon, on see põhimõtteliselt **positiivne** tendents. (EPL 08.02)

Lausetes (14) ja (20) seoses adjektiividega *ideaalne* ja *õige* on lause öeldis tingivas kõneviisis, mis näitab kirjutaja soovi ja on seega tulevikku suunatud. Lause (14) pealausega väljendatakse küll kirjutaja soovi, kuid kõrvallausega selgitatakse, et see soov on eba-reaalne, seda ei ole võimalik saavutada. Adjektiivid *mõistetav*, *arusaadav* ja *normaalne* väljendavad teistest hinnanguadjektiividest nõrgemat suhtumist, need annavad edasi pigem neutraalset vastuvõetavushinnangut kui positiivset, kuid siiski järeldeb nende sõnade

kasutuskontekstist pigem rahulolu toimuva kui selle kritiseerimine.

Näites (17) ei ole adjektiiviga väljendatud otseselt kirjutaja suhtumist, vaid hinnangu andjana on potentsiaalselt nimetatud teist subjekti (*loomeliit*), kuid lubatavushinnang (*võib uhke olla*) seob teksti kirjutaja sama hinnanguga.

Erinevalt hinnanguverbidest pole hinnanguadjektiividega lauses eksplitsiitselt hindajale viidatud, kuigi vaikimisi on sel juhul tegemist ühemõtteliselt kirjutaja/toimetuse/väljaandja hinnanguga.

3.3. Hinnanguadverbid ja -substantiivid

Hinnanguadverbid annavad edasi väga tugevat hinnangut, üksik grammatiliselt seostamata adverb lauses on modaalsuse seisukohast väga silmapaistev vahend. Adverbidest esines juhtkirjades ainult kaks hinnangut väljendavat sõna: *loodetavasti* (4 korda) ja *õnneks* (2 korda). Võib-olla ei soovita juhtkirjades oma subjektiivset hinnangut nii tugevalt rõhutada. Adverb *õnneks* väljendab positiivset suhtumist toimunusse või hetkeolukorda ning on seotud nii mineviku kui ka olevikuga.

(23) Tookord piirdus asi *õnneks* peamiselt lähedalolnute ehmatusega. (SLÕL 14.10)

(24) Ja ainult lihtsameelse valija (aga selliseid on *õnneks* vähe) ees saavad Stalnuhhin ja Velman hoobelda, justkui oleksid nad eestivenelaste õiguste eest tublilt võidelnud. (EPL 12.02)

Adverb *loodetavasti* väljendab tavaliselt kirjutaja soovi ning on tulevikku suunatud. Ühes lauses oli aga seda adverbi kasutatud minevikusündmuse hindamisel (näites 26).

(25) *Loodetavasti* ei takerdu aasta lõpukuudel, mil algavad paljud heategevuslikud aktsioonid, inimeste tahe ja soov heategevuses osaleda. (EPL 17.10)

- (26) *Loodetavasti ei pidanud küsija silmas teadust tervikuna.*
(PM 03.02)

Kuna adverb on grammatiliselt sidumata, siis hindajat nendes lauses ei ole kunagi nimetatud.

Hinnangusubstantiive kasutatakse väga vähe. Positiivset hinnangut andis edasi üks substantiiv — *rahulolu*. Lauses on nimetatud ka hinnangu andja (*Postimees ja tema lugejad*), aga kuna tegemist on ainsa näitega, siis ei saa siit mingeid järeldusi teha hinnaguväljendi sõnaliigi ja hindaja eksplitseerimise seoste kohta.

- (27) *Postimehel ja tema lugejatel on põhjust topelt rahuloluks.* (PM 14.02)

4. Negatiivne hinnang

Negatiivseid hinnangusõnu kasutatakse millegi kritiseerimiseks, kirjutaja esineb nendes lauses kritiseerija rollis. Hinnang antakse tavaliselt faktidele, kas siis minevikus toimunud sündmustele või hetkeolukorrale. Mõnikord võib aga negatiivselt hinnata ka mitte-reaalseid sündmusi, autor võib teha oletusi ning neid siis vastavalt hinnata. Sellistes lauses on kirjutaja lihtsalt oma arvamuse väljendaja. Lauseid, mis sisaldasid negatiivset väärtushinnangut, oli kokku 40.

4.1. Hinnanguverbid

Erinevalt positiivsetest hinnanguverbidest on negatiivseid verbe kasutatud väga vähe. Vaid üks verb andis edasi negatiivset hoiakut — *häbenema*. Deontiline *peaks* määrab kirjutaja negatiivse hinnangu andjaks (agendiks), et kirjeldatav nähtus on häbenemist väärt, kuigi puudub otsene viide subjektile, kes peaks häbenema.

- (28) *Jah, kaasaegset kunsti tarbivad Eestis vähesed, kuid seda seika ei peaks eelarvepoliitikaga kinnistama, vaid hoopis häbenema.* (EPL 10.10)

4.2. Hinnanguadjektiivid

Sündmusele negatiivse hinnangu andmiseks leidis juhtkirjades 16 hinnanguadjektiivi 25 lauses. Sündmuste kritiseerimiseks kasutati sõnu *kurb*, *halb*, *veider*, *kahetsusväärne*, *küüniline*, *taunitav*, *jahmatav*, *jube*, *ohtlik*, *ebanormaalne*, *hull*, *kummaline*, *tülgastav*, *õudne*, *hale*, *mõistmatu*. Adjektiivi *halb* kasutati viies, adjektiivi *kurb* neljas ja adjektiivi *hull* kolmes lauses, ülejäänuid ühes lauses. Sarnaselt positiivsete hinnanguadjektiividega võib negatiivne hoiak olla väljendatud nii otseselt öeldistätelausega (näited 29–41) kui ka täiendiga (näited 42–44), kuid sagedamini esinevad hinnanguadjektiivid öeldistätena. Täiendina esines negatiivne hinnanguadjektiiv vaid kuues lauses.

- (29) *Praegune pantvangikriis on jahmatav ja jube.* (PM 25.10)
- (30) *Ja see on eriti küüniline: on teada, et inimene võtab kätt väristades vastu iga summa, et reaalsest maailmast põgeneda.* (PM 17.10)
- (31) *Eesti Päevalehe arvates on ametnike parteistumine taunitav, kui see toimub sunniviisiliselt ehk kui inimene ei ühine ühe või teise parteiga mitte oma maailma-vaatelise äratundmise järgi, vaid hirmust kaotada töökoht või kasutades parteistumist avalikus teenistuses karjääri tegemiseks.* (EPL 09.10)
- (32) *SL Õhtulehel on kurb, et nii Iraagi küsimuse kui ka rahvusliku leppe puhul pole erakondadel nende isiklikest huvidest kaugemalevaatavaid seisukohti.* (SLÕL 15.02)
- (33) *Kui lahkub arvukalt kompetentseid ametnikke, on see halb, sest siis ei ole loota pädevaid otsuseid.* (EPL 08.02)
- (34) *Eemalt vaadates tundub üsna veider näiteks kas või seegi, et Vanemuise teatris töötab 16 tuletõrjajat.* (PM 13.02)

- (35) *Et selline kriis NATOs üldse tekkis, on väga **kahetsusväärne**.* (PM 12.02)
- (36) *Kui see hakkab nii olema igal aastal, on tendents seda **ohhtlikum**, et tegelikult kahaneb arstide arv ka teistviisi — vanad lähevad pensionile.* (EPL 06.02)
- (37) *Kui neist läheb välismaale mõni protsent vaid ühel aastal ja kui suurem osa neist tuleb tagasi, poleks asi eriti **hull**.* (EPL 06.02)
- (38) *Uus luud ministeeriumis pühib hooga, **kummaline** vaid, et kokkuhoiuprogramm on vaja läbi viia just enne valimisi.* (EPL 08.02)
- (39) *Kui näiteks Lähis-Idast tulevad terroriuudised mõjuvad puhuti juba rutiinina, siis nüüdsed plahvatused Balil on seda **õudsemad**, et keegi ei osanud säärast rünnakut oodata.* (PM 14.10)
- (40) *Seda **haledam** on nende tegevus, kes niigi madala valimisaktiivsuse käes vaevlevas riigis autute võtetega poliitika prestiiži alla kisuvad.* (PM 17.10)
- (41) *Kui sellega on tegelnud sajad ametnikud, poliitikud, juristid, arstid jne, siis on **mõistmatu**, et alles rakendudes hakkasid kitsaskohad välja tulema.* (SLÕL 07.10)
- (42) *Kuid mööngem, et klaasjäaga teedelt ridamisi kraavi vajuvad bussid on sügavalt **ebanormaalne** nähtus.* (SLÕL 05.02)
- (43) *Kaitsepolitseis toimunud enam kui paarikümne ülekuulamise protokollid heidavad valgust meie lähiajaloo ühele **tülgastavamale** erastamisskandaalile.* (PM 09.10)

Hinnanguadjektiivi intensiivsust lauses on võimalik suurendada erinevate vahenditega. Näiteks lauses (35) on selleks rõhutav määrsõna *väga*. Samuti saab võrdlusastmetega suurendada hinnangu tugevust (näide 39), väga tugeva hinnangu annab ülivõrde kasutamine:

- (44) *SL Õhtulehe arvates on **kõige halvem** valik 20. oktoobril valimata jätmine.* (SLÕL15.10)

Erinevalt positiivsete hinnanguadjektiividega lausetest on negatiivse hinnangu puhul neljas lauses nimetatud ka hinnangu andja. Kahel korral on hinnangu andjale viitamisel kasutatud ajalehe nime ja sõna *arvates* (näide 44). Kahel korral esineb ajalehe nimi mentaalset protsessi väljendavas lauses (adjektiiviga *kurb*) valdajamäärusena (näide 32).

4.3. Hinnanguadverbid ja -substantiivid

Hinnanguadverbe kasutati kümnes lauses. Kõige tavalisem negatiivne hinnanguadverb on *paraku*, mida esines vaadeldavates juhtkirjades kuues lauses. Adverbidest kasutati veel neli korda adverbi *kahjuks* negatiivse hoiaku edasiandmiseks. Mõlemad esinevad grammatiliselt sidumata lauselaiendina ja seepärast pole hinnangusõnaga eksplitsiitselt seostatud hinnangu andjat.

- (45) *Ameerika Ühendriikidest, kust konkurents on kõige suurema au sees ja paljud tänapäeva ühiskonnale iseloomulikud trendid alguse saanud, saabub paraku kõige sagedamini ka uudiseid massimõrvadest koolides, kaubanduskeskustes ja muudes avalikes kohtades.* (EPL 14.10)
- (46) *Kahjuks registreeritakse täiendamisel rahvaloenduse andmeid ilmselt ei kasutata.* (EPL 11.10)

Negatiivset väärtushinnangut väljendasid neli substantiivi: *mure*, *kahju*, *oht* ja *paratamatus*, igauht oli kasutatud vaid korra.

- (47) *On paratamatus, et koos kõige progressiivsega, millele Eesti on avatud juba tosin vabaduseaastat, kandub meieni ka sellega kaasnev saast.* (PM 16.10)
- (48) *SL Õhtuleht on mures põhikooli poolelijätvate laste suure arvu pärast.* (SLÕL 12.02)
- (49) *Kui Euroopa Liitu astumisega suureneb arstide lahku mine Eestist praegusega veelgi, on oht, et 2020. aastal otsime Eestis arste tikutulega.* (EPL 06.02)

(50) *SL Õhtulehel on kahju, et Eesti on üks väheseid Euroopa riike, kes keelas sõjavastase meeleavalduse.* (SLÕL 15.02)

Substantiivide puhul on hinnangu andja nimetatud kahel korral, kasutades selleks ajalehe nime (näited 48 ja 50).

5. Kokkuvõtteks

Kui võrrelda kõigi kolme ajalehe juhtkirjade väärtushinnangute väljendamist, siis ilmneb, et rohkem kasutavad spetsiaalseid hinnangusõnu Postimees (34 lauses) ja SL Õhtuleht (31 lauses), Eesti Päevalehes on hinnangusõnu tunduvalt vähem (22 lauses). Kuna kokku kõigis juhtkirjades esines positiivseid hinnangusõnu natuke rohkem kui negatiivseid, siis ka erinevates ajalehtes on rohkem positiivseid sõnu. Erandiks on aga Eesti Päevaleht, kus leidus negatiivseid sõnu mõnevõrra rohkem kui positiivseid.

Hinnangu andja oli nimetatud 20 lauses 87st. Hindajat representeeritakse eelkõige SL Õhtulehes, kahel korral oli hindaja nimetatud ka Eesti Päevalehes. Samasse sõnaliiki kuuluvate positiivsete ja negatiivsete sõnade ja hinnangu andja nimetamise seoste kohta suuri järeldusi teha ei saa, kuna näiteks positiivsete hinnanguverbide puhul esineb lauses sageli hindaja, kuid negatiivseid hinnanguverbe analüüsitud materjalis leidus aga liiga vähe. Hinnanguadverbide puhul võib küll väita, et hinnangusõnaga ei seostata hinnangu andjat, kuna adverb on lauses grammatiliselt sidumata. Huvitav on see, et adjektiivide puhul oli hinnangu andja nimetatud vaid negatiivset suhtumist väljendavates lausetes. Hindajale viitamisel on tavaliselt kasutatud ajalehe nime.

Kuna juhtkiri on arvamustekst, kus ajalehel on võimalus avaldada oma arvamust, esitada oma hinnanguid ja kritiseerida sündmusi, siis leidub juhtkirjades palju modaalseid tekstijooni. Nii ilmneb ka väärtushinnang igast juhtkirjast, kas siis kirjutaja on toimuva suhtes positiivselt või negatiivselt meelestatud. Otseselt väärtushinnangut väljendavaid sõnu aga nii palju ei leidu. Sageli järeldub kirjutaja hoiak juba sõnavara valikust. Väärtushinnangut võib väljendada nii verbide, adjektiivide, adverbide kui ka substantiividega. Kõige tavalisemad hinnangusõnad juhtkirjades positiivse

väärtushinnangu väljendamiseks on *hea, tore, positiivne, loodetavasti, õnneks, lootma, tahtma*. Negatiivset hinnangut annavad kõige sagedamini edasi sõnad *kurb, halb, kahjuks ja paraku*.

KIRJANDUS

- EKG 1993** = Ereht, M., R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Fairclough, Norman 2003.** Analysing Discourse. Textual analysis for social research. London: Routledge.
- Heikkinen, Vesa 1999.** Ideologinen merkitys kriittisen tekstin tutkimuksen teoriassa ja käytännössä. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 728.) Helsinki: SKS.
- Hoye, Leo 1997.** Adverbs and Modality in English. London, New York: Longman.
- Hunston, Susan 1994.** Evaluative and organization in a sample of written academic discourse. — *Advances in Written Text Analysis*, ed. Malcolm Coulthard. London, New York: Routledge, 191–218.
- Hunston, Susan; Geoff Thompson 2001.** Evaluation in Text. Authorial Stance and the Construction of Discourse. Oxford: Oxford University Press.
- Kangasniemi, Heikki 1992.** Modal expressions in Finnish. *Studia Fennica. Linguistica* 2. Helsinki: SKS.
- Lemke, J. L. 1998.** Resources for Attitudinal Meaning: Evaluative Orientations in Text Semantics. — *Functions of Language* 5 (1), 33–56.
- Martin, J; P. White 2001.** Appraisal: An Overview.
www.grammatics.com/appraisal/index.html.
- Pullerits, Priit 1997.** Ajakirjanduse põhižanrid. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Sarapuu, Kathy 2003.** Konditsionaali modaalsed funktsioonid juhtkirjades. — R. Kasik (toim.). *Tekstid ja taustad II. Tekstianalüüsi vaatepunkte*. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 26) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. 136–149.
- Simon-Vandenberg, Anne-Marie 1996.** Image-building through modality: the case of political interviews. — *Discourse & Society*, vol 7 (3), 389–415.

TARTU ÜLIKOOLI
EESTI KEELE ÕPPETOOLI TOIMETISED

1. *Läänemere rahvaste kirjakeelte ajaloost*. Toim. Jaak Peebo. 1995
2. Mati Ereht, Tiiu Ereht, *Eesti-soome keeleteaduse sõnastik*. Teine, täiendatud trükk. 1995
3. Reet Käsik, *Eesti keele sõnatuletus*. 1996.
4. *Estonian: Typological Studies I*. Ed. by Mati Ereht. 1996
5. Jaak Peebo, *Eesti keele muutkonnad*. 1997.
6. Epp Ehasalu, Külli Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Jaak Peebo, *Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik*. 1997.
7. *Pühendusteos Huno Rätsepale*. 28.12.1997.1997.
8. *Estonian: Typological Studies II*. Ed. by Mati Ereht. 1997.
9. *Väliseestlaste keelest*. 1998.
10. Johannes Gutsclaff. *Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam*. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest. 1998.
11. *Estonian: Typological Studies III*. Ed. by Mati Ereht. 1999.
12. Külli Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Urve Pirsu, Külli Prillop, *Georg Mülleri jutluste sõnastik*. 2000.
13. Karl Pajusalu, Merike Parve, Pire Teras, Sulev Iva, *Võru vokaalid I*. 2000.
14. *Estonian: Typological Studies IV*. Ed. by Mati Ereht. 2000.
15. *Julius Mägiste 100. 19.12.1900–11.03.1978*. Koost Valve-Liivi Kingisepp. 2000.
16. *Eesti keele allkeeled*. Toim. Tiit Hennoste. 2000.
17. *Keele kännul Pühendusteos MatiErehti 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001*. Koost. ja toim. Reet Kasik. 2001.
18. *Estonian: Typological Studies V*. Ed. by Mati Ereht. 2001.
19. *Lähivertailuja 12. Soome-eesti kontrastiivseminar 30.5–1.6.2001 Käärikul*. Toim. Reet Kasik. 2002.
20. Ferdinand Johann Wiedemann, *Versuch ueber den Werroehstnischen Dialekt. Uurimus Võru murdest*. 2002.
21. Kristel Kikas, *Mida sisaldab Heinrich Stahli Vocabulal*. Toim. Valve-Liivi Kingisepp. 2002.
22. Valve-Liivi Kingisepp, Külli Habicht, Külli Prillop, Joachim Rossihniuse *kirikumanaalide leksika*. 2002.
23. *Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist*. Toim. Reet Kasik. 2002.
24. *Vana kirjakeel ühendab*. Toim. Valve-Liivi Kingisepp. 2003.
25. *200 aastat eesti keele ülikooliõpet. Juubelikogumik*. 2003.
26. *Tekstid ja taustad II. Tekstianalüüsi vaatepunkte*. Toim. Reet Kasik. 2003.
27. *Lõunaeeesti häälikud II*. Toim. Karl Pajusalu ja Pire Teras. 2003.

ISSN 1406-0183
ISBN 9985-56-995-4